DE SCHOOLSTRIJD

Drs. D. LANGEDIJK

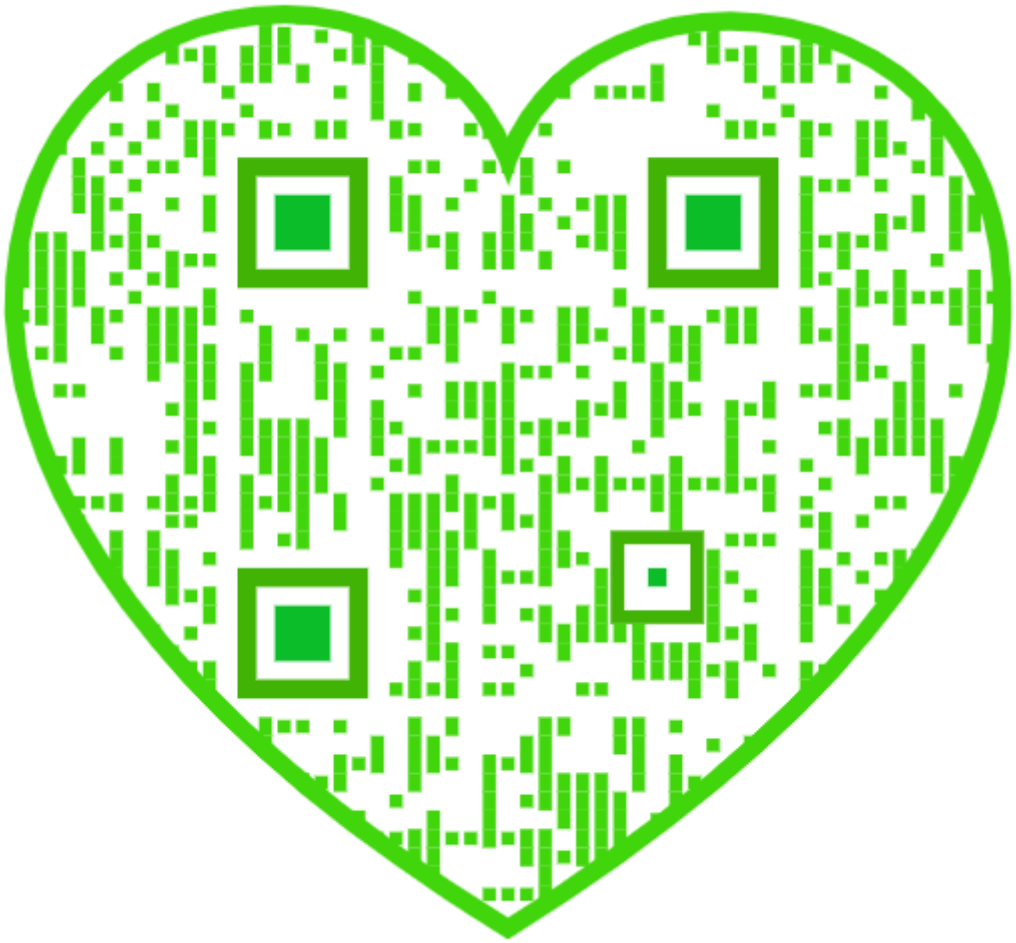

DE SCHOOLSTRIJD

DOOR

DRS. D. LANGEDIJK,
LEERAAR AAN DE 1e CHR. H. B. S.
TE 'S-GRAVENHAGE.

1935
N.V. DRUKKERIJ VAN HAERINGEN, 'S-GRAVENHAGE.

VOORBERICHT.

De schoolstrijd is een strijd der geesten, een kamp tusschen twee wereldbeschouwingen, die een geheel verschillend antwoord geven op de vraag: Wat dunkt U van den Christus?

Uit dit oogpunt heb ik de geschiedenis van het Christelijk schoolwezen in de 19e en 20e eeuw trachten te belichten, zoo alleen komt m.i. de strijd, die onze vaderen hebben gevoerd, tot zijn recht. Maar ook, zoo alleen wordt het duidelijk, dat hij met de financieele gelijkstelling niet is geëindigd.

Nog altijd duurt hij voort en slechts een geringe aanleiding is er voor noodig, om hem weer hoog te doen opvlammen. Wanneer de voorstanders van de school met den Bijbel voor dien strijd gereed zullen zijn, moeten ze weten, waar het om gaat, moeten ze de historie kennen, moeten ze zien, hoe uit het verleden het heden geworden is.

Aan belangstelling in de geschiedenis ontbreekt het nogal eens in den na-oorlogschen tijd, daar de band aan het verleden niet meer of slechts weinig wordt gevoeld. Het is noodig, dat in dit opzicht verandering komt. Om daarin tegemoet te komen, heb ik dit werkje geschreven. Mijn „Strijd om den Bijbel op de school" is niet meer in den handel en nu leek het mij het beste, om in plaats van deze „momentopnamen" een aaneengeschakeld geheel te geven, waarin de meeste momenten uit bovengenoemd werkje ter illustratie van de toestanden zijn opgenomen. Ook artikelen, die ik heb geschreven in het Correspondentieblad van de Vereeniging van Christelijke

onderwijzers en onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche bezittingen zijn er in verwerkt.

Voor wie ik het geschreven heb? Voor ieder, die belang stelt in de ontwikkeling van ons Christelijk onderwijs. Voor de ouderen, om in hun herinnering terug te roepen, wat God deed in het verleden. Voor de jongeren, om belangstelling te wekken voor den geestelijken strijd, waarin zij leven. Voor onderwijzers, leden van Jongelings- en Jongedochtersvereenigingen, om hen aan te moedigen tot het bestudeeren van de geschiedenis van de 19e eeuw, waardoor ze het heden beter kunnen begrijpen.

Wanneer ik door dit boekje eenigszins heb mogen meewerken tot den bloei van het Christelijk onderwijs, is mijn moeite rijk beloond.

's-GRAVENHAGE, Maart 1935. D. LANGEDIJK.

HET SCHOOLWEZEN TIJDENS DE REPUBLIEK.

Het schoolwezen in de 17e en 18e eeuw in ons land is niet te vergelijken, zeker niet gelijk te stellen met dat van den tegenwoordigen tijd. Dat komt, omdat de omstandigheden toen zoo geheel anders waren dan thans. Allereerst de toestand van ons land.

In den tijd van de Republiek bestond ons land uit zeven provinciën, die door een tamelijk lossen band met elkaar verbonden waren. In deze gewesten lagen de steden, waarvan de besturen een vrij groote zelfstandigheid bezaten. Buiten de wallen strekte zich het platteland uit, dat gedeeltelijk behoorde tot het gebied van ambachtsheeren, gedeeltelijk stond onder de Staten van het gewest.

Deze verscheidenheid oefende haar invloed uit op het schoolwezen. Er was geen wet, die één regeling voor het geheele land vaststelde. Neen, de Staten der provinciën, de vroedschappen der steden, de ambachtsheeren, zij allen vaardigden reglementen uit voor de scholen in hun gebied. En al was er veel overeenstemming in deze verordeningen, gelijkluidend waren zij niet. Maar welk verschil er tusschen die allen ook mocht zijn, hierin kwamen zij overeen, dat het niemand vrij stond, om zonder vergunning van de autoriteiten een school te openen. Er was geen vrijheid van onderwijs.

Die autoriteiten, dat waren de Staten, de stadsbesturen, de ambachtsheeren. Zij zorgden allereerst voor hun eigen inrichtingen van onderwijs, voor wat wij tegenwoordig zouden noemen de openbare scholen. Toch moeten we niet denken, dat er geen andere waren. Want de meer gegoeden in de Republiek wilden hun kinderen liever niet naar de gewone volksscholen zenden. Daarom kwam

het meermalen voor, vooral in de steden, dat particuliere personen z.g.n. bijscholen openden. Zij deden dit voor eigen rekening en moesten leven van de opbrengst der schoolgelden. Gewoonlijk werd de toestemming, om zulke inrichtingen te stichten, door de regenten niet geweigerd.

Nog minder bezwaar was er, wanneer de kerken armen- of diaconiescholen wilden oprichten, of wel, als een weeshuisbestuur in een eigen school de ouderlooze kinderen wilde doen onderwijzen. Deze niet-openbare scholen zouden we met den naam bijzondere kunnen bestempelen.

We spraken boven van andere toestanden dan tegenwoordig. Dit kwam vooral ook uit in de verhouding van Staat, Kerk en School. Deze drie stonden tot elkaar in een nauwe betrekking. We zouden kunnen zeggen, ze behoorden bij elkaar. De Staat had een Christelijk karakter, de Kerk was staatskerk, de openbare school was een school met den Bijbel.

De nauwe connectie tusschen deze drie kwam heel sterk uit in de besprekingen op de synode van Dordrecht in 1618 en '19. Zij sprak het uit, dat de schoolmeesters trouw hun plicht moesten doen en daarom verzocht zij aan de regeering „een zoo heilig en noodig werk met haar autoriteit te bevorderen". En aan de Staten-Generaal gaf zij haar verlangen te kennen, dat deze een Algemeene Schoolorde zou doen opstellen, opdat daardoor het onderwijs op hooger trap zou worden gebracht. Wat de onderwijzers betrof, was haar overtuiging, dat alleen hij vergunning zou mogen krijgen om de jeugd te onderwijzen, die lid was van de Gereformeerde Kerk en „versierd met getuigenis van een oprecht geloof en vroom leven en in de catechetische leer wèl geoefend", die de Geloofsbelijdenis en de Heidelbergsche Catechismus had onderteekend en beloofd had, deze tot grondslag te maken van hetgeen hij zou leeren.

Want de Bijbel en de Catechismus waren de boeken, die in geen school werden gemist. Immers van een Christelijken Staat moest een Christelijke school uitgaan. Maar, omdat het Nederlandsche volksleven in de 17e eeuw een Christelijk cachet droeg, werd ook in de particuliere scholen onderwijs gegeven naar de H. Schrift.

Bijbellezen, het leeren der Catechismus, het zingen der Psalmen, ziedaar waarin de kinderen, behalve in de gewone schoolvakken werden geoefend. Het vertellen der Bijbelsche Geschiedenis, zooals wij dat op onze scholen kennen, kwam zoo goed als niet voor. Wel trachtte de onderwijzer den kinderen de Catechismus te doen begrijpen, en omdat dit uitermate moeilijk was, had de Synode drieërlei Catechismus aangeraden, die elkaar in moeilijkheid opvolgden.

Zoo kregen de leerlingen een fonds van godsdienstige kennis, waarmede zij op hun leeftijd wel niet ten volle konden werken, maar die hun, als zij ouder werden, van groot nut kon zijn.

We zien dus, dat het godsdienstig onderricht op de scholen der Republiek goed was verzorgd. Maar hoe stond het nu met het maatschappelijk onderwijs? Hoe met de kennis van den onderwijzer? In dit opzicht had men over de particuliere scholen gewoonlijk niet te klagen, maar bij de gewone volksscholen, vooral op het platteland, liet dit nog wel het een en ander te wenschen over. Wel moest de schoolmeester, voor hij mocht onderwijzen, zich aan een onderzoek onderwerpen, dat door de Classis of door een predikant werd afgenomen, maar dit was maar al te vaak een wassen neus. Zoo kon het gebeuren, dat ambachtsheeren hun bedienden, die niet meer voor hun taak geschikt waren, met het onderwijs der jeugd belastten. Wat hiervan terecht kwam, laat zich begrijpen. Op het platteland was het dan ook met het schoolwezen allertreurigst gesteld.

Het salaris van de onderwijzers was in overeenstemming met de eischen, die aan hen gesteld werden: te veel om te sterven, maar te weinig om te leven. Daarom moest de schoolmeester uitzien naar allerlei bijbaantjes en de combinatie onderwijzer-doodgraver-koster-klokkenluider-organist heeft zich in verschillende variaties tot ver in de 19e eeuw gehandhaafd.

In de 17e eeuw mocht de openbare school met den Bijbel zich in de gunst van de publieke opinie verheugen. In de gezinnen werd Gods Woord geëerd, de Kerk had een ruime plaats in het leven van den Nederlander, Christelijke opvoeding en Christelijk onderwijs op de school moesten aansluiten bij den geest, waaraan

de kinderen thuis gewend waren. Schoolstrijd was er toen niet en het waren maar weinigen, die in woord en geschrift zich tegen het Christelijk leven en de Gereformeerde traditie verzetten.

Dit werd anders in de 18e eeuw, toen ook in ons land heel sterk naar voren trad de tegenstelling tusschen geloof en ongeloof, tusschen Christendom en rationalisme, tusschen menschverheerlijking en Godaanbidding, toen de aloude strijd tusschen het Koninkrijk Gods en het rijk van de wereld scherper dan ooit werd gevoerd.

De 18e eeuw is de tijd van het natuuronderzoek, van het formuleeren der natuurwetten. Geleerden wisten aan het hemelgewelf zijn geheimen te ontrukken, door de microscoop leerde men een wereld kennen, die men nooit had vermoed, die tot nog toe voor het menschelijk oog verborgen geweest was. Dit bracht den mensch tot hoogmoed. Hij meende, dat hij nu alles kon, alles zou kunnen weten, dat hij zich zelf zou kunnen helpen, dat hij God niet meer noodig had. Hij wist zooveel door middel van zijn verstand, waarmee hij het groote en het kleine in de natuur doorvorschte, dat hij geloofde, alles aan dat verstand ondergeschikt te kunnen maken. Kleingeestig en bekrompen waren zij, die nog geloofden aan dien ouden Bijbel, het boek, dat voor den natuuronderzoeker had afgedaan. Gelooven — dit was uit den tijd. Men wist nu, men rekende uit, men oordeelde. De rede, dat was alles, de mensch zat op den troon, voor God was er geen plaats meer. Immers Hem kon men niet omvatten met zijn verstand. Zijn bestaan viel niet te bewijzen. Daarom, zoo leeraarden de wijzen der eeuw : Er is geen godsdienst, die ons door een hooger wezen geopenbaard is, we hebben alleen een natuurlijken godsdienst, die rust in het verstand van den mensch.

Deze nieuwe wijsheid, of liever, een oude in nieuwen vorm, werd door tal van onderwijzers als de „verlichting" aangenomen. Ook zij wilden met hun tijd mee en lazen met graagte de geschriften der Fransche philosophen, die leerden, dat de mensch eigenlijk het voornaamste is en hij alleen het doel en de richting der opvoeding bepaalt. Dit doel was voor hen gelegen in den tijd, niet meer in de

eeuwigheid. Daarom wilde men den Bijbel bij de opvoeding der kinderen niet meer als maatgevend erkennen.

Werd deze nu van de openbare school verwijderd? Neen, zeker niet. Officieel bleef ook ons volk in de 18e eeuw nog vasthouden aan den Bijbel op de school. Nog werden de schooltijden met gebed begonnen en geëindigd. Doch het was vorm, zonder inhoud. Voor het uiterlijke was men nog wel godsdienstig, maar men gevoelde niet meer de bezielende kracht van het Evangelie, dat de grondslag moet zijn voor de opvoeding.

Nu had de Gereformeerde Kerk in de Republiek de taak, zich tegen dien rationalistischen geest te verzetten, zij had een krachtigen strijd moeten voeren tegen het ongeloof, dat Kerk, School en Staat belaagde. Maar zij was hiertoe niet bij machte. De vooraanstaande leden waren doortrokken van den humanistischen zuurdeesem en onder de predikanten waren er velen, die als dwalende herders niet in staat waren hun schapen op het rechte pad te houden.

Meer en meer drongen de buitenlandsche ongeloofstheorieën door tot het gewone volk. Vooral hebben daartoe bijgedragen de maatschappijen en genootschappen van wetenschap. Een mode was het, om prijsvragen uit te schrijven en te beantwoorden. En deze naturalistische wijsheid werd bij het onderwijs toegepast. In een van de antwoorden lezen we o.m.: „Onderricht de kinderen in den grond van alles wat den natuurlijken godsdienst betreft, eer gij overgaat tot den geopenbaarden". Deze laatste moest dan nog in rationalistischen zin worden opgevat.

Geheel in deze richting ging de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die in 1784 door J. Nieuwenhuizen, predikant te Monnikendam werd opgericht. Het was toen de tijd van de tolerantie, van de verdraagzaamheid. Men wilde verbroedering, synthese, maar op een valschen grond. Eigenaardig was het, dat tegenover de echte Calvinisten van die milde geestesgesteldheid weinig bemerkt werd. Maar anders — de nieuwe maatschappij was het beeld van die tolerantie. Want zij werd opengesteld voor vogels van diverse pluimage. Remonstranten, Doopsgezinden, Lutherschen, later ook leden van de Gereformeerde en de Roomsche kerk sloten zich bij haar aan.

Toch kunnen we waardeeren, wat ze voor de methode van het onderwijs, voor de paedagogiek heeft gedaan. Want zij richtte zich vooral op verbetering van de volksschool. Maar in den strijd der geesten stond zij tegenover de leer van den Bijbel, zag zij in Jezus alleen maar een voorbeeld, dat men moest navolgen.

Leerstellig godsdienstig onderwijs was voor de leden van de Maatschappij uit den booze. Zulk onderricht klopte heelemaal niet met de nieuwe ideeën en daarom moest de Catechismus contrabande worden op de volksschool. En zij, die hun stem nog verhieven om het Calvinisme te verdedigen, zij werden genegeerd. Dat waren de dompers, de achterlijken, met wie men geen rekening meer wilde houden.

DE EERSTE ONDERWIJSWETTEN.

De donkere wolken, die zich in het laatste kwart der 18e eeuw boven West-Europa hadden samengetrokken, hadden zich in Frankrijk ontlast in een hevig onweder. De revolutie, in 1789 begonnen, had zich in de jaren negentig voortgezet en het koningschap en vele staatkundige en maatschappelijke instellingen met zich meegesleurd. Het schrikbewind had zijn bloedige triomfen gevierd en het was voor ons land tenminste gelukkig, dat in Frankrijk een reactie tegen het guillotineeren was opgetreden, toen het Fransche leger in 1795 over onze grenzen trok.

Met gejuich werden de „bevrijders" door de Patriotten binnengehaald, Oranje werd verjaagd, de periode van vrijheid, gelijkheid en broederschap brak aan, die in werkelijkheid echter een tijdperk van slavernij en verdrukking was. Maar dat zag men hier in 1795 nog niet zoo in. Vooral niet de heftigsten, die, enthousiast over hun overwinning, in staat en maatschappij, maar ook in kerk en school de revolutie-ideeën wilden toepassen. Daarvoor moest alles worden afgebroken en zou men gaan bouwen op een nieuwen grondslag, die was neergelegd in de geschriften van Rousseau en Voltaire, die noch God, noch meester wilden erkennen.

Deze geest kwam ook uit in de regeling van het onderwijs. Voor het eerst zou één wet het geheele schoolwezen regelen en het behoeft ons niet te verwonderen, dat de schoolwet van 1801 doortrokken was van de beginselen van de naturalistische paedagogiek. Het hoofddoel van het onderwijs was, dat de kinderen door de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens moesten worden opgevoed tot redelijke wezens. Van een Opperwezen werd nog

wel gesproken, maar dit was niet meer de God van den Bijbel. Al het leerstellige, dat door de onderscheidene kerkgenootschappen verschillend begrepen werd, moest uit de school worden geweerd.

Het was niet meer als in den tijd van de Republiek, dat Kerk, Staat en School bij elkaar behoorden. De eerste was uit het trio verwijderd, want de revolutiemannen hadden de scheiding van Kerk en Staat bij de grondwet uitgesproken.

Een voordeel was, dat de verscheidenheid op schoolgebied plaats maakte voor meer eenheid. Een lang leven heeft deze wet niet gehad. Reeds in 1803 moest zij plaatsmaken voor een ander en deze werd in 1806 al weder door een nieuwe vervangen. Deze laatste is voor ons onderwijs van groote beteekenis geweest. Meer dan een halve eeuw heeft zij het schoolwezen beheerscht.

We mogen dan ook wel even bij deze wet stilstaan. Zij onderscheidde zich gunstig van de beide vorigen door haar „uitgedrukte Christelijke, Zedelijke en Godsdienstige strekking". Het was, alsof men begrepen had, dat men in zijn ijver om alles onderstboven te werpen, te ver gegaan was. De Patriotten waren met zooveel heftigheid opgetreden, dat ze weerstand ontmoeten bij een groot deel van de bevolking. Er kwam eenige bezinning en hiervan is de wet van 1806 mede een bewijs. Het brute rationalisme schoof alle Christelijke traditie met te ruwe hand op zij en kwam daardoor in botsing met wat er in de volksziel nog leefde van overgeleverd godsdienstig begrip. Vandaar dat in deze wet niet meer gesproken werd van het „vormen van redelijke wezens", ja we ontmoeten hier voor het eerst, in het bijbehoorend Reglement, de befaamde uitdrukking „opleiding tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden". Welke waarde we daaraan te hechten hebben zullen we later zien.

Het publiek gezag was nu voor de openbare school het een en het al. Alle leiding en regeling zou van den staat uitgaan, die van nu af aan ging „schoolmeesteren". Buiten de wil van de overheid zou niemand eenige school mogen openen, de staat bezat alleen het monopolie van het onderwijs. Men had wel geroepen : vrijheid,

gelijkheid en broederschap ! maar in de praktijk had men het in de verwerkelijking van die leuze niet ver gebracht. Op schoolgebied bemerkte men er tenminste heel weinig van.

De openbare school, zooals zij door deze wet was geschapen, moest toegankelijk zijn voor kinderen van alle godsdienstige gezindten. Er zou een onderwijs moeten worden gegeven, dat den Protestant, zoowel als den Roomsche en den Israëliet voldeed. De ontwerper van deze wet, Van der Ende, heeft niet begrepen, hoe moeilijk dit was, ja, dat hier het onmogelijke werd geëischt van den man voor de klas.

Een zekere tweeslachtigheid was bij de nieuwe regeling niet te miskennen. Want aan den eenen kant moest de openbare school toegankelijk zijn voor alle gezindten en aan den anderen kant zien we toch ook weer een streven van de regeering naar een betere verhouding met de Gereformeerde Kerk. In de praktijk kon men het met de rationalistische ongodsdienstigheid toch niet al te best vinden. Daarom werden veelal predikanten benoemd tot schoolopzieners. Het valt te verstaan, dat deze de belangen van hun kerk in hun toezicht op het onderwijs niet uit het oog verloren zullen hebben. Evenmin zal dit het geval geweest zijn, wanneer zij hun stem moesten uitbrengen bij de benoeming van onderwijzers of als ze moesten optreden bij examens. Zoo is het te verklaren, dat in de eerste decenniën van de 19e eeuw de geest in de kerk ook de openbare school beheerschte.

Ook uit iets anders blijkt nog, dat het brute ongeloof, de negatie van den godsdienst in dien tijd niet in den smaak viel van het Nederlandsche volk. Wel mocht op de school geen leerstellig onderwijs gegeven worden, maar de regeering rekende er toch op, dat de kerk hier haar plicht zou vervullen. Ja, we kunnen zelfs niet zeggen, dat op de openbare school het godsdienstig onderwijs geheel was uitgesloten. We lezen nl. in de Circulaire van den Secretaris van Staat van Binnenlandsche Zaken : „dat het Gouvernement zich vleit, dat de nieuwe schoolinrichting ook dit heilzaam gevolg zal te weeg brengen, dat allengskens op de scholen een behoorlijk en wel ingericht onderwijs in den Christelijken godsdienst,

voor zooverre deszelfs geschied- en zedekundig gedeelte betreft, zal kunnen worden ingevoerd en tot stand gebracht".

Het gaat dan ook niet aan, om de openbare school in het begin van de 19e eeuw ongodsdienstig te noemen. Wat haar karakter dan wel was? Om deze vraag te beantwoorden, moeten we eerst kennis nemen van de geestesgesteldheid van een groot deel van ons volk, van de heerschende richting op godsdienstig terrein.

DE STRIJD OM DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS. 1806—1857.

SUPRA-NATURALISME EN ORTHODOXIE.

„Niet ongodsdienstig" noemden we in het vorige hoofdstuk het karakter van de openbare school. We zouden evenwel bezijden de waarheid zijn, wanneer we dit gelijk zouden stellen met „godsdienstig, volgens den eisch van den Bijbel". Want dat was nu juist niet in overeenstemming met den geest van den tijd. Er was tusschen dezen en den geest van Gods Woord een tegenstelling en wel zulk een, als door Groen van Prinsterer eens kernachtig is getypeerd: Revolutie—Evangelie. Niet altijd komt die tegenstelling onder denzelfden vorm en met dezelfden scherpte voor, maar in de geschiedenis bestaat ze toch altijd. En deze wereldstrijd spitst zich steeds weer toe in het antwoord op de vraag: Wat dunkt U van den Christus? Zoo was het ook in den tijd, waarover we hier handelen.

Hoe dacht de groote menigte in ons land over die vraag? Hoe moeten we ons de Protestanten voorstellen in hun verhouding tot het Evangelie? We zouden dan eens moeten gaan hooren naar hetgeen mannen als Van der Palm, Clarisse, Muntinghe en andere professoren in de academiezalen aan de studenten vertelden, we zouden de kerkdiensten moeten bijwonen, waar predikers als Dermout, Donker Curtius en Kist van den kansel hun hoorders stichtten. Want gesticht werd men. Het volk luisterde met welgevallen naar de bloemrijke, zoetvloeiende preeken, die zoozeer overeen-

kwamen met zijn geestesgesteldheid. De Christus der Schriften werd in de kerken niet gepredikt. Wel hoorde men daar over „den onzichtbaren Geest", de „Voorzienigheid", het „Opperwezen", den „Onzichtbaren". „Zonde" was voor hen een te hard woord, „zwakheid" van den mensch klonk veel streelender, „heiligmaking" was zoo'n dogmatische term, „deugd" paste veel beter bij de heerschende denkwijze.

Deze richting was als reactie opgekomen tegen het rationalisme. Men wilde vasthouden aan den godsdienst, men was alleszins vroom, meende buiten de kerk niet te kunnen leven, eerde den Bijbel, gaf hoog op van de voordeelen van het Christendom. Maar men ging niet uit van het geloof in de Schrift. Men wilde de geloofwaardigheid daarvan door redeneering aannemelijk maken. De geleerden uit dien tijd begonnen bij het verkeerde eind, niet bij den Bijbel, bij wat God had geopenbaard, maar bij het menschelijk verstand.

Zij vroegen om bewijzen voor het bestaan van God en trachtten deze te leveren buiten de H. Schrift om, op gronden aan een natuurlijken godsdienst ontleend. En wanneer men dit dan gedaan had, concludeerde men daaruit, dat, wat Jezus gezegd had, bovennatuurlijk gezag had. Zoo trachtte men ook door redeneering te komen tot de inspiratie en de autoriteit van den Bijbel.

Dit supra-naturalisme was nu de geest der eeuw, die heerschte in de kerk, maar ook in de school. En we kunnen nu ook wel begrijpen, dat, als er in de wet van 1806 gesproken werd van „Christelijke" deugden, met dit woord niet gedoeld werd op het Bijbelsch Christendom.

Hooren wij maar eens, wat Ds. H. W. C. A. Visser, schoolopziener in Friesland daaromtrent schreef. Nadat hij eerst gezegd had, hoe men zich tegenover zijn naaste had te gedragen, hoe men maatschappelijk goed moest zijn, hoe men moest staan tegenover zijn Schepper, hoe men het algemeen welzijn moest behartigen, ging hij voort: „Wanneer wij nu dit alles volbrengen uit geloof aan God, als de oorzaak van ons bestaan, den weldadigen Beschikker onzer lotgevallen, den Gever dezer wetten; uit geloof aan Zijn

aanbiddelijke wijsheid, onkreukbare rechtvaardigheid, vlekkelooze heiligheid en bovenal Zijn oneindige liefde en ontferming in Jezus Christus jegens ons, wanneer dit alles voortspruit uit erkentenis van Hem als den zedelijken Wetgever, den Regeerder en Rechter der menschen ; uit geloof aan die hulp, ons daartoe beloofd en geschonken door Jezus Christus, aan een toekomstig leven, het gevolg van een deugdzaam leven op aarde, aan een onpartijdig oordeel over allen en een rechtvaardige vergelding van alles, wat gedaan en nagelaten werd op aarde — dan kunnen wij gezegd worden, Christelijke deugd in Christelijken zin te betrachten."

Hoe stond het in dien tijd met het Calvinisme in ons land? De toestanden waren in dit opzicht niet zeer moedgevend. Van het Gereformeerde leven en van de orthodoxe leer uit de 17e eeuw viel in de eerste decenniën van de 19e eeuw maar heel weinig te bespeuren. Uit de toonaangevende kringen werd het Calvinisme geweerd, van de kansels slechts bij uitzondering gehoord. Alleen bij de armen en eenvoudigen, bij de handwerkslieden en onder den kleinen burgerstand, bij de menschen van weinig of geen invloed, daar werd het nog meer of minder zuiver bewaard.

Maar dit volk ontbrak het aan aanvoerders. Het kon zijn stem niet laten hooren in 's lands vergaderzalen, het had geen invloed in de samenkomsten der kerken. En mocht iemand als Ds. Schotsman een „Eerezuil" willen stichten voor de Dortdsche synode, dan werd zulk een poging genegeerd of men kwam den man, die durfde ingaan tegen den geest van zijn tijd, met smaad en schimp tegemoet. Als een onrustverwekker werd hij geteekend, zijn stem beschouwde men als een dissonant in het koor van hen, die de zegeningen van hun tijd bezongen. Want men verheugde er zich over, dat ons land van het Fransche juk was bevrijd en allen schaarden zich om de banier van den geliefden Oranjevorst. Na een tijd van woeling en ellende was de rust weergekeerd, handel en bedrijf kwamen tot nieuwen bloei, men genoot de zegeningen van den vrede. Op kerkelijk gebied riep men: Vrede, vrede en geen gevaar! en men verlustigde zich in de eensgezindheid, die overal in den lande werd aanschouwd. Uit dien dommel van zelfgenoegzaamheid

wilde men liefst niet gewekt worden en ieder, die het waagde om de stilte, die veel geleek op die van den dood, te verstoren, werd met verachting en verguizing gestraft.

Dit ondervonden de strijders tegen den geest der eeuw, Bilderdijk en Da Costa.

STRIJDERS TEGEN DEN GEEST DER EEUW.

De orthodoxie, die bijna stervende scheen, kreeg nieuwe kracht door een beweging, die van uit Genève zich ook in ons land deed gelden. We bedoelen het Réveil. Vooral onder de hoogere standen kwamen er mannen, die terug wilden tot de voorvaderlijke vroomheid. Zij wenschten zich in hun leven weer Christen te toonen, gesterkt door een warm geloofsleven, dat hen allen door een broederlijken band verbond. Maar niet alleen vermeiden ze zich in hun eigen gemoedsleven, ze getuigden ook van hun geloof tegenover hun medeburgers en droegen het Evangelie uit in hun omgeving. Hierdoor kwamen zij in botsing met de algemeene opvattingen, met den geest van hun tijd. En zoo ontstond strijd. We zouden zeggen, dat het een wanhopige kamp was. Wat zouden deze enkelen tegenover die groote menigte, die door stand en rijkdom, kennis en kunde alle voordeelen aan haar zijde had ? Toch hebben die weinigen niet gewankeld, maar zijn in de kracht des Heeren voortgegaan.

De man, die in ons land als een eenling heeft gestreden, was Mr. Willem Bilderdijk. Er is iets heroïks in het optreden van dezen strijder, die in vele opzichten van zijn schouderen opwaarts en hooger boven zijn tijdgenooten uitstak. Fel en heftig daalden zijn slagen neer op de hoofden der „ongodisten", zooals hij zijn tegenstanders noemde. Hij trotseerde den smaad van de wereld en de verachting van de geleerden ; hij ging zijn eigen weg, ook al passeerde men hem voor een plaats aan de Universiteit, waarop hij, door zijn geleerdheid, meer dan anderen, aanspraak kon maken. Want toen heeft hij op zijn eigen manier de studenten trachten te bereiken. Daartoe verzamelde hij eenigen van hen om zich heen in zijn woning te Leiden en daar heeft hij door zijn onderwijs de officieren gevormd, die later het leger hebben aangevoerd, dat, kampende onder de banier

van Koning Jezus, den geest der eeuw heeft weerstaan in een heldhaftige worsteling.

Dit was echter niet naar den zin van de toonaangevende kringen. Men wilde hem graag weg hebben uit Leiden. Maar hoe hem met eere kwijt te raken. Prof. Dr. D. J. van Lennep wist er raad op. Het was hem een ergernis, dat zijn zoon zich ook al, met andere studenten, onder het gehoor van Bilderdijk bevond. Daarom schreef hij naar minister A. R. Falck: „Kunt gij, mijn vriend, Bilderdijk niet plaatsen als professor op een der Zuidelijke academies? Het is niet goed, dat hij te Leiden de studenten in paradoxale gevoelens van ultra-royalismus en monarchismus van goddelijken oorsprong op wiegt en de oude quaesties van Maurits en Oldenbarneveldt, Willem II en Amsterdam, Willem III en de beide De Witten wederom opwarmt. Er is daardoor reeds partijschap geboren, aan welke te goeder ure de vacantie paal en perk heeft gesteld. Vreemd is het, zooals hij de jongelieden wegsleept. Twee of drie bezoeken hebben mijn zoon reeds tot een proselyt van hem gemaakt".

Behalve de jonge Van Lennep zien we nog andere proselieten en wel Willem en Dirk van Hogendorp, Da Costa en Capadose. Ook de jeugdige Groen van Prinsterer kwam luisteren, hoewel we hem toen nog geen volgeling van Bilderdijk kunnen noemen. Isaäc Da Costa stond echter reeds in de voorste linie, toen hij nog maar 25 jaar oud was, zoodat de zwaarste slagen op hem neerkwamen. Het was nl. in 1823, dat hij een boekje schreef onder den titel: „Bezwaren tegen den geest der eeuw." Dit geschrift werkte als een donderslag bij helderen hemel.

Voor het orthodoxe deel der natie was het een teeken, dat een kampvechter was opgestaan voor het Christelijk beginsel en het verblijdde zich. Maar de overgroote menigte ziedde van verontwaardiging. De fiolen van toorn werden uitgegoten over het hoofd van dezen kloeken belijder. Scheldwoorden als „ellendeling" en „beest" waren niet genoeg, een menigte brochures en schotschriften werden op hem afgezonden, men meed hem als een paria, men bande hem uit de samenleving. Er behoorde moed toe, om

hem op klaarlichten dag een bezoek te brengen en de scheldnaam Dacostiaan was het summum van verguizing.

Maar wie zich van hem afkeerde, Bilderdijk bleef zijn leerling trouw. Zijn strijdlust ontwaakte weer en hij greep naar de pen, om in een brochure de „Bezwaren" te verdedigen.

We kunnen niet zeggen, dat Bilderdijk en Da Costa in directen zin veel voor het Christelijk onderwijs gedaan hebben. Een actie, om op de openbare school den geest te veranderen, is niet van hen uitgegaan, al wees Da Costa in zijn „Bezwaren" reeds op het verschil in de opvoeding van zijn tijd en van het verleden, toen onze vaderen de kinderen „reeds vroeg leerden dit te doen of dat te laten, uit liefde tot den Verlosser, en uit vreeze van den Vader in de Hemelen".

DRANG NAAR VRIJHEID VAN ONDERWIJS.

Na 1806 was er een langzame afglijding merkbaar bij de openbare school. Het godsdienstig karakter verdween van lieverlede. Wel niet overal, want er bleven nog tot ver in de 19e eeuw onderwijzers, die, ondanks de wet, Christelijk onderwijs gaven en met hun leerlingen den Bijbel gebruikten. Maar dit werden van lieverlede uitzonderingen. Want we zien juist, dat er meer en meer door de autoriteiten op gewerkt werd, om het onderwijs neutraal te maken. Alle godsdienstige kleur moest er aan ontbreken.

De regeering begon er mee en zij had daar een speciale reden voor.

Immers, in 1815 waren Noord- en Zuid-Nederland met elkaar vereenigd en in het geheele land moest de openbare school worden ingevoerd. Dit was niet erg naar den zin van de Belgen, die voor het overgroote deel Roomsch-Katholiek waren.

Er kwam dan ook tegenstand in België tegen een school, die een onmiskenbaar Protestantsch karakter had, omdat zij volgens de wet van 1806 was ingericht. En, om nu deze inrichting voor de Belgen aannemelijk te maken, werkte de regeering er op, dat zij een algemeen Christelijke kleur zou krijgen. Van de hoofdwaarheden van het Christendom zou daar dan ook niet moeten worden gesproken. Alleen maatschappelijk onderwijs — dan zou er verdraagzaamheid worden aangekweekt en op den duur zou daaruit de eenheid der beide volken voortvloeien.

Zoo redeneerde men en schooltoezicht en onderwijzers werkten er allen toe mede, om den Bijbel van de openbare school te doen verdwijnen. Het ging wel langzaam, maar daardoor niet minder zeker. Een enkel voorbeeld.

In 1821 vaardigde de gouverneur van Noord-Holland een besluit

uit, dat twee maal per week minstens een half uur een gedeelte uit den Bijbel moest gelezen worden. Maar — dan moesten eerst de kinderen, wier ouders er bezwaar tegen hadden, vertrokken zijn. Dus mocht het niet tijdens de schooluren gebeuren.

Het schooltoezicht handelde in denzelfden geest.

Volgens de verordeningen bij de wet, moest er met de candidaat-onderwijzers vóór het examen een gemeenzaam gesprek worden gehouden. De bedoeling was, dat de examinators zich zouden vergewissen van de zedelijke en godsdienstige overtuiging van de aanstaande onderwijzers. Dit gebruik werd van lieverlede afgeschaft, en toen iemand, in 1827, een schoolopziener daarop attent maakte, zei deze, „dat het in de Nederlandsche school niet mocht blijken, welken godsdienst de meester beleed; of hij Turk, of Jood, of Christen was, dit deed niets ter zake; als hij maar kennis bezat en daaraan de geschiktheid paarde, om de kinderen tot broederliefde en verdraagzaamheid te stemmen, dan kon men, voor zoover het de school betrof, vrede hebben met elke godsdienstige belijdenis".

Is het wonder, dat weldra in de onderwijsbladen meermalen de klacht voorkwam, dat het godsdienstig gehalte van het onderwijs zoo gering was?

En wij behoeven ons niet te verbazen, dat noch de Roomsch-Katholiek, noch de orthodox-Protestant tevreden was met zulk een school en dat er hier en daar geroepen werd om vrijheid van onderwijs.

Want die was er niet. Wanneer men een school wilde stichten naast de openbare, dan moest men hiervoor autorisatie aanvragen bij het gemeentebestuur. Weigerde dit de toestemming, dan kon men in hooger beroep gaan bij Gedeputeerde Staten. Als er nu een school gevraagd werd door een Departement van het Nut van 't Algemeen, dan was er geen bezwaar. Of wanneer een kerkbestuur een diaconie-school wilde stichten, ook dan werd de toestemming gereedelijk gegeven. Maar zoodra men blijk gaf, van het neutrale onderwijs niet gediend te zijn, of het met het supra-naturalistisch karakter van de openbare school niet eens te zijn, dan stuitte iedere aanvraag op een weigering.

Daardoor werd de vraag, om vrij scholen te kunnen oprichten, steeds sterker. Het eerst begonnen daarmee de Roomschen.

Le Sage ten Broek schreef reeds in 1822 in de „Godsdienstvriend" over dit onderwerp.

De Protestanten volgden in de jaren dertig. Maar al wat autoriteit was in ons land verzette zich met kracht tegen dien drang. Toch scheen het, alsof het in 1829 reeds begon te dagen.

De tegenstand der Belgen tegen de maatregelen der regeering, inzonderheid tegen die, betreffende het onderwijs, bracht koning Willem I er toe, naar bevrediging te streven. Vandaar dat de regeering zich opmaakte, om een nieuw schoolwetsontwerp samen te stellen. Maar nu kwamen de Conservatieven in het Noorden in actie. Dit maakte de ministers wat voorzichtig, want zonder den steun van hun partijgenooten zouden ze weinig kunnen uitrichten. Daarom zonden zij aan alle commissiën van onderwijs een circulaire met de vraag „of het raadzaam, in het belang van een goed en geregeld onderwijs kon zijn, toe te laten, dat personen, welke een rang of acte van algemeene toelating (hadden) verkregen, zich naar eigen goedvinden als bijzonder schoolonderwijzer (zouden) kunnen vestigen in zoodanige gemeente, of op zoodanige plaats, hetzij stad of dorp, als zij zelve (zouden) verkiezen."

Uit de antwoorden bleek een algemeene afkeer van vrijheid van onderwijs, zoodat er van een nieuwe onderwijswet niets kwam.

De tegenstelling was echter eenmaal naar voren gebracht, de strijd was begonnen en hoe groot het verzet ook mocht zijn, de strijders zouden volhouden. We moeten ons dien tegenstand niet gering denken. De voorstanders van vrijheid van onderwijs hadden weinig invloed, terwijl de tegenpartij gevormd werd uit al wat macht en aanzien had. De eersten moeten wij, bij de Protestanten, vooral zoeken onder de Réveilmannen en onder de Afgescheidenen. Deze laatsten waren, in 1834, uit de Hervormde Kerk getreden en hadden afzonderlijke kerken geïnstitueerd. Meestal waren het de eenvoudigen, de ongeletterden, de armen, die zich hadden afgekeerd van de kerk, waarin het supra-naturalisme den toon aangaf, waarin leervrijheid en reglementendwang vele leden ergerden.

Deze Afgescheidenen probeerden vaak, slechts met bescheiden middelen te voldoen aan het gebod, om hun kinderen op te voeden in de leer en de vermaning des Heeren. Dit blijkt uit wat kort na de Afscheiding te Dwingeloo geschiedde.

Het kalme dorpsleven was daar in groote beroering gekomen, toen enkele boeren zich van de „Vaderlandsche Kerk" hadden afgescheiden en een eigen gemeente hadden gesticht. Hiertoe waren zij niet gemakkelijk gekomen, deze daad was het gevolg van veel strijd en gebed. Wel hadden zij het reeds lang gevoeld, dat de Kerk in verval was, dat Gods Woord niet zuiver meer werd gepredikt, dat allerlei dwalingen waren binnengeslopen, maar toch — de Kerk verlaten, waar ouders en grootouders altijd in hadden geleefd, waarin zij zelf waren gedoopt en belijdenis hadden afgelegd — dat was een zware stap. Echter kwamen zij tot de overtuiging, dat het moest. Dat gaf heel wat verdeeldheid tusschen familieleden en vrienden en met smaad en schimp werden de Afgescheidenen overladen. Ook hun kinderen moesten het ontgelden. Als zij naar school gingen, werden zij opgewacht door hun vroegere kameraden, geplaagd en gesard, zelfs met steenen gegooid. Zoo kregen zij ook hun deel van de algemeene verachting en was ook voor hen de beproeving elken morgen nieuw.

De oude meester had reeds lang alle macht over zijn leerlingen verloren, zoodat hij tegen zulke baldadigheden niets had kunnen doen, ook al had hij het gewild. En daar van leeren op school niet veel kwam, gingen de Afgescheidenen er toe over, hun kinderen maar thuis te houden.

Toen hebben deze eenvoudige menschen in Dwingelo een kloek besluit genomen: zij stichtten in deze afgelegen hoek van ons land een vrije school.

Daarvoor zouden zij eigenlijk autorisatie hebben moeten vragen aan het gemeentebestuur; maar zij wisten heel goed, dat dit college zijn toestemming zeker nooit zou geven.

Niet vragen en toch doen — dat was wetsovertreding. Maar zij leefden in de overtuiging, dat zij Gode meer gehoorzamen moesten, dan de menschen, en Hij had het in Zijn Woord geboden, dat zij

hun kinderen moesten onderwijzen in de leer en vermaning des Heeren.

Onder den naam van catechisatie kwamen de kinderen iederen dag in het kerkje bij elkaar. Een vindingrijke geest wist de ruimte onder de galerij in een schoollokaal te herscheppen. Door middel van vouwdeuren kon dit gedeelte worden afgeschoten en — men was klaar om de kinderen te ontvangen.

De grootsten zetten zich op eenvoudige banken zonder leuning rondom een paar lange tafels op schragen. Langs de wanden stonden lage bankjes, waarop de kleintjes plaats namen met hun rug tegen de muur, lei of boek op hun knieën. Platen en kaarten zou men hier tevergeefs zoeken. Zelfs de noodzakelijkste leermiddelen werden gemist.

Nu nog de onderwijzer ! 's Zomers stelde Ds. Kerssies zich hiervoor disponibel. Dan stonden de catechisaties stil en gaf hij vijf dagen per week les. 's Zaterdags was er geen school, want dan moest dominee studeeren.

's Winters werd de zaak wat moeilijker. In het eerst ging het nog wel, daar een van de boeren de bevoegdheid had, om onderwijs te geven. Maar meestal moest men het doen met onbevoegde krachten.

Dat de „rooster" niet veel vakken telde, behoeft geen betoog.

Lezen, schrijven en rekenen — verder bracht men het niet op dit schooltje. Wat er echter niet werd gemist, dat was de Bijbel. Alle dagen werd er uit dien Bijbel verteld, en wat op de openbare school was verboden, werd hier gegeven : leerstelling onderwijs.

Het schijnt vreemd, dat de Afgescheidenen geen last kregen met de autoriteiten. We moeten niet vergeten, dat de schoolopziener op zoo'n afgelegen dorpje, in dien tijd van slechte verkeersmiddelen, maar zelden kwam.

En had men hem gezien, dan was men op zijn hoede. Wanneer het eens in hem mocht opkomen, om deze „catechisatie" te bezoeken, dan konden in weinige oogenblikken leien en boeken op de galerij worden geborgen.

En van de burgemeester had men ook geen hinder. Deze was lange jaren bevriend geweest met de voornaamsten van de Afge-

scheiden boeren, en hij kon het niet over zijn hart krijgen, om deze menschen, die niemand kwaad deden, te vervolgen.

Zoo heeft dit schooltje een twintigtal jaren bestaan — een Christelijke school, in den tijd, toen nog nergens vrij Christelijk onderwijs gegeven werd. Maar toen de oude burgemeester stierf en de nieuwe zich minder welwillend toonde, toen men steeds meer worstelde met gebrek aan bevoegde leerkrachten, was de school niet meer te handhaven, zoodat zij enkele jaren voor de wet van 1857, die vrijheid van onderwijs bracht, werd opgeheven.

Misschien is de vrije school te Dwingeloo niet de eenige in die streken geweest. Ook te Ruinerwold stelden de Afgescheidenen pogingen in het werk en het schijnt, dat te Diever en Hoogeveen eveneens soortgelijke scholen bestaan hebben.

Onder de Réveilmannen was in die dagen nog weinig actie. De eenige, die zijn stem deed hooren voor vrijheid van onderwijs was Mr. G. Groen van Prinsterer, die het in 1837 voor de vervolgde Afgescheidenen opnam. In zijn „Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst" verdedigde hij deze verstootenen, maar ook, hier roerde hij de onderwijskwestie aan. Het was het eerste schoolstrijdgeschrift van Protestantsche zijde.

Het deerde de tegenpartij echter weinig, want zij had de overmacht. Wie zich hiervoor niet wilde bukken, moest worden gebroken. Dit ondervond, in 1839, meester Beerda, hoofdonderwijzer aan de openbare school te Suawoude. Daar in dat kleine Friesche dorpje werd ook een schoolstrijd gestreden en deze deed denken aan de verhoudingen, zooals ze in het land tot uiting kwamen. Hier stonden een schoolopziener, Ds. H. Niebuur Ferf en de predikant der Hervormde Kerk, Ds. Oosterbeek, tegenover meester Beerda.

Zooals gebruikelijk was in dien tijd, was de laatste ook koster en voorzanger. Dus was hij genoodzaakt om de kerkdiensten bij te wonen, hoewel het algemeen Christendom, dat Ds. Oosterbeek van den kansel predikte, hem niet kon voldoen. Wanneer hij dan ook in de gelegenheid was, ging hij naar het naastbijgelegen Oostermeer, waar Ds. Buning preekte. Dit zette kwaad bloed en de dominee liet het meester Beerda duchtig gevoelen.

Nu kwam er nog een andere grief bij. Wij kunnen begrijpen, dat deze orthodoxe onderwijzer in de school geen neutraal onderwijs kon geven, maar dat hij de kinderen ook bekend wilde maken met den eenigen Naam, die onder den hemel gegeven is tot zaligheid. Zoo voerde hij het Kort Begrip in de school in.

Toen verscheen de schoolopziener op het tooneel. Deze daagde Beerda voor zich en trachtte hem door vreesaanjaging tot andere gedachten te brengen. Maar dit hielp niet. Zelfs toen Ds. Oosterbeek wist te bewerken, dat aan den meester het klokluiden werd verboden en zijn traktement daarvoor werd ingehouden, zwichtte Beerda niet.

Gelukkig, dat de ouders der leerlingen in het algemeen op de hand van den onderwijzer waren en hem steunden in den strijd. Zelfs zonden zij een adres aan de Provinciale Commissie van Onderwijs, ten gunste van Beerda. Maar dat hielp niet. De beide predikanten bleven samenspannen en besloten hem zijn brood geheel te ontnemen. Hij moest worden vernederd. En dit gelukte maar al te wel. In 1838 werd aan den onderwijzer door den Grietman en de Assessoren van Tietjerksteradeel een schorsingsbrief toegezonden, waarin vermeld stond, dat hij gedurende 6 weken geen onderwijs mocht geven, zijn salaris ingehouden en zijn acte van algemeene toelating ingetrokken werd, „omdat hij zich van leerboekjes op de school bediend (had), welke, dewijl zij opzettelijk behooren tot het leerstelsel van een bijzonder Kerkgenootschap, daarvan behooren te worden geweerd."

Wel mocht hij na 6 weken weer in de school terugkeeren, mits hij een verklaring teekende, dat hij zich overeenkomstig de bevelen van den schoolopziener en het gemeentebestuur zou gedragen.

Maar hierop behoefden de vijanden niet te rekenen, want in een schrijven verdedigde Beerda zich, dat hij onderwijs gaf, gegrond op den Bijbel, en, dat hij, als hij in de school terugkwam, hiermede zeker zou voortgaan. Deze brief deed de maat overloopen. Den 15en Februari 1839, toen de 6 weken verstreken waren, kreeg hij zijn ontslagbrief thuis. De verdedigers van den geest der eeuw hadden overwonnen.

DE BEGINACTE VOOR HET BIJZONDER ONDERWIJS.

De voorstanders van Christelijk onderwijs begonnen meer en meer te begrijpen, dat er verandering moest komen, wilde men, getrouw aan de belofte bij den Doop hunner kinderen afgelegd, dezen een schoolopvoeding geven naar den eisch van Gods Woord. Want de openbare school kreeg steeds meer een ongodsdienstig karakter, vooral na de uitvaardiging van het Koninklijk besluit van 1842.

Dit had een voorgeschiedenis van een paar jaar, waarin de Roomsch-Katholieken een werkzaam aandeel hadden gehad. Zij hadden ook bezwaar tegen de openbare school. Voor hen was deze inrichting nog te Protestantsch, vooral daar, waar men den Bijbel of Christelijke leesboeken gebruikte. Wanneer hun kinderen de openbare school moesten bezoeken, dan wenschten zij, dat deze een volstrekt neutraal karakter zou dragen. Voor het overige zouden zij gaarne Roomsche scholen willen bouwen, maar de wet van 1806 was voor hen in dit opzicht een even groot beletsel als voor de orthodoxe Protestanten.

Om hierin verandering te brengen, wendden de Roomsch-Katholieke kerkelijke autoriteiten zich in Mei 1840 met een adres tot Koning Willem I, waarin zij „onbewimpelde erkenning van vrijheid van onderwijs in de nieuwe grondwet, of in ieder geval bevoegdheid tot het oprichten van eigen scholen" vroegen. In de nieuwe grondwet. Want door de afscheiding van België was deze noodzakelijk. Ook de Protestanten, die vrijheid van onderwijs begeerden, hadden hierop gehoopt. Zij werden evenwel teleurgesteld. Wel verhief Groen van Prinsterer zijn stem in de dubbele Kamer tegen de onchristelijkheid der gemengde school, maar het was een stem des roependen in de woestijn. Noch de regeering, noch de heerschende klasse wilde breken met het staatsmonopolie der openbare school.

Koning Willem I had ook het adres der Roomsch-Katholieken voor kennisgeving aangenomen. Nu was dat geen wonder. Het was voor hem een moeilijke tijd door de vele teleurstellingen, die hij in de laatste jaren ondervonden had. De regeering viel hem te zwaar en daarom had hij zich voorgenomen, afstand te doen.

Zijn zoon, Willem II, die van het adres kennis nam, besloot nu de zaak ter hand te nemen. Hij wilde het Roomsch-Katholieke volksdeel bevredigen, al kon dit dan niet door wijziging van de grondwet. In November 1840 benoemde hij een commissie, om de klachten te onderzoeken. Jammer dat de leden er van zoo verschillend dachten. Er waren drie voorstanders van de gemengde school, twee Roomschen, die ieder een van elkaar afwijkende opinie hadden en dan Groen van Prinsterer. Dus vier onderscheidene meeningen. Het is dan ook niet te verwonderen, dat er geen eenstemmig rapport kon worden opgemaakt. Dit was voor den Koning een teleurstelling. Inplaats dat er vrede en eensgezindheid kon komen, was de verdeeldheid te duidelijker aan het licht getreden.

Om eenige plooien glad te strijken, vaardigde Willem II nu het K.B. van 2 Januari 1842 uit. Oppervlakkig gezien zag het er nog zoo slecht niet uit. Want bij de samenstelling van commissiën van onderwijs en bij de benoeming van onderwijzers zou rekening gehouden worden met de verschillende godsdienstige gezindten.

Toch is dit K.B. funest geweest voor het karakter van de openbare school.Want er werd ook in bepaald, dat de geestelijken de bevoegdheid zouden hebben, om censuur uit te oefenen op de leesboeken, die in de openbare school gebruikt werden. Wat zou daarvan het gevolg zijn? Dit, dat de Roomschen van de openbare school alle boeken zouden weren, die voor hen aanstootelijk waren, in de eerste plaats dus den Bijbel. Groen van Prinsterer beweerde dan ook, dat dit zou uitloopen op de „volledige uitsluiting van al wat Christendom en godsdienst lijkt."

En het is zoo uitgekomen ook. De openbare school werd nog meer ontkerstend en ongeschikt gemaakt voor de kinderen der orthodoxe Protestanten.

Dat het voor den Christelijken onderwijzer op deze school

vaak moeilijk werd, laat zich begrijpen. De geschiedenis van den heer B. Gangel te Appeltern is daarvan een bewijs.

In 1844, was het in dit dorpje alles behalve rustig. Een groote partij, met pastoor, burgemeester, plaatselijke schoolcommissie en predikant aan het hoofd, had zich opgemaakt tot den strijd met één man, den heer B. Gangel, den onderwijzer aan de openbare school.

Groot was de haat van de dorpelingen, en men ontzag zich niet hem met scheldwoorden op straat te achtervolgen. Zelfs in huis was hij nog niet veilig. Meermalen rinkelden de ruiten in stukken en kwamen de steenen in de kamer terecht. Het leven van Gangel, tot hiertoe zoo kalm en vredig, was ineens vol beproeving geworden.

Wat was er dan gebeurd? Wat had hij misdreven? Niets anders, dan dat hij den Bijbel op de openbare school gebruikte, gewijde geschiedenissen vertelde en het schoolgebed eindigde met de woorden: „Om uws lieven Zoons Jezus Christus wil".

Toch was hij hiermede niet pas begonnen. Maar de dorpelingen en autoriteiten hadden nooit eenige aanmerking gemaakt, zelfs de oude pastoor niet. Deze was echter gestorven en door een jongeren vervangen, die nu met het Kon. Besluit van 1842 in de hand tegen Gangel optrad.

Hij stookte de Roomsche kinderen op, bij het gebed de school te verlaten, wat zij, onder veel lawaai ook deden.

Tevens zorgde hij er voor, dat de plaatselijke schoolcommissie zich in de zaak mengde en een klacht indiende bij het gemeentebestuur, op grond van het gebruik van den Bijbel op de school. Zelfs stond de predikant der Hervormde Kerk aan de zijde van den pastoor.

En bij die allen voegde zich de burgemeester, later ook de schoolopziener.

De laatste vermaande Gangel zich voortaan van leerstellig godsdienstig onderwijs te onthouden, daar hij anders de kans liep zijn betrekking te verliezen.

Dat was geen lichte bedreiging. Want ontslag beteekende armoede, broodsgebrek voor hem en zijn gezin. Toch versaagde de moedige strijder niet, maar antwoordde den schoolopziener: „Dat mij door Gods genade de waarheid, zooals die in Christus is,

en in Gods Woord, den Bijbel is geopenbaard, dierbaar is, ja het leven mijner ziel, waarvoor ik alles over heb"..... „dat ik voortaan niet anders kan en zal onderwijzen, dan ik tot hiertoe deed",..... „verwachtende lijdzaam en onderworpen de vervulling van UEd.'s bedreigingen, in de vaste overtuiging: de Heer zal het voorzien".

Toch scheen het, alsof het vertrouwen van Gangel zou worden beschaamd. Want de vijanden zaten niet stil en zij besloten nogmaals een aanval te doen. Vandaar dat hij op een vergadering moest verschijnen, die door zijn tegenstanders was uitgeschreven. Weer poogden zij Gangel te belezen zijn onderwijs te veranderen, maar altijd weer stuitten zij op het hardnekkig verzet van den laatste, die geen afstand wilde doen van den Bijbel op de school.

Geen wonder, dat hierdoor de verbittering steeg, zoodat zij de zaak in handen van Gedeputeerde Staten van Gelderland gaven. En deze besloten Gangel voor 6 weken te schorsen, gedurende welken tijd hij een plaatsvervanger moest betalen.

Zou dan deze kloeke belijder toch ondergaan? God heeft gezorgd, dat het water wel aan, maar niet over de lippen kwam. Kort voor het schorsingsbesluit had Ds. O. G. Heldring, de bekende philantroop, Gangel gevraagd te solliciteeren naar het gehucht Hoenderloo, waar door de zorgen van dezen predikant een school was geopend.

Na een vergelijkend examen werd hij benoemd, en toen men hem uitbande uit Appeltern, stonden de schooldeuren van Hoenderloo voor hem open. Hier, temidden van een woeste, onbeschaafde bevolking, temidden van de zandstuivingen van de Veluwe, was Gangel vrij en kon hij Christelijk onderwijs geven op deze openbare school, zonder dat iemand hem hinderde.

Zoo zegenrijk werkte hij onder deze heidebewoners, dat eenige jaren later dezelfde Gedeputeerde Staten, die Gangel te Appeltern hadden geschorst, aan hem een gratificatie van *f* 50.— schonken.

Genade en eere, na lijden en strijd.

Zulk een gedienstigheid van de praktijk als in Hoenderloo was evenwel lang niet overal mogelijk. Vandaar dat er in dezen tijd een meerdere activiteit van de voorstanders van bijzonder onderwijs merkbaar werd.

In de hoofdstad des lands hadden de Christelijk Afgescheidenen de handen ineen geslagen en de kerkeraad verzocht aan het gemeentebestuur van Amsterdam om een diaconieschool te mogen openen.

Nu waren de autoriteiten voor de kinderen der armen nogal vrijgevig en de pogingen van Ds. van Velzen en den kerkeraad werden dan ook met goeden uitslag bekroond.

Maar nu kwam het zwaarste. Er moest geld zijn, want school en leermiddelen en onderwijzer zouden heel wat kosten. Om hierin te voorzien, waren nu de gemeenteleden bij elkaar geroepen.

Toen Ds. Van Velzen de zaak uiteen gezet had, ging de lijst rond. Men zonderde van zijn armoede af, vaak boven vermogen, het geld, noodig voor Christelijk onderwijs van de kinderen der bedeelden. En de som, waarvoor was ingeschreven? Tweehonderd een en zestig gulden.

Moest men daarmee beginnen?

Wanneer de kerkeraad in eigen kracht was aangevangen, zou hij zeker hebben gezegd: Onmogelijk om voort te gaan! Maar sterk door de wetenschap in den weg Gods te zijn, besloot hij door te zetten.

En na eenigen tijd was de school klaar met de onderwijzerswoning er bij. Hoe? Een oud pakhuis achter de kerk gelegen, zoo sober mogelijk, voor *f* 600 gerestaureerd, kreeg een nieuwe bestemming. Daar zouden weldra de kinderstemmen weerklinken; dat zou zijn de eerste Christelijke school in Amsterdam.

Om de kosten te kunnen dekken, werd besloten, dat ook de kinderen van niet-bedeelden zouden worden toegelaten, tegen een schoolgeld van *f* 4 per drie maanden.

Nu moest een onderwijzer worden gezocht. Na een vergelijkend examen tusschen twee candidaten werd de heer W. H. van Leeuwen van Delfzijl benoemd, op een salaris van *f* 200 per jaar.

We kunnen wel zeggen, dat de aanneming van de betrekking voor dezen onderwijzer een daad van geloof was. Daar hij met vrouw en vier kinderen van dit poover inkomen zou moeten leven, kunnen wij toch moeilijk spreken van een promotie tot hoofd van een stadsschool.

Zijn betrekking was geen sinecure. Het was geen kleinigheid, 's morgens van 9 uur tot 1 uur en 's middags van 3 tot 7 school te houden, alleen met een vrije Woensdag- en Zaterdagmiddag. Gelukkig, dat het salaris al spoedig verhoogd kon worden tot *f* 9 per week, maar daarvoor moest hij „ook de overige werkzaamheden in de gemeente, die met het schoolmeesterschap verbonden kunnen worden, waarnemen."

Het scheen wel, alsof gemeentebestuur zoowel als schooltoezicht dit armelijk schooltje, daar achter aan de Bloemgracht, geheel vergaten. Tenminste men werd niet lastig gevallen en toen het jaar 1841 ten einde liep, kon de gemeente der Afgescheidenen, in verband met het Christelijk onderwijs voor haar kinderen juichen : „De Heere heeft het ons aan niets laten ontbreken".

Een bijzondere school, uitgaande van een bestuur, was dit echter nog niet. Want eigenlijk was zij alleen toegankelijk voor de kinderen der bedeelden, was zij een diaconieschool.

Aan Mr. J. J. L. van der Brugghen te Nijmegen komt de eer toe, het eerst zulk een school te hebben gesticht.

Als lid van de plaatselijke schoolcommissie had hij gezien, hoe treurig het gesteld was met het godsdienstig element bij het openbaar onderwijs. Dit was hem een spoorslag, om te komen tot „een afzonderlijke school, waarin Christelijk gebeden, en van den Messias vrijuit gesproken mocht worden".

De groote moeilijkheid bestond daarin vooral, dat de gemeenteraad van Nijmegen zeker geen autorisatie zou verleenen voor een school, die uitging van enkele personen, die een Christelijk karakter zou moeten dragen.

Het scheen, alsof deze moeilijkheid kon worden omzeild. Er bestond nl. te Nijmegen een Luthersche diaconieschool, gecombineerd met een school voor eigen rekening van den heer Gehne. Bij dezen „was de wensch levendig geworden, om op zijn school het evangelie der gerechtigheid door het bloed van Christus te mogen verkondigen, waarin hij zelf zijn troost in leven en sterven had gevonden." Het gelukte Van der Brugghen met hem een overeenkomst te treffen, zoodat weldra verscheidene leerlingen, die te

voren de openbare school bezochten, nu tegen een klein schoolgeld onderdak kregen in de inrichting van den heer Gehne.

Maar teleurstelling en moeilijkheden bleven niet uit. Nog geen jaar daarna stond de school zonder onderwijzer, daar deze een aanstelling in Oost-Indië had gekregen, waarnaar hij reeds lang te voren had gesolliciteerd.

Wat nu te doen? Want nu de heer Gehne was vertrokken, hief de Luthersche Kerk haar diaconieschool op.

De eenige weg was: Autorisatie vragen aan het gemeentebestuur voor een bijzondere school der 1e klasse, uitgaande van een bestuur.

De heeren Van der Brugghen, Mr. W. Baron van Lynden en Ds. Zubli zouden ondervinden, dat deze weg er een van langen duur zou zijn, een met tal van hindernissen.

In September 1842 zonden zij een verzoek aan Burgemeester en Wethouders van Nijmegen, maar in November d.a.v. kwam de afwijzende beschikking daarop. Nu wendden zij zich tot Gedeputeerde Staten. Eenige maanden verliepen — geen antwoord. Een nieuw adres, ter verduidelijking van het eerste werd bij dit college ingediend, waarop in Maart 1843 het bericht kwam, dat het verzoek „zooals het liggende was" niet voor inwilliging vatbaar was.

Zoo waren zij evenver als een half jaar tevoren. Toch klemden zij zich aan een stroohalm vast. Gedeputeerde Staten hadden geschreven „zooals het liggende was".

Dus als zij het op een andere manier aanvroegen, zou dan misschien gunstig kunnen worden beschikt?

Deze overweging gaf hun de vrijmoedigheid om opnieuw bij B. en W. autorisatie aan te vragen, evenwel weer met een teleurstellende uitkomst. In Mei ging er daarom een nieuw request naar Gedeputeerde Staten. Drie maanden verkeerde men in onzekerheid, tot eindelijk, 2 September 1843, de verblijdende tijding inkwam, dat de vergunning was toegestaan. Wij kunnen begrijpen, dat Van der Brugghen het met dankbaarheid neerschreef: „De Almachtige, de Heere, Die regeert en de harten der menschen leidt als waterbeken, heeft het zoo gewild. Hem zij daarvoor de eere en de dank toegebracht".

Toch was men nog niet door alle moeilijkheden heen. Volgens de wet moest er een vergelijkend examen plaats hebben tusschen de candidaten voor hoofd van de school. Nu had het bestuur groote verplichting aan den heer Buvink, een onderwijzer, die in deze moeilijke dagen zoo trouw geholpen had. Vandaar dat het dezen aan het hoofd van de nieuwe inrichting wenschte. Maar daarvoor moest de Minister ontheffing verleenen van het vergelijkend onderzoek. Het duurde vijf maanden, voordat aan het verlangen van het bestuur werd voldaan.

Eindelijk was men dan door alle hindernissen heen geworsteld en kon den 6en Mei 1844, de eerste Christelijke school, door particulieren gesticht, worden geopend.

Er was actie gekomen onder de voorstanders van Christelijk onderwijs, in Amsterdam en Nijmegen eerst, weldra ook in Den Haag. Daar had Groen van Prinsterer zich in 1843, in verbinding gesteld met een zestal zijner vrienden, om gelden bijeen te brengen voor den bouw van een bijzondere school. Deze poging had succes, zoodat men besloot autorisatie bij het gemeentebestuur te verzoeken. Nu begon de eentonige weg van aanvragen en weigeren. Op hun adres werd afwijzend beschikt. Toen naar Gedeputeerde Staten. Deze waren van oordeel, dat er geen behoefte bestond aan een school, zooals de adressanten verlangden. Daarna wendde men zich tot de Provinciale Staten. Ook hier een weigerend antwoord. Nu zonden zij een request aan den Koning, om zich te beklagen over den onwil van de autoriteiten, die het K.B. van 1842 moesten uitvoeren. Maar ook dit hielp niet. Weer ging er een adres naar den Koning. Hierop ontvingen ze geen antwoord. Inmiddels waren er twee jaar verstreken. Nog eens probeerden zij het bij den gemeenteraad, en weer tevergeefs.

Was het niet om moedeloos te worden? Overal stootten zij het hoofd. 't Was in dien tijd wel moeilijk den tegenstand te overwinnen van de bestuurscolleges, die niet gediend waren van positief Christelijk onderwijs.

Toch hielden zij vol, al duurde het ook zes jaren, voor zij de autorisatie verkregen. In 1849 kwam de school er, die getuigenis

kon afleggen van de volharding der voorstanders van Christelijk onderwijs.

Gelukkiger was men in zijn pogingen te 's-Hertogenbosch, waar men in 1846 reeds een school kon inrichten. Maar toch, al was een enkele school hier en daar door de mazen van het net heengeglipt, het licht zou voor de bijzondere school eerst dagen wanneer het grondwetsartikel zou worden veranderd en er vrijheid van onderwijs worden verleend.

GRONDWETSHERZIENING.

Evenals er op godsdienstig gebied, zooals we boven zagen, tweeërlei levensbeschouwing tegenover elkaar stonden, was dit ook het geval op politiek terrein. De verhoudingen waren in dien tijd nog betrekkelijk eenvoudig en het aantal partijen of liever richtingen, gering. Slechts een viertal zijn dan te onderscheiden. Maar tusschen deze loopt toch ook weer de groote scheiding, die bepaald wordt door de beginselen, die in den Bijbel zijn aangegeven. En dan doet zich, als het criterium, de vraag voor bij elke richting: Wordt de politiek ervan beheerscht door deze beginselen of niet? Zoo onderscheiden we in dien tijd de Conservatieven en de Liberalen aan de eene zijde, de Roomsch-Katholieken en de Antirevolutionairen aan den anderen kant.

Het overgroote deel der Protestanten in de eerste helft der 19e eeuw behoorde tot de conservatieve partij. Haar aanhangers waren het geheel eens met de beginselen van Rousseau, die de volkssouvereiniteit leerde, welke in de Fransche revolutie was toegepast. Zij waren het ook geheel eens met de behoudende politiek van Willem I, met zijn maatregelen tegen de Roomsch-Katholieken en Afgescheidenen, met de schoolwet van 1806 en haar werking. Zooals de toestand onder de regeering van Willem I was, zoo wenschten zij die te behouden. Van invloed van het volk in zijn breede lagen wilden zij niet weten, alleen de voornamen en deftigen mochten zich laten gelden.

Dit was niet naar den zin van de Liberalen. Zij vormden oorspronkelijk nog maar een kleine groep. Maar wat ze te kort kwamen in aantal, hadden ze te veel in heftigheid. Zij gingen van dezelfde beginselen uit als de Conservatieven, maar zij waren het in 't geheel niet eens met de handelingen van den koning. Die was hun veel te

behoudend, te autoritair. Die voerde te veel een persoonlijk bewind. Zij hadden dan ook in hun vaandel geschreven : Meer volksinvloed, doorwerking van de revolutiebeginselen, toepassing er van in de wetten.

Beide partijen waren takken van één stam, maar dit beteekende niet, dat ze broederlijk samenwerkten. Integendeel. Fel stonden ze tegenover elkaar en we kunnen wel zeggen, dat de politiek in ons land tot de jaren tachtig door deze tegenstelling is beheerscht. Heftig bestreden ze elkaar in de Kamer, zoowel als in kranten en brochures.

Aan de rechterzijde, zouden we tegenwoordig zeggen, stonden de Roomsch-Katholieken en de Antirevolutionairen. De eersten voelden zich nog steeds achteruitgezet, terwijl de laatsten gering in aantal waren. In de Kamer hadden zij slechts één vertegenwoordiger, nl. Groen van Prinsterer. Hun invloed was slechts die van een heel kleine oppositie. Deze beide partijen streden voor vrijheid van onderwijs en in dit opzicht stonden ze naast de Liberalen. De Conservatieven wilden hiervan evenwel niets weten. Voor hen was de gemengde staatsschool het een en het al en omdat zij de machtigste volksgroep vormden, die de regeeringsposten bezette, die aan de hoogescholen over de professoraten beschikte, die het geldwezen beheerschte, zag het er niet naar uit, dat de oppositie eenige kans van slagen had.

En toch — de Conservatieven hebben het verloren. Dit vond zijn oorzaak in de gebeurtenissen van 1848, waarvan Da Costa zong: „Achtienhonderd acht en veertig en de band der Staten sprong, — en de dam werd doorgebroken, die de omwentelingszee bedwong !" In midden- en West-Europa braken de liberale revoluties uit, vorsten moesten vluchten, tronen werden bedreigd. Vol spanning vroeg men het zich in ons land af, of de opstandsbeweging ook naar hier zou overslaan. Gelukkig is het zoover niet gekomen. Onze koning, Willem II, zag het dreigend gevaar en wierp juist op tijd het roer om naar de andere zijde.

Zooals hij zelf verklaarde, werd hij in vier en twintig uur van conservatief liberaal. Dit beteekende, dat er nu een nieuwe grondwet

zou komen en wel naar Thorbeckiaansch model. Want Thorbecke, de leider van de Liberalen, was toen de man van het oogenblik en dit beteekende de nederlaag van de conservatieve partij. Door de drang der omstandigheden namen velen nu een liberaal tintje aan en waren genoodzaakt, om mee te werken aan de nieuwe grondwet, waarin de liberale ideeën waren neergelegd : vrijheid van godsdienst, vrijheid van drukpers, vrijheid van vereeniging en vergadering, ook — vrijheid van onderwijs.

Het heeft nog heel wat voeten in de aarde gehad, voordat het grondwetsartikel over het onderwijs aller goedkeuring kon wegdragen. Wanneer we het oorspronkelijke artikel in het ontwerp eens vergelijken met het definitieve, dan zien we een groot verschil. En dat verschil spreekt boekdeelen. Want dat illustreert de strijd tusschen de ontwerpers van de wet en de vereerders van de gemengde staatsschool, waarvoor zij gevaar vreesden.

Laten we de twee redacties eens naast elkaar zetten. In het ontwerp van de Commissie luidde het : „De inrichting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid des onderwijzers en het toezicht der overheid, beide door de wet te regelen. De koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen aan de Staten-Generaal jaarlijks een uitvoerig verslag geven".

En toen het ontwerp door allerlei instantiën heen eindelijk den koning ter onderteekening werd aangeboden was de inhoud van art. 194 : „Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering. De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld. Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers ; het een en ander door de wet te

regelen. De koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven".

Wanneer we in de bronnen nagaan hoe het verloop geweest is van de besprekingen en de besluiten, dan zien we voor ons een fellen strijd tusschen de Liberalen, Roomsch-Katholieken en Antirevolutionairen aan den eenen en de groote conservatieve partij aan den anderen kant. Deze laatste heeft het den voorstanders van vrijheid van onderwijs niet gemakkelijk gemaakt. Telkens weer hebben de Liberalen wat water in den wijn moeten doen. Herhaalde malen hebben zij zichzelf moeten verloochenen en toe moeten geven, om de hoofdzaak te redden. Over geen artikel in het ontwerp is zooveel gesproken en liepen de ideeën zoover uiteen als over dit.

Het begon reeds in den Ministerraad. Daar moesten de Liberalen toegeven. Overheidstoezicht op het onderwijs werd verplichtend gesteld, terwijl ook den eisch tot onderzoek naar de zedelijkheid van den onderwijzer in het ontwerp werd neergelegd.

In de Afdeelingen hadden de voorstanders van de vrijheid van onderwijs het ook niet gemakkelijk. Ook daar riep men om waarborgen voor de openbare school en de regeering moest weer de eischen inwilligen. Nu werd de bepaling opgenomen, dat het openbaar onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering zou zijn en dat overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs zou worden gegeven. Ook werd er bepaald, dat deze laatste zinsnede voorafgaan zou aan de alinea : Het geven van onderwijs is vrij.

Het was een voortdurend retireeren der Liberalen, totdat de verdedigers der gemengde school deze van alle zijden door waarborgen hadden omringd.

Het is niet te verwonderen, dat in het geheele land het onderwijs in het middelpunt der belangstelling stond en het de gemoederen van het volk in beweging bracht. Het werd een heete strijd : voor of tegen de vrijheid.

De eene brochure na de andere kwam van de pers, de bladen

bestreden elkaar in vaak heftige taal, ingezonden stukken moesten het hart van velen ontlasten, terwijl een stroom van adressen de Tweede Kamer werd toegezonden.

Een der grootste kampvechters voor de openbare school was prof. Dr. P. Hofstede de Groot, die als schoolopziener te Groningen getoond had, hart te hebben voor de belangen van het onderwijs. Maar dan alleen voor dat, hetwelk getint was volgens zijn beschouwing. Steeds stond hij op de bres, om het openbaar onderwijs op hooger plan te brengen, maar dit beteekende meteen een aanval op hen, die afkeerig waren van den geest, die op deze inrichting heerschte. Want hij was een vijand van het orthodoxe Christendom, zooals dit door de Afgescheidenen en nog tal van Hervormden werd beleden.

Reeds in 1840 had hij zijn stem laten hooren tegen de vrijheid van onderwijs en ook nu, in 1848, liet hij zich niet onbetuigd. Donker zag hij de toekomst tegemoet, want, zoo schreef hij in een van zijn brochures, wanneer er vrijheid van onderwijs komt, dan zullen er scholen worden opgericht, waarin allerlei grondstellingen worden geleerd, die de maatschappij omkeeren, en oproer, koningsmoord, burgerhaat, bedrog, roof, communisme, godsdienstoorlog, atheïsme prediken.

Zelfs tooneelen uit den 80-jarigen oorlog kwamen hem voor den geest en hij zag reeds weer het burgerbloed vergieten in den strijd tusschen Roomsch en Protestant.

En dan het onderwijs zelf, hoe zal dat achteruitgaan ! Want de bijzondere scholen zouden natuurlijk als paddestoelen uit den grond verrijzen, er zou een concurrentie komen, als nog niet was gezien, om leerlingen te krijgen of te behouden. Dan zouden de onderwijzers de ouders gaan vleien, „tucht en straf zal op de meeste plaatsen verdwijnen, een toomelooze hoop zal over 't geheel in zoogenaamde scholen, eigenlijk speelplaatsen, zich oefenen in baldadig en woest vermaak, zonder bijna iets, althans iets degelijks te leeren."

Deze brochure, die den titel droeg : „Wat hebben wij van het ontwerp van gewijzigde grondwet te verwachten met betrekking tot godsdienst en onderwijs", bracht de strijdende partijen in actie.

Een Roomsch priester O. A. Spitzen maakte zich op, om den hoogleeraar van repliek te dienen. Ook van orthodox-Protestantsche zijde liet men zich niet onbetuigd. Zij vond een waardig strijder in Mr. J. J. Teding van Berkhout, die ook Hofstede's brochure aanviel.

We zullen niet alle kampvechters de revue laten passeeren, maar mogen niet verzuimen te wijzen op een drietal brochures, getiteld „Aan G. Graaf Schimmelpenninck over de Vrijheid van onderwijs", geschreven door Groen van Prinsterer.

Thans laten wij dezen pennestrijd rusten en bezien een andere actie, die ook gekeerd was tegen de voorgestelde vrijheid. We kunnen haar waarnemen tot in de verste hoeken van het land en we zien schoolopzieners en onderwijzers als aanvallers optreden. Overal trachtten dezen handteekeningen te verzamelen op adressen, gericht tegen den aanslag op de openbare school.

Een tegenactie was natuurlijk te verwachten, en Roomsch-Katholieken zoowel als orthodox-Protestanten ijverden voor een adresbeweging, ten gunste van de vrijheid van onderwijs. Het aantal adressen, dat bij de Tweede Kamer werd ingediend, liep dan ook in de honderden.

Over een van deze adressen willen we een enkel woord zeggen, nl. het „berucht" adres, zooals Van Lynden het in de Kamer noemde, dat door de Algemeene Synodale Commissie van de Hervormde Kerk bij den Koning was ingediend en waarbij zij aanvoerde, dat, wanneer de vrijheid van onderwijs werd ingevoerd, met één slag de schoonste parel aan de kroon van Zijne Majesteit zou worden verbrijzeld en den roem en het sieraad van Nederland en de zedelijke kracht van het zelfstandig volksbestaan der natie zou worden vernietigd.

En toch was dit nog maar een bescheiden poging van deze commissie, om het gevaar af te wenden, dat de openbare school bedreigde. Want zij had veel grooter plannen gehad. Zij had de geheele Hervormde Kerk in actie willen brengen tegenover het wetsontwerp, en had het plan gevormd, daarvoor het adres op zeer ruime schaal te verspreiden. Daardoor zou er een stemming zijn

gemaakt over het geheele land, die zeker haar invloed op de regeering en de Kamer niet zou hebben gemist.

Dat het zoover niet gekomen is, is te danken aan het ingrijpen van den Minister van de Zaken van Hervormde Eeredienst. Deze kwam zelf ter vergadering van de commissie en liet haar gevoelen, dat in deze zorgvolle tijden zoodanig optreden zeker niet in den geest van den Koning zou zijn en hij beval haar dan ook minzaam, maar uitdrukkelijk, den geest van wijze voorzichtigheid bij voortduring aan. Hierdoor liep deze actie in het zand.

Natuurlijk wierpen ook het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich in den strijd, terwijl aan den anderen kant kerkeraden der Afgescheidenen en de „Christelijke Vrienden", de Réveilmannen, hun stem voegden bij de velen, die ijverden voor vrijheid van onderwijs.

Uit het bovenstaande blijkt ons, dat het jaar 1848 voor den schoolstrijd een belangrijk jaar geweest is. De twee legers stonden tegenover elkaar en bedienden zich van allerlei wapentuig.

Maar in dezen kamp hebben de verdedigers van de openbare school verloren. De vrijheid van onderwijs kwam in de grondwet.

DE GRONINGER RICHTING EN HAAR TEGENSTANDERS.

We stappen nu van het politieke terrein af en begeven ons naar het kerkelijk gebied. Hier was in den strijd der geesten, sinds de jaren dertig, een nieuwe richting naar voren gekomen, nl. de Groninger school, die in prof. Dr. P. Hofstede de Groot haar aanvoerder bezat.

De Groot was met recht een kind van zijn tijd. We mogen hem wel geen rationalist noemen, maar toch bezat hij wel degelijk een sterk rationalistischen inslag. Want ook hij trachtte, evenals de supra-naturalisten het bovennatuurlijke te verklaren. En waar men wel het meeste moeite mee had, dat was met het geloof in Christus, als den Zoon van God. Daarom trachtten de „Groningers" den persoon van Christus uit het bovennatuurlijke naar beneden te halen, om van Hem te maken een schepsel, dat zij met hun verstand konden begrijpen, dat voor hen een wezenlijke gestalte aannam. Hooren wij hier Hofstede de Groot: „De volmaaktheid en heiligheid en geheel het eeuwig leven van Jezus Christus is zoo iets groots en innemends, dat, boven de menschen, die ook kinderen of zonen van God mogen genoemd worden, Hij op een geheel eenige wijze Gods Zoon is, namelijk de Zoon van God, de Eengeborene van den Vader, de eigen Zoon van God". „Dit gezegde, dat Hij de Zoon van God is, beteekent, dat hij het leven, met name het geestelijke, van God heeft, alzoo Gode in wezen het meest gelijkvormig is, daarom door God geliefd wordt, dus ook deel heeft aan wat Godes is." „Deze Zoon nu, Die door God der goddelijke natuur zoo zeer deelachtig is, dat Hij zelfs met recht God (of een Goddelijk persoon) kan heeten, is het zichtbare beeld des onschatbaren Gods en wel zulk een allervolmaakst beeld, dat

Hij niet alleen boven alle beelden van God staat, welke wij kennen, maar zelfs boven alle, welke wij ons door onze verbeelding scheppen".

Zoo ontkende hij de godheid van Christus en loochende de Drieëenheid.

Deze richting heeft een zeer grooten invloed gehad op het openbaar onderwijs. Dit kwam niet alleen doordat Hofstede de Groot, als schoolopziener en als leider van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap zeer veel met de lagere school in aanraking kwam, maar ook door zijn paedagogische ideeën, die zich aansloten bij zijn theologische opvattingen. Hij was van meening, dat het mogelijk was, dat de mensch door God kon worden opgevoed tot Godegelijkvormigheid. Vandaar, dat alle handelingen van God met den mensch de opvoeding van dezen ten doel hebben. Nu moeten wij God, als den onfeilbaren opvoeder, tot voorbeeld nemen en daartoe de Bijbelsche verhalen gebruiken, die ons een beeld geven van de wijze van opvoeding door God. De grondtoon van de geheele opvoeding moet zijn, de liefde.

Uit zijn opvattingen op kerkelijk gebied vloeit ook voort zijn liefde voor de gemengde school. Hij had een afkeer van een belijdeniskerk, want belijdenissen beschouwde hij als zoovele wiggen, die de kerken scheiden. Daarom moesten, volgens hem, deze grensscheidingen verdwijnen, zoodat er kon ontstaan een kerk boven geloofsverdeeldheid. Daarin zouden alle tegenstellingen worden uitgewischt, zelfs tusschen Roomsch-Katholiek en Protestant. Daarin zou alle onderscheid van denkwijze worden verdoezeld, en zou men alleen zien op dat, waarin men overeenkwam. Dat zou de liefde en de eensgezindheid bevorderen en de tegenstellingen zouden vervallen.

Deze saamhoorigheid moest men reeds bij de kinderen aankweeken. Daarom was voor De Groot de gemengde school het ideaal. Daar leerden de kleinen reeds elkander verdragen en kon men een liefde, „het laatste en beste woord der opvoeding in navolging van God", kweeken, op humanistischen grondslag.

Het laat zich verstaan, dat deze richting in de Réveilmannen krachtige bestrijders vond, al wisten dezen, dat de ongelijke kamp weinig kans op overwinning bood. Want het waren maar weinigen,

die voor Christus de banier ophieven. We vinden de aanvoerders van dit legertje verzameld in het gezelschap der „Christelijke Vrienden". De man, die deze personen bij elkander had gebracht, was Ds. O. G. Heldring.

Deze ijverige predikant van Hemmen, die zich door de liefde Gods gedrongen gevoelde, zich tot het verlorene te keeren en in allerlei philantropischen arbeid zijn mededoogen met het ellendige uitte, verkeerde in gedurigen tweestrijd. De vraag, die hem bezig hield, was : „Hoe moet de Christen handelen met al die inrichtingen, op dewelke hij bestendig stuit, als hij het menschelijk leven intreedt, welke in den eigenlijken zin des woords menschenwerk zijn, maar zoo zij uit God waren, de geheele ziel des Christens moesten bezighouden ?"

Hij bedoelde hiermede het Bijbel-, Zending- en Tractaatgenootschap, de zaak der slavernij, de gevangenissen, enz.

Een gesprek hierover met Groen van Prinsterer bracht hem er toe, een schrijven te zenden aan diens vrienden, opdat ieder over dit punt zijn gedachten zou meedeelen.

Deze brief is de aanleiding geweest tot het samenkomen van een groep menschen, die een begin hebben gemaakt met den Christelijken arbeid in Kerk, School, Staat en Maatschappij. Het eerst kwamen zij bij elkaar in 1845 ten huize van den heer J. L. Gregory Pierson te Amsterdam. Later hielden zij hun samenkomsten in „het wapen van Amsterdam", dat gehouden werd door „een getrouwe en ijverige Christin". Hier kwamen vogels van diverse pluimage bij elkaar, mannen van verschillende kerkelijke kleur, maar allen één in hun geloof in Christus, den Middelaar Gods en der menschen.

Deze vergaderingen, die elk half jaar werden gehouden, werden bezocht door Brummelkamp, den predikant der Afgescheidenen, door Beets, „den prediker van het Réveil", Da Costa, Capadose, Groen van Prinsterer, Elout van Soeterwoude en Koenen, ook door Ds. Jamieson, van de Engelsch-Episcopaalsche, Ds. Lentz van de Luthersche en Ds. Sécretan van de Waalsche kerk. We zouden deze namen met vele anderen kunnen vermeerderen, allen

mannen die in den strijd der geesten van dien tijd een meer of minder belangrijke rol hebben gespeeld.

Deze „Christelijke Vrienden" hadden groote belangstelling voor alles wat behoorde tot de zaak van het Koninkrijk Gods. Er is wel eens gezegd, dat zij meer gesproken hebben, dan gedaan, dat hun actie meer bestond in het maken van plannen en het doen van voorstellen, dan in daden. Maar we moeten niet vergeten, dat deze mannen in hun dagelijksch leven den invloed van deze bijeenkomsten hebben ondervonden en zeker gesterkt zullen zijn om thuis, in hun eigen omgeving, hun arbeid voor de zaak des Heeren met nieuwen moed voort te zetten.

DE „CHRISTELIJKE VRIENDEN" EN HET CHRISTELIJK ONDERWIJS.

De vraag, die ons hier moet bezig houden is deze : Wat hebben de „Christelijke Vrienden" gedaan voor het Christelijk onderwijs ? Hoe hebben zij op dit terrein gestreden tegen den geest der eeuw ?

En dan kunnen we wel zeggen, dat hun belangstelling groot en hun offervaardigheid niet gering was, wat kan blijken uit de verslagen van hun vergaderingen, die ze in hun tijdschrift „De Vereeniging : Christelijke Stemmen" publiceerden.

Geen vergadering ging er voorbij, of de zaak van het onderwijs kwam aan de orde. Dan werd er verslag uitgebracht over den toestand der weinige bijzondere Christelijke scholen, die zich toen in ons land bevonden.

In zekeren zin beschouwden de Christelijke Vrienden het Christelijk onderwijs ook als middel tot evangelisatie en rekenden zij het tot het gebied van de Inwendige Zending. Duidelijk kwam dit uit in de stichting van een school met den Bijbel te Nijkerkerveen. Deze streek lag afgezonderd van de beschaafde wereld. De bewoners waren er ruw, arm, verwilderd en onkundig.

Een van de „Christelijke Vrienden", Ds. Callenbach van Nijkerk, had zich het lot van deze paria's aangetrokken. Het was hem, door steun van enkele voorstanders van Christelijk onderwijs gelukt, daar een schooltje te stichten, om zoodoende de in het wild opgroeiende jeugd met den Bijbel bekend te maken en hun maatschappelijk onderwijs te doen geven.

Dat het lot van deze school den Vrienden ter harte ging, laat zich verstaan en met belangstelling werden de mededeelingen vernomen van een der aanwezigen, die het Veen had bezocht.

Zelfs werd er een commissie benoemd, die in het bijzonder haar zorgen aan deze school zou wijden. Zoo werden de nooden van deze inrichting dichter bij de Vrienden gebracht. En nood was er, want elk jaar was er te kort, de middelen waren onzeker, er moest worden bijgebouwd en er was geen geld. Toen hebben de Vrienden middelen beraamd, om te helpen en de verantwoording van de giften in het tijdschrift: „De Vereeniging", is het bewijs, dat de school te Nijkerkerveen steun gehad heeft. Rijk is dit werk gezegend, want meester van Noort, die daar tientallen jaren gewerkt heeft, heeft het Evangelie gebracht onder de arme, eenvoudige heidebewoners en er geregelde toestanden geschapen.

Behalve voor de scholen hebben de Christelijke Vrienden ook belangstelling gehad voor de opleiding van onderwijzers. Reeds in 1846 werd er over gesproken en werden er plannen gemaakt.

Wat een geloovig optimisme bij deze mannen ! Eigenlijk waren er in ons heele land nog maar een paar bijzondere, Christelijke scholen en toch hielden de Vrienden zich reeds bezig met vorming van Christelijke onderwijzers, overtuigd, dat ze in de toekomst noodig zouden zijn, hoewel er van vrijheid van onderwijs nog geen sprake was.

Het is wel interessant, om eens kennis te nemen van de ideeën, die men toen had over de opleiding. Zij verschillen wel wat van die, welke men er tegenwoordig over heeft. Naar aanleiding van de Normaalschool „de Klokkenberg", die door Van der Brugghen te Nijmegen was gesticht, kwamen de opinies voor den dag.

Van der Brugghen verdedigde een klassieke opleiding van den onderwijzer. Hij was van oordeel, dat deze vooral Grieksch en Latijn moest kennen, zoodat hij het Nieuwe Testament in de grondtaal zou kunnen nazien. Ongetwijfeld zou dit goede resultaten opleveren, meende hij, immers „niets tempert zoo zeer een zekere inbeelding van halve wetenschap dan de kennisneming aan de klassieken". Daarom wenschte hij ook aan het hoofd van de Normaalschool een doctor in de oude letteren.

Van der Brugghen was niet de eenige, die deze denkbeelden koesterde. Teding van Berkhout, Da Costa en Beets vielen hem bij. Ook Groen van Prinsterer was het er wel mee eens, maar deze

had een practisch bezwaar, nl. dat men de bereiking van het doel, dat men met de opleiding voor oogen had, te zeer zou verschuiven, wanneer men zijn eischen zoo hoog stelde.

De wal keerde hier het schip, zoodat de idealen van deze heeren niet verwezenlijkt werden.

Er waren meer dingen te bespreken, er waren zorgen, die luider riepen dan een klassieke opleiding en dat waren de financieele moeilijkheden, waarin zich de scholen bevonden. Toen in de grondwet vrijheid van onderwijs was opgenomen, waren er al spoedig enkele scholen bij gekomen. Maar het waren allen scholen met tekorten. Daarbij kwam nog, dat op verschillende andere plaatsen plannen werden gemaakt, om een school te bouwen. Er was dus veel geld noodig, allereerst voor den bouw, daarna voor de exploitatie. En al waren de benoodigde sommen niet in vergelijking met die, welke tegenwoordig worden gebruikt, het was toch moeilijk genoeg, ze bij elkaar te brengen. Als dat niet ging — en gewoonlijk ging het niet — dan zond men een collectant het land door. De Christelijke Vrienden, die meest allen tot de goed gesitueerden behoorden, wisten er van mee te praten. Zij vonden in dat „gecollecteer" een verkeerd element en daarom beraadslaagden zij er over, of er geen oplossing voor dat probleem te vinden was. Een poging daartoe moeten we zien in het besluit van de vergadering van 12 October 1853, waarin een commissie benoemd werd „tot overweging van het denkbeeld, of het wellicht goed zou kunnen zijn, bij de menigvuldigheid der aanvragen om ondersteuning der bijzondere scholen, een algemeen fonds op te richten, waaruit na behoorlijk onderzoek subsidiën zouden worden verstrekt, waardoor een doelmatige geldbesteding en tevens onderling overleg zouden worden bevorderd."

Vreemd doet het ons, op het eerste gezicht, aan, wanneer we lezen, dat deze commissie adviseerde geen algemeen schoolfonds te stichten, noch om de oprichting eener school te bevorderen, noch om het voortbestaan er van mogelijk te maken. Toch mogen we niet dadelijk de Christelijke Vrienden van liefdeloosheid beschuldigen, want dat hadden ze wel anders getoond. We moeten

niet vergeten, dat vaak al te spoedig gespeculeerd werd op de vrijgevigheid van de vooraanstaanden onder de Christelijke Vrienden.

Maar laten we hooren, welke motieven de commissie voor haar afwijzend advies had. Allereerst, dat de gebruikers van een bijzondere school verplicht zijn, ze zelf te onderhouden, daar zij anders haar karakter, zooals het in de wet is aangegeven, verliest. Daarom moet de tering naar de nering gezet worden. Dan is subsidie onnoodig, „ja zelfs iedere bemoeiing van buiten met de financieele aangelegenheden van zulk een school is onraadzaam, omdat zij niet steunen kan op nauwkeurige kennis van plaatselijke gesteldheid, welke alleen voor ingezetenen verkrijgbaar is."

Anders zou het zijn, wanneer men een school wilde stichten. Dat kost vaak meer geld, dan in de plaats zelf opgebracht kan worden en in dat geval mag hulp van buiten worden aangevraagd. Toch is er ook dan nog geen reden voor een algemeen schoolfonds, omdat het bestuur daarvan alle contrôle op het goed besteden van het geld zou missen, daar dit weer alleen beoordeeld kan worden door hen, die met de plaatselijke omstandigheden bekend zijn.

Schrielheid speelde hier zeker geen rol, want als het noodig was, wisten de Christelijke Vrienden wel in de beurs te tasten. Dit blijkt uit het voorgevallene op de vergadering van 18 April 1849, waar Van der Brugghen, die toen voorzitter was, een pleidooi voor de Normaalschool op den Klokkenberg hield. Want hij was teleurgesteld. Hij zag laksheid op zijn weg, waar hij enthousiasme had verwacht. Deze Normaalschool was van belang voor heel Protestantsch Christelijk Nederland. En inplaats van de *f* 3000, die noodig waren, ontving hij er maar *f* 1300. We hooren het hem zeggen, met aandrang en warmte : „Hoe zal men onderwijzers bekomen, zooals de Christen ze verlangt, indien er geen gelegenheid bestaat, om ze te vormen? Men bedenke toch meer, dat, waar deze zaak bepleit wordt, zij, die ze zich van den beginne aan hebben aangetrokken, zij, die haar kiem gelegd hebben, niet voor hun eigene, maar voor des Heeren zaak het woord voeren....." „Daar is een drietal woorden, dat misschien boven alle woorden der taal in dienst der leugen staat. Het zijn de woorden : *Ik kan niet*..... Zij beteekenen in zeer

veel gevallen niet anders dan: *Ik wil niet.* Men kan veel, indien men wil; namelijk, indien men zich wil verloochenen; dit eischt de Christelijke liefde, dit de zaak van Gods Koninkrijk. En deze zelfverloochening heeft groote beloften, grooten zegen".

Deze woorden sloegen in. Dr. Beets stond op. Met schaamte had hij geluisterd, riep hij uit, omdat hij nog niets gedaan had voor deze zaak. Maar van dit oogenblik af zou hij het doen. Nu reeds nam hij voor zich en zijn gemeente den plicht op zich, ieder jaar met 100 gulden te steunen.

Toen Beets gesproken had, werd het een ware wedijver in het geven. Ds. van Toorenenbergen beloofde hetzelfde, Ds. Callenbach sloot zich er bij aan, Ds. Sanders sprak in soortgelijken geest. Ds. Brouwer ging naar Van der Brugghen en gaf hem 5 gulden als eigen bijdrage en beloofde zijn gemeente op te wekken, geldelijk te steunen. Ds. Brummelkamp zou de zaak van den preekstoel zijn gemeente op het hart binden en spoorde anderen aan evenzoo te doen. Ds. Lentz beloofde naar vermogen mee te werken. De heer Labouchère wilde het ijzer smeden, terwijl het heet was en stelde voor met een lijst in de vergadering rond te gaan. Het voorstel werd aangenomen en toen de lijst op de bestuurstafel was weergekeerd, was er voor 410 gulden per jaar ingeschreven en was geteekend voor 150 gulden in eens.

Zoo uitte zich het enthousiasme voor deze zaak van Gods Koninkrijk in daden. Een stukje practisch Christendom.

Maar niet altijd was men het zoo eens met elkaar. Soms waren reeds flauw de stroomingen onder de voorstanders van Christelijk onderwijs merkbaar, die later duidelijker aan den dag zouden treden en aanleiding zouden geven tot conflicten. Reeds toen dacht men verschillend over de vraag of de bijzondere school doel, dan wel middel moest zijn.

Er waren Réveilmannen, die het beseften, dat de openbare school zich op een hellend vlak bevond, waardoor zij hoe langer hoe meer een godsdienstloos karakter zou krijgen. Ja, zij zagen reeds het gevaar, dat daar de kinderen zouden worden beïnvloed door de ongeloofstheorieën van den onderwijzer. Voor hen was de

eenige oplossing : de bijzondere school regel, dan kon de openbare aanvulling worden.

Lang niet allen waren het daarmee eens. Zelfs Groen van Prinsterer had in dien tijd nog niet veel verwachting van het bijzonder onderwijs. Hij zag wel de bezwaren van de gemengde school, maar meende, dat deze ondervangen konden worden, wanneer men haar, waar dit mogelijk was, splitste in een Protestantsche, een Roomsche en een Joodsche school.

In verband met de kwestie bijzondere school of facultatieve splitsing stond een andere, nl. welk karakter moet de openbare school krijgen? Moet zij overal neutraal worden, of mocht ze haar Christelijk karakter behouden in orthodoxe streken? Of moet er een soort openbaar staats-Christendom worden onderwezen, zooals Da Costa het wenschte?

Ook ten opzichte van de bijzondere school waren de opvattingen verschillend. Beets en Heldring voerden het pleit voor kerkelijke, anderen wenschten ouderscholen.

Er waren meeningen genoeg, maar bij het lezen van de besprekingen kunnen we ons niet onttrekken aan den indruk, dat vaste richtlijnen nog ontbraken. En dit is geen wonder. Men stond aan het begin van een nieuw tijdperk, waarvan men nog zoo weinig wist. Een nieuw element was er in het schoolwezen ingekomen en over de ontwikkeling er van lag nog een sluier. Aan den anderen kant wilde men aan den bestaanden toestand vasthouden, de openbare school handhaven, zonder zich voldoende rekenschap te geven, dat haar karakter hoe langer hoe meer a-religieus werd. Men hoopte haar te behouden, door middel van de Hervormde Kerk, waar de toestanden zouden moeten verbeteren. Maar het was hoop tegen hoop. De toekomst zou leeren, dat de theorieën der Christelijke Vrienden ten opzichte van de openbare school en haar verhouding tot de Kerk, niet voor verwezenlijking vatbaar waren.

DE VEREENIGING VAN CHRISTELIJKE ONDERWIJZERS.

Door de vrijheid van onderwijs, die in 1848 grondwettelijk was vastgelegd, waren er eenige bijzondere scholen bijgekomen, al was de aanwas nog zeer gering. Want zoolang er geen nieuwe onderwijswet was aangenomen, moest men nog autorisatie vragen aan de gemeentebesturen. Deze lieten, nu het nog kon, meermalen hun afkeer van bijzonder, Christelijk onderwijs blijken, door de vergunning te weigeren. Dit was ook minister Thorbecke te kras en hij liet bij rondschrijven bekend maken, dat hij een gematigde houding in dezen aanbeval.

Met dat al vermeerderde ook het aantal bijzondere onderwijzers. Nu was in dien tijd de verhouding tusschen bestuurders en onderwijzers, vooral in de steden vaak als heer tot knecht. Er was bij de eersten nog zoo veel overgebleven van de regententrots uit den tijd van de Republiek. Zij beschouwden de onderwijzers wel als broeders in Christus, maar dan toch broeders, die zij graag wat bemeesterden. Daarom waren zij van meening, dat de onderwijzers nog niet op eigen beenen konden staan. Ook onder de „Christelijke Vrienden" vond men zulken. Toch oordeelden zij het goed, dat er een vereeniging gesticht zou worden van onderwijzers aan bijzondere en openbare scholen. Want men moest niet vergeten, dat ook aan de laatste mannen werkzaam waren, die een zelfopoffering en een standvastigheid aan den dag hadden gelegd, die bewondering afdwong en dat in een tijd, toen de bijzondere school nog niet bestond.

Een commissie zou de onderwijzers bijeenroepen, maar het zou noodzakelijk zijn, dat enkele personen, buiten de onderwijswereld, b.v. predikanten, ook in de vergadering tegenwoordig

zouden zijn. Men wilde den onderwijzers wel meer zelfstandigheid leeren, maar geheel ontvoogd konden ze toch nog niet zijn.

Van deze samenkomst is niets gekomen. De onderwijzers meenden, dat de tijd gekomen was, om zelfstandig de hand aan het werk te slaan en richtten zelf een vereeniging op. Waarschijnlijk zal het voor sommigen der „Christelijke Vrienden" in de 20e, of laatste bijeenkomst, in October 1854, een verrassing geweest zijn, toen de onderwijzer Oostmeijer aan de vergadering meedeelde, dat den 14en van die maand de Vereeniging van Christelijk gezinde onderwijzers te Utrecht was opgericht.

Weinig in getal waren ze nog. Een vereeniging van 68 leden, waarvan er 23 bij het openbaar onderwijs werkzaam waren.

Eenmaal per jaar hielden zij hun algemeene vergadering te Utrecht. De zaal, waar zij samenkwamen, behoefde niet groot te zijn en dank zij de welwillendheid van het bestuur van een der Christelijke scholen in de oude bisschopsstad waren zij met een paar lokalen al gered.

Het had zoo niets van de tegenwoordige algemeene vergaderingen van deze Vereeniging. De lange tafels, waarop hier en daar een schaal met tabak stond, de lange Gouwenaars, waarvan de bezoekers zich ruimschoots bedienden — 't deed alles huiselijk aan. Al het officiëele was buitengesloten en al pratende over de belangen van het Christelijk onderwijs, schiepen deze mannen een eigenaardige, vriendschappelijke sfeer, waarin zij zich voelden als soldaten van een klein leger, een Gideonsbende nog. Toch zal de eenzame strijder ergens uit het Noorden of Oosten van ons land zich gesterkt hebben gevoeld door den broederband, die hen allen vereende. Het geheele jaar moest hij, werkende op zijn voorpost, den strijd alleen strijden tegen de vijanden van het Christelijk beginsel, die hun haat op allerlei wijzen tegen „den fijnen meester" luchtten.

Zoo één keer per jaar, te midden van de broederen in Utrecht — 't was als een oase in de woestijn. Dan vond hij een oogenblik vergoeding voor veel leed, dan kon hij zijn vrienden de hand drukken en vertelde hij van de zorg, van den strijd, van het lijden en ontlastte hij zich het hart door zijn medestrijders deelgenoot te maken

van wat hij ondervond voor den naam en de zaak des Heeren. Maar ook — hij wist te verhalen van Gods hulp, die hij in zijn werk had ondervonden, van zegen op zijn arbeid, van vermeerdering van het aantal leerlingen, dat Christelijk onderwijs mocht ontvangen.

Ontkennen mogen we het niet, dat deze strijders, met al hun gebreken en zwakheden, toch helden waren, die den moed hadden in dien tijd van ongeloof en vijandschap, van verguizing en tegenwerking, zich gezamenlijk te stellen tegenover het machtige bolwerk der neutrale, godsdienstlooze staatsschool.

Mannen als A. Meijer, N. M. Feringa, H. J. Lemkes en nog zoovele anderen zijn voorbeelden geweest van standvastigheid en opoffering, hebben het Christelijk onderwijs mede opgebouwd en stonden vooraan in de gelederen, toen de strijd heet was.

DE DEUR OP EEN KIER, 1848—1857.

Het was in 1854 al zes jaren geleden, dat de vrijheid van onderwijs in de grondwet was neergelegd en nog altijd was er geen nieuwe schoolwet gekomen. De Kempenaer had het beproefd, maar vóór het ontwerp de Kamer was aangeboden, moest hij zijn plaats ruimen voor Thorbecke. Deze scheen er geen haast mee te maken. En toch was het *zijn* werk, dat er vrijheid van onderwijs was gekomen. Maar we moeten hierbij niet vergeten, dat hij en zijn vrienden wel voorstanders van deze vrijheid waren, doch zoolang het bijzonder onderwijs naar hun smaak was. Wanneer daardoor scholen gesticht werden, waar de Christus der Schriften aan de kinderen bekend gemaakt werd, dan verkeerden zij in felle tegenstanders. De geschiedenis heeft dit duidelijk bewezen.

Het herhaalde uitstellen door de regeering begon Groen te verdrieten. Vooral ook, omdat niet alle gemeenteraden handelden naar den geest van de grondwet. Daarom vroeg Groen in de Kamer om een overgangswet. Het ministerie wilde er evenwel niets van weten en toen het viel en plaats maakte voor het kabinet Van Hall was er nog geen schoolwet in 't zicht.

Groen en Van der Brugghen lieten de regeering evenwel niet met rust. Herhaaldelijk hadden er parlementaire schermutselingen plaats, waarbij dezen beiden de belangen van de school met den Bijbel krachtig verdedigden.

Eindelijk kwam aan het wachten een einde en diende minister Van Reenen, den 4en September 1854 een ontwerp-onderwijswet in. De inhoud viel den voorstanders van Christelijk onderwijs niet mee, daar aan de gemengde, godsdienstlooze school als regel vastgehouden werd. Wel werd de mogelijkheid opengesteld, om, waar

plaatselijke omstandigheden het toelieten, afzonderlijke scholen in te richten voor kinderen van dezelfde gezindheid.

Groen was het met het wetsontwerp niet eens, maar bestreed het, omdat als regel het Christendom van de openbare school zou geweerd worden. Hierin zag hij een groot gevaar. Ook hinderde het hem, dat facultatieve splitsing niet verplichtend gesteld werd.

Maar ook de tegenstanders van Groen, de Groot-Protestantsche partij, de vertegenwoordigers van de Groninger richting, verzetten zich tegen het ontwerp. Voor hen ging het nog te ver. Zelfs de mogelijkheid van facultatieve splitsing konden zij niet dulden. Op zijn hoogst mochten er aparte Joodsche scholen worden toegelaten. Aan den anderen kant wenschten zij de openbare school geen godsdienstloos, maar een algemeen Christelijk karakter te geven.

Het Voorloopig Verslag was de weerspiegeling van dezen tegenstand, die de oorzaak was, dat Van Reenen het ontwerp introk en den 30en December 1855 een nieuw indiende.

Hiermede kwam men van den wal in de sloot ; 't was eer slechter dan beter voor hen, die Christelijk onderwijs voor hun kinderen begeerden. De oppositie van de Groot-Protestantsche partij had succes gehad, want de facultatieve splitsing was uit het ontwerp verdwenen. Aan het beginsel van de neutrale staatsschool was vastgehouden. Dit was niet te verwonderen van een minister, die verklaard had, dat Nederland geen Christelijke staat was.

In de Kamer scheen het ontwerp succes te zullen hebben : het werd niet ongunstig ontvangen. Maar daarmee werd het gevaar dreigend, dat de openbare school haar Christelijk karakter geheel zou verliezen.

Weer stond Groen op de bres. Hij wilde, dat de stem van het volk tegen de ontkerstening van het onderwijs in de zaal der volksvertegenwoordiging zou klinken en adviseerde om te petitioneeren.

Een heftige strijd ontbrandde over het geheele land. Van de vele petities, die bij de Kamer inkwamen, is vooral bekend het adres der predikanten, dat op naam staat van den eersten onderteekenaar, Ds. O. G. Heldring, maar dat door Groen grootendeels was opge-

steld. Het vroeg facultatieve splitsing en waar deze niet mogelijk was, opleiding tot Christelijke deugden, zonder dat leerstellig onderwijs gegeven zou worden.

Meer dan dertien duizend anderen zonden hun verzoeken in, wel niet allen om facultatieve splitsing, maar wel om het behoud van de Christelijke staatsschool.

Deze actie wekte reactie. Ook de voorstanders der neutrale openbare school kwamen in beweging. In dicht en ondicht werd deze inrichting hooglijk geprezen en schetste men het gevaar, dat het land zou bedreigen, wanneer de eenheid zou plaats maken voor splitsing.

Allerwegen vroeg men zich af, hoe deze strijd zou afloopen. Zou de Kamer zwichten? Groen verwachtte van dit lichaam geen heil, hij rekende op den Koning, die zeker voor het recht van den Protestantschen Christen zou opkomen.

Deze rekening was niet verkeerd, want Willem III verklaarde, dat hij een wet, waartegen zoovelen van zijn onderdanen bezwaar hadden, als ze hem werd voorgelegd, niet zou teekenen. Dit was een nederlaag voor den minister, die weldra, evenals zijn ambtgenooten, aftrad.

Nu was men weer even ver. Hoe het verder met de onderwijswetgeving verliep, behandelen we in het volgende hoofdstuk.

We willen nu eens zien, hoe het ging, met den bouw van de scholen in dit tijdperk van overgang. De deur stond op een kier, maar was nog niet geheel geopend. Nog te veel hing het van de willekeur der gemeentebesturen af, of er een Christelijke school zou gebouwd worden. Zoo kwam het, dat in deze acht jaren niet veel meer dan een twintigtal bijzondere scholen gesticht zijn.

Van tegenwerking kon men in Goes spreken. Daar besloten Ds. A. de Bruyne en enkele anderen, in 1850 vergunning te vragen aan het gemeentebestuur, om een school te openen. Dadelijk sprong het verzet los. Drie Hervormde predikanten, de plaatselijke schoolcommissie, enkele particuliere personen, zij allen richtten zich tot den gemeenteraad, om het verzoek te weigeren. En niettegenstaande bij de grondwet was bepaald, dat er vrijheid van onderwijs

zou zijn, werd aan Ds. de Bruyne niet toegestaan een Christelijke school te stichten.

Natuurlijk liet deze het er niet bij zitten, maar schreef aan de Gedeputeerde Staten van Zeeland, requestreerde aan den Koning, adresseerde aan den minister van Binnenlandsche Zaken, correspondeerde met Burgemeester en Wethouders van Goes en toch — eerst na 3 jaar, in 1853 werd eindelijk toestemming verleend, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat de vaccinatie verplichtend zou zijn. En dat in een provincie, waar men wist, dat zoovelen gemoedsbezwaren hadden tegen de inenting !

Een soortgelijk geval deed zich voor te Uithuizen. Ook daar werd, in 1851, een verzoek, tot stichting van een school met den Bijbel bij het plaatselijk bestuur ingediend. Na acht maanden te hebben gewacht, kreeg men een weigerend antwoord. Gedeputeerde Staten vonden evenmin aanleiding tot een gunstige beschikking. Er was immers voldoende gelegenheid om goed onderwijs te ontvangen. Waarvoor was een nieuwe school dan noodzakelijk ?

Het schoolbestuur verloor echter den moed niet. Het zond een adres naar den minister. Deze stelde wel pogingen in 't werk om de autoriteiten in Groningen tot andere gedachten te brengen, maar ook dit had geen resultaat. Gemeenteraad en Gedeputeerde Staten *wilden* niet en zij konden zelfs door den minister niet gedwongen worden.

Groen interesseerde zich voor deze zaak en diende een schriftelijke interpellatie in bij minister Van Reenen. In de Tweede Kamer, waarheen de bezwaarden uit Uithuizen zich ook hadden gewend, werd er over beraadslaagd. De uitkomst hiervan noemde Groen in zijn blad „De Nederlander" „bedroevend, zonderling en gewichtig".

De minister had geen beter troost, dan dat de adressanten maar moesten wachten tot de nieuwe onderwijswet zou zijn aangenomen. Was het wonder, dat in 1854 een honderdtal personen uit het Groningsche dorp zich opmaakten, om de oceaan over te steken, naar de nieuwe Wereld ? Daar, in Amerika, was de vrijheid, die ze in eigen land te vergeefs zochten.

DE WET-VAN DER BRUGGHEN.

We hebben gezien, dat minister Van Reenen door het persoonlijk ingrijpen van den koning was heengegaan. Deze had er dus belang bij, dat de schoolkwestie spoedig opgelost werd. De vraag was nu: Wie zou dat doen? Het meest voor de hand lag, dat aan Groen van Prinsterer de portefeuille werd aangeboden. Hij was de groote bestrijder geweest van Van Reenen, hij had tot de adresbeweging geadviseerd, hij was in de onderwijskwestie steeds de voorman geweest. Werkelijk heeft de koning ook aan hem gedacht. Zelfs ontving Groen een brief van den Directeur van het kabinet des konings over deze zaak.

Groen ging er niet dadelijk op in. Zijn antwoord was zeer voorzichtig gesteld, zóó voorzichtig, dat het wel een weigering geleek. Alleen als „het weigeren niet verantwoordelijk" zou zijn, schreef hij, zou hij de portefeuille aanvaarden. De koning meende niet dat dit het geval was en toen Groen in 1856 niet in de Kamer gekozen werd, was zijn ministerschap van de baan.

De koning geloofde in Van de Brugghen den man te hebben gevonden, dien hij zocht. Toen deze werd gevraagd, hield hij het niet lang in beraad. Toch wilde hij zich vooraf overtuigen van de medewerking van Groen.

Daartoe bezocht hij dezen Zondag 15 Juni, op diens landgoed Oud-Wassenaar. Hier hadden de twee vrienden een gesprek, dat beslissend werd voor hun toekomstige verhouding.

't Was wat eigenaardig begonnen. Zoodra Van der Brugghen de kamer was binnengekomen, had hij Groen toegevoegd: „Ik, niet gij, ben de man van het oogenblik; Uw ministerie zou geweest zijn een ministerie-Polignac". Zeker zal het Groen niet aangenaam

hebben aangedaan, toen hem op zoo bruuske manier de zekerheid werd gegeven, dat zijn kans, om minister te worden, voorbij was. Maar hij stond te hoog, dan dat hij zijn teleurstelling daarover liet blijken.

Weldra kwam nu Van der Brugghen met het doel van zijn bezoek naar voren. Hij deelde Groen mee, dat de koning van hem een schoolwet verwachtte en vroeg of zijn vriend hem zijn medewerking wilde verleenen.

Van der Brugghen was daar niet zeker van geweest. Immers, hij wist, dat bij veel overeenkomst tusschen hen beiden, er toch ook een groot verschil bestond. Beiden waren voorstanders van Christelijk onderwijs, maar over de wijze, waarop dit zou moeten worden verkregen, dachten zij verschillend.

Dit hing samen met hun opvatting over het karakter van den Staat. Groen meende, dat Nederland een Christelijke staat was, terwijl Van der Brugghen van oordeel was, dat onze staat een neutraal, een godsdienstloos karakter had. Hij wilde dan ook, dat de openbare school geenerlei godsdienst zou onderwijzen, maar meende dat de bijzondere school „het eenige kanaal was, waarin het lager onderwijs zich met vrije onbelemmerde ontwikkeling zou kunnen bewegen". Van haar verwachtte hij alleen een Christelijke opvoeding.

Anders was het met Groen. Voor hem was de bijzondere school middel, geen doel. Slechts een onmisbaar surrogaat, tot zoolang men zou kunnen komen tot de gekerstende openbare school. Dat dit niet mogelijk was voor het geheele openbare onderwijs, begreep hij zeer goed. Daarom wenschte hij de facultatieve splitsing, aparte scholen, ingericht voor Protestanten, Roomschen en Israëlieten. De eersten zouden dan een positief Christelijk karakter moeten dragen en geschikt moeten zijn voor kinderen van Hervormden, Afgescheidenen, Lutherschen en Doopsgezinden.

Nu begrijpen we wel, dat bij zulk verschil van inzicht het verstandig van Van der Brugghen was, eens van te voren met Groen te gaan spreken. En deze bevestigde herhaaldelijk, dat hij op zijn medewerking kon rekenen, wanneer hij handelde volgens

de hem bekende beginselen, die Groen steeds had voorgestaan.

Anderhalf uur spraken ze met elkaar en naar het schijnt had Van der Brugghen nog geen plan de campagne opgemaakt. Tenminste Groen verklaarde later, dat het hem „onder nevelachtige breedsprakigheid" niet gelukt was „omtrent voornemen en gedragslijn iets hoegenaamd te ontdekken".

Ze hebben dus langs elkaar heen gepraat, de twee vrienden, die den langsten tijd vrienden waren geweest. Want hun gesprek gaf aanleiding tot een groot misverstand. Van der Brugghen ging heen met de overtuiging, dat hij op Groens steun kon rekenen, de laatste meende, dat er een wet zou worden ingediend volgens zijn inzichten.

Hoe zouden beiden bedrogen uitkomen !

De ontgoocheling kwam reeds spoedig na het optreden van Van der Brugghen als minister. Bij de debatten in de Kamer bleek het beiden, dat ze zich vergist hadden, en weldra stonden ze scherp tegenover elkaar. Beider wegen gingen van nu af uiteen. Van der Brugghen was van het antirevolutionaire pad afgegaan, en was van oordeel, dat een Christelijke richting nooit als zoodanig een politieke partij kan zijn. Toch hoopte hij nog altijd op den steun van de Antirevolutionairen voor zijn schoolwet, die hij in Februari 1857 indiende.

Hoe geheel anders zag die er uit, dan de vrienden van het Christelijk onderwijs hadden gehoopt en verwacht ! Wat een teleurstelling bracht het, dat de openbare school neutraal zou moeten worden, toegankelijk moest zijn voor kinderen van alle gezindten. Godsdienstloos moest het onderwijs zijn en toch — moest het worden dienstbaar gemaakt aan de opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden. Een niet te verzoenen tegenstelling ! Buiten de schooluren zou er in de lokalen gelegenheid gegeven worden aan de kinderen, die dat verkozen, om godsdienstonderwijs te ontvangen. Een kleine vergoeding voor deze teleurstelling was, dat de bijzondere school door het Rijk gesubsidieerd zou *mogen* worden.

Veel verschil met het 2e ontwerp-Van Reenen was er niet.

Alleen het woord „Christelijk" en de subsidiebepaling waren er bij gekomen. Geen wonder was het, dat de Liberalen voldaan waren. Wel lag opleiding tot Christelijke deugden niet in hun lijn, maar ze voorzagen, dat hiervan op de openbare school weinig terecht zou komen. De Groot-Protestantsche partij was ook tevreden, behalve over de subsidieering van het bijzonder onderwijs. Zij legde het woord „Christelijk" in haar geest uit en vond de wet dan wel aanneembaar.

De Joden wilden er niet op aandringen, het woord „Christelijk" weg te laten, maar stonden er op, dat het artikel, waarin dit voorkwam, zoo zou toegepast worden, dat de openbare school ook voor hun kinderen toegankelijk zou zijn en het niet meer noodig zou wezen, evenals voor 1857, om aparte scholen voor hen in te richten.

Dat er strijd zou komen, was wel te begrijpen. Immers, het waren weer de levensbeschouwingen, die tegenover elkaar stonden. De vraag, die zich al spoedig voordeed was: Welke beteekenis moet worden gehecht aan de „Christelijke deugden?" Het was een groot verschil of men Groen van Prinsterer dan wel Thorbecke hier over hoorde. De laatste vond, dat alleen een Christendom boven geloofsverdeeldheid op de openbare school toelaatbaar was.

We zullen hier niet in bijzonderheden de discussies nagaan. Wel is het belangrijk te weten, hoe Van der Brugghen, de vader van deze wet, deze uitdrukking opvatte. En dan moet worden geconstateerd, dat zijn beschouwing heel dicht die van Thorbecke naderde. Enkele jaren later schreef hij er van: „De opleiding tot Christelijke deugden der wet van 1857, kan niet meer zijn de mededeeling, de inscherping van godsdienstige begrippen omtrent deugd en haar beginsel, die naar deze of gene zienswijze geacht worden, het Christendom uit te maken; zij kan alleen zijn de praktische waardeering, eerbiediging, bewaring, heilighouding van bloesems of vruchten aan planten gegroeid, die elders door de zorg der ouderlijke liefde, door de zorg van de kerk zijn gezaaid, gekweekt en opgevoed."

Werd dit ontwerp aangenomen, dan zou het verboden zijn in de openbare school onderwijs te geven volgens de positief Christe-

lijke beginselen. Het gezin en de kerk hadden dan alleen te zorgen voor een opvoeding naar de H. Schrift. Maar daarmee was dan ook de band doorgesneden tusschen huis en school en kon deze laatste niet meer beschouwd worden als de voortzetting van het Christelijk gezin. Beide zouden door tweeërlei geest, tegenovergesteld aan elkaar, worden beheerscht.

Nu kon men deze opvatting van Van der Brugghen verwachten. Zij moest volgen uit zijn opvatting van den Staat. Voor hem was immers de *bijzondere* school *het* kanaal voor de Christelijke opvoeding? Het lag dus voor de hand, dat hij deze mogelijk zou maken, haar zou begunstigen door de wet. Daarvoor was ook de subsidiebepaling opgenomen.

Maar ook dit was een teleurstelling voor Groen en zijn medestanders. Want het was geen dwingende bepaling, alleen zou subsidie *mogen* worden gegeven. Groen was er dan ook heelemaal niet mee tevreden. „O, welk een fraaie, edoch, met overmaat van voorzorgen gebarricadeerde uitweg!" schreef hij er van.

Ook over deze subsidiebepaling ontbrandde de strijd. Want Conservatieven en Liberalen, hoe fel anders ook tegen elkaar, stonden nu zij aan zij, om te beletten dat de Christelijke bijzondere school gesteund zou worden uit 's Rijks kas. Deze bepaling moest uit de wet. Dit was dan ook de bedoeling van het amendement-Wintgens, dat met bijna algemeene stemmen aangenomen werd.

Nu zou men denken, dat Van der Brugghen, die op zoo'n cardinaal punt fiasco had geleden, de wet zou intrekken of zijn portefeuille ter beschikking van den koning zou stellen. Noch het een, noch het ander gebeurde. De wet werd zoo aangenomen en Van der Brugghen legde er zich bij neer. Het was een *liberale* wet, gegeven door een Antirevolutionair.

De voorstanders van Christelijk onderwijs hebben hem dit steeds kwalijk genomen. Tot aan zijn dood toe rustte op hem het odium, een trouwelooze te zijn, die de zaak van het Christelijk onderwijs had verraden. En voor velen heeft zijn nagedachtenis deze vlek behouden.

Toch zouden we dan Van der Brugghen geen recht laten weder-

varen. We moeten niet vergeten, dat de Koning er zeer veel belang bij had, dat de onderwijswet er nu kwam. Viel Van der Brugghen, dan zou hij weer op Thorbecke aangewezen zijn en dat wilde hij niet. Dat Willem III er dus bij zijn minister op aangedrongen zal hebben, met deze wet, die een beetje Christelijker scheen dan het ontwerp van Van Reenen, genoegen te nemen, kan met reden worden verondersteld. Zelfs schijnt het, dat de koning heeft gesproken van afstand doen, wanneer deze wet niet in het Staatsblad kwam. Is dit zoo, dan was Van der Brugghen hierover tot stilzwijgen gedoemd en moest hij zich schijnbare ontrouw aan zijn beginselen laten aanleunen.

We mogen gelooven, dat de laatste jaren van zijn leven hierdoor zijn verduisterd. Want velen van zijn vrienden en daaronder Groen van Prinsterer had hij verloren.

Deze had, dadelijk na de aanneming der wet, zijn ontslag genomen als lid van de Tweede Kamer, als protest tegen een wet, die al zijn verwachtingen had beschaamd.

DE STRIJD OM HET KARAKTER VAN DE OPENBARE SCHOOL. 1857—1889.

DE STAND DER PARTIJEN.

„De onderwijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden". Door deze woorden van de wet van 1857 werd het karakter van de openbare school bepaald. En daar zij toegankelijk was „voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid", kon dit karakter niet anders zijn dan neutraal, voor zoover tenminste neutraliteit mogelijk was.

Immers, hoe zou de onderwijzer over Jezus kunnen spreken, zelfs al zou hij Hem beschouwen als een hoogstaand, voorbeeldig mensch, tegenover Israëlietische kinderen, die geleerd hebben hem te verachten? De Roomsch-Katholieken zouden zich gegriefd gevoelen, wanneer een Protestantsch onderwijzer den Bijbel zou lezen of er in de klas uit zou vertellen. De Protestant zou zich ergeren, als in de school Maria, de moeder van Jezus, hoogelijk werd vereerd, of als de aanroeping van de heiligen werd aangeprezen.

Neutraal, kleurloos, godsdienstloos onderwijs eischte de wet. Wij kunnen ons voorstellen, dat niet ieder het daarmee eens was.

Laten we eens zien, hoe de voorstanders der openbare school er over dachten. Allereerst hooren we naar de Groninger richting. Deze had zeer grooten invloed op het lager onderwijs. Vele onderwijzers waren aangesloten bij het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, waarin prof. Hofstede de Groot een groote rol speelde. Deze had in zijn naaste omgeving op de onderwijzers een

nog grooter invloed, daar hij als schoolopziener met de opvoeders der jeugd in persoonlijk contact kwam. Voeg hier nog bij, dat hij professor in de theologie was, die zijn studenten zoo wist te begeesteren, dat zij als enthousiaste predikers van de Groninger richting naar de pastorie gingen. Ook deze predikanten konden in hun gemeenten de onderwijzers bewerken in hun geest.

Nu begrijpen we wel, dat we dezen hoogleeraar mogen beschouwen als de vertegenwoordiger van de „Groningers", wiens woord groot gezag had.

Wat was zijn meening over het karakter van de openbare school? Heel duidelijk heeft hij het uitgesproken, in 1860, te Winsum, waar hij, bij de opening van een school een rede hield. Daar riep hij het den onderwijzers toe: „Onthoudt u van godgeleerden twist, maar neemt, wat voor de kinderen op de openbare school dienstig is, uit het Christendom over. Stelt Jezus voor als den volmaakt heiligen mensch, door wien de geheele maatschappelijke en burgerlijke, zedelijke en godsdienstige toestand in de beschaafde landen der aarde veranderd en hervormd is. Zoo gij dit niet mocht doen, zou zelfs geen geschiedenis onderwezen kunnen worden. Ontziet uw Joodsche kinderen; maar niet zoozeer, dat gij zoudt vergeten, uw Christelijke leerlingen te voorzien van het allernoodigste. Geeft onderricht in de Bijbelsche geschiedenis; verhaalt bij de hooge feesten Jezus' geboorte, opstanding, hemelvaart, kerkstichting; laat hen opstellen daarover maken, liederen daarover zingen. Behandelt Israëlieten met eerbied, zonder hun iets van dit alles op te leggen; maar toch ook als een overkleine minderheid, die zich naar de overgroote meerderheid moet schikken".

Het meest vooraanstaande onderwijsblad „De Wekker" was het met deze woorden geheel eens. Telkens en telkens weer vulde het zijn kolommen met de verdediging van het godsdienstig karakter van de openbare school, al bedoelde het dan ook een godsdienst van „Groninger" kleur. Reeds den dag na de aanneming van de wet, in 1857, had het geschreven: Onderwijzers, „gij zijt heden, wat gij gisteren waart!"

Maar niet alle voorstanders van de openbare school dachten

zoo. De meening van Hofstede de Groot en van De Wekker was die van de Groot-Protestantsche partij, die in politicis conservatief was.

Onder de Liberalen waren er zeer velen, die zich in de Groninger leer niet konden vinden, die zelfs van het Christendom in het algemeen, afkeerig waren. We moeten hierbij denken aan de Dageraadsmannen. Zij stonden vijandig tegenover den geopenbaarden godsdienst, waren rationalist en beschouwden vele verhalen uit den Bijbel als fabels. We geven het woord aan een paar vertegenwoordigers van deze richting. Allereerst aan den heer Sifflé, lid van de plaatselijke schoolcommissie te Middelburg. In 1861 schreef hij in het blad „De Dageraad" o.m. het volgende : „Godsvereerders uit alle volken en talen ! is het niet strijdig met uw godsdienstige begrippen ; smart het u niet, wanneer gij op de openbare school datgene, wat gij bijgeloof en miskenning der opperste wijsheid noemt, aan uw lievelingen ziet opgedrongen, als den grondslag van waarheid en deugd ? Kunt gij het verdragen, dat nog vaak hun wordt geleerd, dat het heelal, of althans de aarde in zes dagen geschapen is ; dat de vlekkeloos Heilige een vader zou hebben geboden zijn eenigen zoon te slachten, en zelf geen vergiffenis aan zich bekeerende zondaars schenken kan, dan nadat in hun plaats zijn eigen mensch geworden zoon schuldeloos heeft geleden, gekruisigd en gestorven is ; dat er inderdaad tien geboden door God zelf op Sinaï zijn afgekondigd en in steenen tafelen geschreven ;..... dat Christus op bovennatuurlijke wijze zou zijn geboren, met de natuurwetten strijdige of anders slechts oogverblindende daden bij menigte zou hebben verricht, en na waarlijk gestorven te zijn, lichamelijk zou zijn opgestaan en ten hemel gevaren ? Geen fabelen, geen allegorische en mythische voorstellingen mogen aan de jeugd worden voorgesteld ; maar den gewonen gang van zaken bij het ontstaan, het opgroeien en het verdwijnen van volken en Staten..... De wereldgeschiedenis kan worden afgemaald als het eeuwige wereldgericht. Door alle tijden heen zal men, allegorisch gesproken, den godmensch door nijd, bijgeloof en huichelarij zien kruisigen en moorden, maar alleen om telkens des te heerlijker uit het graf

te verrijzen, en om eens over al zijn vijanden, tot hun waarachtig heil, te zegepralen. Ziedaar dan een opleiding tot alle Christelijk erkende deugden, die de moeders zijn van alle goede hoedanigheden, in den mensch als burger gewenscht en vereischt. Ziedaar tevens een opleiding der kinderen, waar Rationalist, Israëliet, Protestant noch Katholiek zich aan kunnen ergeren, vermits niets wordt ingeprent, in strijd met de uitspraken der rede aan de ééne, of met die van eenige kerkleer aan de andere zijde".

Wanneer het onderwijs op de school van dezen geest werd doortrokken, dan zou haar karakter erger zijn dan neutraal, dan zou ze de kinderen opleiden tot het ongeloof. Daarom was het zoo gevaarlijk, dat soortgelijke denkbeelden openlijk gepropageerd werden door mannen van het schooltoezicht. Hooren wij de meening van Jhr. Mr. F. H. van Beyma thoe Kingma, schoolopziener te Heerenveen: „De tijden zijn voorbij..... den leerlingen voor waar te verkondigen, dat hemel en aarde in zes dagen zijn geschapen, het water der Roode Zee op een wenk verdween, de kracht van Simson in de haren zat en Jona een zeetocht in den buik van den visch deed; de vooruitgang der wetenschap bewijst ons, dat millioenen jaren voor de vorming van dien aardbol benoodigd zijn geweest. Geen désorde (dergelijke wonderen), maar de groote orde in alles, en welke voor ons openligt, is bewonderenswaardig, onder het bereik van den onderwijzer der jeugd, den kinderen te verklaren."

Behalve de Groninger richting en die der Dageraadsmannen, kwam er nog een andere in dien tijd aan het woord, en wel bij monde van Mr. A. de Pinto, die het opnam voor de Joodsche kinderen. Mr. W. R. Boer had nl. een pleidooi gehouden voor het behoud van het oorspronkelijk karakter van de openbare school. Dit zou echter niet mogelijk zijn, zoolang de Israëlieten hun kinderen daar ook heen stuurden. Daarom bepleitte hij het oprichten van aparte Joodsche scholen. Maar hiermee waren de Joden het niet eens en Mr. de Pinto was hun woordvoerder, toen hij het gevaar signaleerde, dat hierin voor zulke Joodsche scholen lag opgesloten. Zeker, zij zouden subsidie kunnen krijgen, maar dan zouden hun scholen, evenals de openbare, moeten opleiden tot alle Christelijke

en maatschappelijke deugden. En om bijzondere scholen te stichten, die ze zelf zouden moeten bekostigen, daarvoor gevoelden ze weinig. Neen, de eenige oplossing voor De Pinto en vele van zijn geloofsgenooten was, dat de openbare school ook voor hun kinderen bruikbaar zou zijn. Maar dan mocht ze geen Christelijk, zelfs geen quasi Christelijk karakter hebben. Dan moest er neutraal onderwijs gegeven worden. De Bijbel uit de school, de Bijbelsche geschiedenis op den index, dat was de eisch van het Joodsche volksdeel.

Onder de vrienden van de openbare school was dus lang niet alles eensgezindheid. En hoe stond het bij de voorstanders van het Christelijk onderwijs? Dachten daar allen gelijk? Was dat maar waar geweest!

Zeker, over het voornaamste waren vrijwel allen het eens, nl. dat alleen het bijzonder onderwijs in staat was, om hun verlangen naar een onderwijs volgens Gods Woord te bevredigen. Ook Groen van Prinsterer was tot deze slotsom gekomen. Toen de wet van 1857 was aangenomen, had hij begrepen, dat er voor zijn idee van facultatieve splitsing geen plaats meer was. De openbare school had voor het Christelijk volksdeel afgedaan. Voortaan moest het doel zijn, bijzondere scholen te bouwen.

Maar over het karakter van het onderwijs op die inrichtingen liepen de meeningen uiteen. Dit hield verband met de twee richtingen onder de voorstanders van de Christelijke school in de Hervormde Kerk, nl. de Confessioneelen en de Ethisch-irenischen. De laatsten zagen hun leiders in Dr. D. Chantepie de la Saussaye en Dr. N. Beets. Deze legden hun denkbeelden neer in het tijdschrift „Ernst en Vrede", en wilden „het Christendom uit de louter godsdienstige sfeer in de zedelijke overbrengen; of liever, van het bovenzinnelijk leerbegrip de zedelijke zijde aan den dag brengen en alzoo de leer te doen worden waarheid en leven". Dit had tot gevolg, dat zij de leer meer op den achtergrond plaatsten en het accent vooral legden op het leven. Zoo is het te verklaren, dat de belijdenisschriften voor hen een geheel andere waarde kregen dan voor de Confessioneelen. Zij hechtten nog wel aan de kerkelijke

symbolen, maar alleen uit een oogpunt van de historie. Deze formulieren van eenigheid hadden goede diensten bewezen in de 17e eeuw en waren toen op de hoogte van den tijd, maar het ging toch niet aan, zeiden ze, om de tegenwoordige kerk te binden aan die belijdenisschriften. Want ze gaven toe, dat de waarheid dezelfde bleef, maar de vorm, waarin die vervat was, veranderde met de tijden. En de vorm van de drie formulieren gaf, volgens hen, niet zuiver weer, wat de waarheid was.

Nu begrijpen we wel, dat de Ethisch-irenischen niets gevoelden voor leerstellig onderwijs. Wel moest het onderwijs positief Christelijk zijn, maar toch weer zoo, dat alle nuances van Christenen, die zich één weten in Christus als den Middelaar, hun kinderen naar de school konden zenden. De onderwijzer had zich dan ook te onthouden van alles, wat de samenwerking der Christenen belemmeren zou.

Met deze opvatting waren de Confessioneelen het niet eens. Ze waren niet voor dogmatisch onderwijs, ze oordeelden, dat de kinderen niet beziggehouden moesten worden met moeilijke leerstukken, die boven hun bevatting gingen. Maar toch — er moest een grondslag zijn, een accoord van gemeenschap, waarin werd uitgedrukt op welke wijze men geloofde, dat men Gods Woord moest opvatten. Dan zou worden voorkomen, dat het Christelijk onderwijs vervlakt en vervaagd werd. Voor hen moesten de belijdenisschriften de grondslag zijn voor de opvoeding.

Ook buiten de Hervormde Kerk waren er voorstanders van Christelijk onderwijs. De meest op den voorgrond tredenden waren de Christelijk Afgescheidenen. Zij stonden het dichtst bij de Confessioneelen. Maar er was een groep onder hen, die voorstander was van dogmatisch onderwijs.

OPRICHTING VAN DE VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK NATIONAAL SCHOOLONDERWIJS.

Duidelijk teekenden zich deze stroomingen onder de vrienden van de school met den Bijbel af bij de oprichting van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs in 1860.

Maar voordat we deze belangrijke gebeurtenis nader beschouwen, willen we eerst zien, wat de aanleiding daartoe is geweest.

Groot was de teleurstelling, toen de wet-Van der Brugghen was aangenomen. Men had zoo gehoopt, dat het mogelijk zou worden, om tenminste een gedeelte van de openbare school te christianiseeren. Maar facultatieve splitsing was ten eenenmale uitgesloten en evenals Groen van Prinsterer waren velen genoodzaakt, zich van de staatsschool af te wenden. En dat hadden zij nog wel te danken aan iemand, die altijd een voorstander van het Christelijk onderwijs was geweest ! Zij hadden zooveel van hem verwacht en 't was alles op niets uitgeloopen. Is het te verwonderen, dat zij moedeloos zich afvroegen, wat ze nu moesten ?

Zeker, zij wisten het wel, dat de weg van de bijzondere school voor hen open lag. Maar die was lang niet gemakkelijk. We moeten niet vergeten, dat wat tegenwoordig regel is, voor onze vaderen zeer ongewoon was. Zij kenden feitelijk alleen de openbare school. Daar hadden zij zelf onderwijs ontvangen, dat was de school, die hun vaders en grootvaders bezocht hadden. Misschien was zij in hun jeugd nog wel Christelijk geweest en handhaafde zij nu nog door gebed en gezang de Christelijke traditie. De langzame afglijding naar de neutraliteit was voor velen nog niet duidelijk tot hun bewustzijn doorgedrongen.

Daarbij kwam, dat een bijzondere school groote offers vroeg.

Er moest een gebouw komen en een onderwijzerswoning, leermiddelen moesten worden aangeschaft, den onderwijzer moest salaris worden uitgekeerd. En waar moest al dat geld van daan komen? Natuurlijk van de voorstanders van Christelijk onderwijs. Maar dit waren gewoonlijk niet vele rijken en edelen en bij de weinige meergegoeden, die er zich onder bevonden, was de drang om te geven niet altijd in overeenstemming met hun bezit.

Ook moeten we niet uit het oog verliezen, dat zij, die een „fijne" school gingen stichten, zich, vooral op het platteland, in een uitzonderingspositie plaatsten. Zij waren de menschen, die tegen den stroom van het gewone leven ingingen. Zij durfden den geest van den tijd trotseeren. Wie met het dorpsleven bekend is, weet wat dat beteekent. Stilzwijgende, of ook wel luidklinkende minachting, spot en hoon waren vaak hun deel. En behoorden ze tot de neringdoenden, dan was het in hun zaak meermalen merkbaar, dat zij den euvelen moed hadden, om een bijzondere school te steunen.

Als men al die bezwaren en moeilijkheden overwonnen had, dan was nog de vraag, hoe men het moest aanleggen, om een school te stichten. Vroeger, toen Van der Brugghen nog het vertrouwen had, had deze geassisteerd bij de geboorte van bijkans iedere bijzondere Christelijke school. Maar met dezen wilde men niets meer te doen hebben.

Was het wonder, dat velen er tegen op zagen, de hand aan den ploeg te slaan, dat zij hun plannen met het woord „onmogelijk" afbraken?

Zoo is het te verklaren, dat het wel scheen, of de liefde voor Christelijk onderwijs was verflauwd. Het was, alsof alle petitionarissen van 1856 vergeten waren, dat ze toen geprotesteerd hadden tegen een wet, die bijna eensluidend was met die, welke nu in het Staatsblad stond.

Er was neerslachtigheid en moedeloosheid in het kamp van de vrienden van de school met den Bijbel. Er was rust — maar het scheen wel de rust van het graf. Ook onder de voormannen was er weinig energie. Er waren er nog wel, die beraadslaagden, of er iets gedaan kon worden en ook Groen van Prinsterer werkte

in deze richting, maar men maakte plannen — en ze werden niet uitgevoerd.

Zoo verliepen de jaren 1857 en 1858, zonder dat er iets tot stand kwam. Maar in het begin van 1859 was er een ritseling van leven merkbaar en wel in twee plaatsen, nl. in Den Haag en in Amsterdam. Groen dacht er over, of het niet mogelijk zou zijn, om de vroegere vergaderingen der Christelijke Vrienden te doen herleven. Onafhankelijk van hem waren De Neufville, Teding van Berkhout, Van Loon en Van Eik in de hoofdstad, in alle stilte bezig, iets dergelijks voor te bereiden. De pogingen van deze laatsten werden met goeden uitslag bekroond, zoodat in April eenige vrienden, onder wie ook Da Costa zich bevond, te Amsterdam bij elkander kwamen en de Vereeniging in het belang van de Inwendige Zending stichtten.

Toch was deze niet opgericht speciaal met het doel het Christelijk onderwijs te bevorderen. Men wilde de inwendige zending steunen, d.w.z. dat men zijn belangstelling richtte op traktaatverspreiding, Zondagsscholen, evangelisatie, Bijbellezingen en ook wel op het onderwijs, dat aan de kinderen gegeven werd.

En toch, zonder dat men het opzettelijk wilde, werd het laatste het voornaamste, zoo zelfs, dat al het andere daardoor in de schaduw werd gesteld, en er weldra niet eens meer van werd gesproken.

Ook Da Costa had dit niet voorzien, toen hij in de vergadering sprak van een mosterdzaadje, waarvan hij hoopte, dat een groote boom zou groeien. Want de boom is opgeschoten, wat Da Costa niet heeft mogen beleven, en van een ander soort, dan men het zich had voorgesteld.

De tweede bijeenkomst in October 1859 liep reeds ten einde, toen nog even het onderwijs werd aangeroerd. Nu bracht de heer N. M. Feringa, hoofd van de school voor havelooze kinderen te Amsterdam, het idee naar voren om een comité op te richten, tot steun en regeling van den bouw van bijzondere scholen.

Van Lynden viel Feringa bij en stelde nu voor dat deze voor de volgende vergadering een plan zou ontwerpen. Dit was het allereerste begin van de Vereeniging van Christelijk Nationaal

Schoolonderwijs. De moeder, de Vereeniging in het belang van de Inwendige Zending, overleed bij de geboorte van de dochter. Van haar sprak men niet meer, maar aller aandacht en energie was van nu af geconcentreerd op de nieuwe stichting, die het volgend jaar haar beslag zou krijgen.

Het was in de Aprilvergadering 1860, dat Feringa een conceptreglement indiende, dat meermalen gewijzigd, een halfjaar later, door de nieuwe vereeniging definitief werd vastgesteld. Onderwijl had men verschillende personen, die belang stelden in het Christelijk onderwijs, om advies gevraagd. Ook Groen had men geschreven. Dit had tot gevolg, dat tusschen hem en de „Amsterdamsche vrienden" een drukke correspondentie gevoerd werd, die er toe leidde, dat Groen zich weldra geheel gaf voor de nieuwe vereeniging.

Maar voor dat alles in kannen en kruiken was, moesten er nog heel wat moeilijkheden overwonnen worden. Want de vraag kwam naar voren, wie om steun moest worden gevraagd. Groen wilde, dat allen zouden meewerken, Confessioneelen, Ethisch-irenischen en Chr. Afgescheidenen. Maar of zij zouden willen, dat was een groote vraag. Want we hebben reeds gezien, dat er nogal verschil was tusschen deze drie stroomingen. De groote moeilijkheid was, een grondslag te vinden, die alle drie voldeed. Zelfs Groen heeft dit niet kunnen klaar spelen. Dat kwam, omdat hij den grondslag niet zwevend wilde maken. Hij had art. 1 aldus geformuleerd: „De Maatschappij, gegrond op de onveranderlijke waarheden, wier levenskracht zich in het tijdperk der Reformatie, ook hier te lande, voor Kerk en School, met zegenrijken luister geopenbaard heeft, is gewijd aan de bevordering van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs". En nu ging het juist om die „onveranderlijke waarheden". Sommigen Afgescheidenen was dit niet omlijnd genoeg, terwijl de Etisch-irenischen van dat „onveranderlijke" niets wilden weten. Daarbij kwam nog, dat er een politiek kantje aan de zaak scheen te zijn. Want, was niet Groen van Prinsterer de leider, en was zijn naam niet onafscheidelijk verbonden aan de antirevolutionaire of christelijk-historische partij? Vrede, wilden de Ethisch-

irenischen, en politiek beteekende strijd; een partij beteekende verdeeldheid en zij kwamen op voor de eenheid.

Niet alle Ethisch-irenischen onthielden zich van steun aan de nieuwe vereeniging en vele Afgescheidenen keerden zich in het eerst evenmin van haar af. Dit was voor Groen, die de ziel van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs was, een reden van voldoening.

Den 30en October 1860 werd de Vereeniging opgericht, „voorloopig" zooals Groen het opmerkte. Want eerst moest men zien, of er genoeg sympathie zich in daden openbaarde. Den 23en April van het volgend jaar kon dit „voorloopig" worden weggelaten en uitte zich Groens hoop op de toekomst in zijn openingsrede: „Het voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs niet ongunstig vooruitzicht".

Veel heeft de Vereeniging voor den bouw van bijzondere scholen gedaan, tal van subsidies heeft ze voor het onderhoud toegekend, een groot aantal kweekelingen is met haar steun tot Christelijke onderwijzers opgeleid.

SCHOOLSTRIJD IN DE GEMEENTEN EN IN DE KAMER.

Behalve de teleurstelling over de wet van 1857, klonk gelukkig ook de juichtoon: „Ebenhaëzer", die den dank, voor wat was verkregen en de hoop op de toekomst vertolkte. De Heere had geholpen, want geen autoriteit kon den bouw van een Christelijke school meer beletten. Nu kon men vrij scholen stichten, waar de kinderen konden worden opgeleid overeenkomstig de belofte, bij den Doop afgelegd.

Het was nu maar de vraag, of er genoeg geloofsmoed zou zijn, om zulke scholen te openen. Gelukkig, dat de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs was opgericht. Want door haar actie werd de drang naar schoolstichting sterker. En al was de hulp van deze Vereeniging maar weinig, in verhouding tot hetgeen noodig was, dank zij de offervaardigheid van duizenden in den lande, was er ieder jaar een stijging waar te nemen van het aantal scholen met den Bijbel.

De jaren zestig van de vorige eeuw moeten dan ook voor de vrienden der openbare school een moeilijke tijd geweest zijn, vol ergernis en spijt. Zoover de heugenis strekte, waren zij in het bezit van het onderwijs geweest en hadden zij aan hun school het karakter gegeven, dat met hun denkwijze overeen kwam. En nu — overal verrezen bijzondere scholen, zonder dat zij het konden verhinderen.

Hoe meer het aantal der Christelijke scholen toenam, des te meer groeide hun haat. Vandaar, dat zij zich schaarden rondom de bedreigde openbare school.

Wanneer wij echter de legers monsteren, was er oogenschijnlijk weinig reden voor de openbaar-onderwijsmannen, om bevreesd te zijn. Want overal, in alle steden en dorpen, tot in de kleinste

plaatsjes was een inrichting van hun kleur. Het land was als bezaaid met openbare scholen. En haar verdedigers waren legio. Het landsbestuur was op haar hand, de Gedeputeerde en Provinciale Staten waren haar vrienden, de Gemeentebesturen zoo goed als overal haar beschermers, de onderwijzers vormden een leger, dat over haar de wacht hield, terwijl de groote menigte haar kinderen aan haar toevertrouwde.

Daar tegenover stonden de weinige bijzondere, Christelijke scholen, klein en gebrekkig toegerust, in stand gehouden uit beperkte beurzen, in alles de mindere: in gebouwen, leermiddelen en salarissen. Maar toch hadden zij iets voor, iets dat men niet met het oog kon waarnemen, iets, dat niet gewogen of gemeten kon worden. Het was de geest, die de voorstanders van Christelijk onderwijs bezielde, het geloof, dat hun kracht gaf, om met die geringe middelen te strijden tegen den geest der eeuw. Door dat geloof waren zij sterk en konden het David nazeggen: „Met mijn God spring ik over een muur en dring ik door een bende."

Zouden de tegenstanders er toch iets van gevoeld hebben, dat de liefde voor Gods Woord een krachtigen impuls geeft, zoo krachtig, dat het kleine begin moest uitgroeien tot een geweldigen macht, die eindelijk de overwinning zou behalen? Want, wel spotten zij met dit „armzalig legertje", maar uit hun spot klonk hun vrees.

Zij hebben zich dan ook door deze schijnbare machteloosheid niet in slaap laten wiegen, maar van den aanvang af zooveel mogelijk kanonnen in batterij gesteld. Met verschillende wapenen hebben zij het Christelijk onderwijs bekampt.

Een van die wapenen, die de Gemeentebesturen maar al te gemakkelijk hanteerden, was: *kosteloos onderwijs* voor de kinderen, die de openbare school bezochten.

Dit was een prachtig lokaas voor den arme, want het schrale weekloon was zoo spoedig verbruikt en als dan het gezin zich vergrootte, zoodat het steeds moeilijker werd om rond te komen, waar zou hij dan het geld vandaan halen, om het onderwijs voor zijn kinderen te betalen?

Wel was de strijd zwaar, een strijd, dien wij niet licht mogen achten. Aan de eene zijde, vermindering van lasten, aan den anderen kant de belofte, bij den doop van zijn kinderen afgelegd, om hen in „de voorzeide leer te onderwijzen, te doen of te helpen onderwijzen".

En dit laatste was op de openbare school niet mogelijk, daar hier de Bijbel een verboden boek was.

Eere aan de vaders en moeders, die hebben gestreden en — overwonnen ; die liever nog uitspaarden op hun huisgezin de enkele dubbeltjes, die zij iedere week hadden te offeren, dan hun doopbelofte ontrouw te worden !

Maar niet iedere arme was tegen de verleiding bestand en daarop rekenden de edelachtbare heeren, die achter de groene tafel de gemeentenaren moesten besturen. Na 1857 lezen wij telkens weer in de Christelijke bladen, dat nu hier, dan daar kosteloos onderwijs werd ingevoerd. In 1863, dus nog maar een zestal jaren na de inwerkingtreding van de wet-Van den Brugghen was het aantal der gemeenten, waar de openbare school gratis toegankelijk was, reeds 238. Zoo trachtten de tegenstanders de Christelijke school, die zij haatten, leeg te pompen.

Want het was een eigenaardig verschijnsel, dat vaak het voorstel tot kosteloos onderwijs in den gemeenteraad werd ingediend, als er pas een bijzondere school was opgericht of als er plannen bestonden om er een te stichten.

De Gemeenteraad van Ambt-Hardenberg was er al heel gauw bij. De Burgemeester had angstvallig den loop der zaken in de Kamer gevolgd. Vrijheid van onderwijs zou er zeker komen, als minister Van der Brugghen zijn wet in het Staatsblad kreeg. En nauwelijks had de volksvertegenwoordiging haar zegel aan het ontwerp gehecht, of de Burgemeester hief het wapen op tegen de voorstanders van Christelijk onderwijs en stelde kosteloos onderwijs op de openbare school voor.

Van den Gemeenteraad behoefde hij geen tegenwerking te vreezen, zoodat besloten werd tot genoemden maatregel over te gaan, zoodra de wet in werking zou treden.

Dit kostte de gemeente een handvol geld en om hierin te voorzien,

werd de hoofdelijke omslag van *f* 2500.— op *f* 4200.— gebracht en de opcenten op grond- en personeele belasting tot het maximum opgevoerd.

Maar wat hinderde dat? Als het doel maar bereikt werd. Dat hier een groote onrechtvaardigheid werd begaan, daarover bekommerde men zich niet. Want deze vermeerderde lasten, die voortkwamen uit de openbare school, zouden ook mee moeten gedragen worden door hen, die van deze inrichting niet gediend waren en die reikhalzend uitzagen naar Christelijk onderwijs. Wilden zij dus een school stichten, dan zouden zij nog eens in de beurs moeten tasten.

Een soortgelijk geval deed zich voor te Wissekerke. Hier was in 1861 een Christelijke school gesticht; wel met zeer veel moeite, maar het was toch gegaan. De vraag was echter telkens weer, hoe men haar zou kunnen onderhouden. Want ieder jaar was er een tekort en wel werd dit gedurig gedekt door de leden der vereeniging, maar toch, de vrees was niet ongewettigd, dat men de zaak zou moeten opgeven. Reeds van het begin af had de school met de tegenwerking van haar vijanden te kampen, die al spoedig, het was in 1863, besloten tot het middel om die „fijne school" er onder te krijgen: kosteloos onderwijs. Zij hadden immers de meerderheid in den Raad en waren dus meesters van de financiën! Als er te kort kwam, kon men de belasting verhoogen. Zoo geschiedde het en de ondergang der Christelijke school scheen zeker.

Of er tegen zulk een onrechtvaardigheid niets te doen was? Het schoolbestuur besloot het te probeeren en zond een request naar den Raad, met het verzoek, om tenminste de gegoede burgers schoolgeld te laten betalen. Maar hiervoor waren de vrijzinnige heeren natuurlijk niet te vinden, want dat zou het wapen minder scherp maken.

Misschien dat er bij Gedeputeerde Staten recht te verkrijgen was, en een verzoek werd tot dit college gericht, haar goedkeuring aan het besluit van den Gemeenteraad te onthouden. Maar ook hier kreeg het bestuur nul op het request, daar Gedeputeerde Staten van meening waren, dat de Raad het „in het belang van het openbaar onderwijs noodig oordeelde geen schoolgeld te heffen,

anders dan van kinderen, die niet tot deze gemeente behooren".

Was het niet om moedeloos te worden? Waar men ook heenzag, overal versperde de vijand den weg. Toch versaagde men niet, al scheen de strijd ook hopeloos. Want de vrienden van het Christelijk onderwijs wisten, dat het des Heeren zaak was, waarvoor zij streden en dit deed hen volharden. Op zijn tijd gaf God uitkomst, want, toen er in 1881 een tekort was van *f* 3000 en de school den ondergang nabij scheen, toen toonden de Christenen in het geheele land, dat de zaak van de school te Wissekerke ook hun zaak was.

In Hoogeveen was de houding van de tegenstanders niet minder vijandig. Nu, zij hadden wel reden om ongerust te wezen, daar de school met den Bijbel zich hier in grooten bloei mocht verheugen.

Zij was in 1860 opgericht en telde in 1864 reeds 260 leerlingen. en steeds kwamen er maar meer bij, zoodat het schoolbestuur besloot te gaan bouwen. Waar het geld vandaan moest komen? Natuurlijk uit de zakken van hen, die tot nu toe de school hadden onderhouden, want van subsidie voor schoolbouw was geen sprake.

De plannen werden gemaakt en weldra wist men in geheel Hoogeveen, dat spoedig met den bouw een aanvang zou worden gemaakt.

Maar nu kwamen de openbare onderwijzers in het geweer — hun school was in gevaar. Hiertegen moest worden gewaakt en het Gemeentebestuur werd ter hulp geroepen. Zij richtten een adres tot dit college om kosteloos onderwijs in te voeren of althans het schoolgeld aanmerkelijk te verlagen.

Natuurlijk stond niet in het adres, dat dit gevraagd werd om het Christelijk onderwijs te benadeelen, maar het leek er toch heel veel op.

Er was ook wel eenige reden om den Burgemeester van Onstwedde en Vlagtwedde hiervan te verdenken. In de laatste plaats hadden de vrijzinnigen de overhand. Slechts enkele orthodoxe huisgezinnen woonden er tusschen de groote menigte, wien het openbaar onderwijs lief was. Hier dreigde dus geen gevaar, dat een Christelijke school de rust zou verstoren. Vandaar ook, dat de Burgemeester in den Raad verklaarde, dat hij een voorstander van schoolgeldheffing was.

In Onstwedde stonden de zaken anders. Daar, in die uitgebreide gemeente, wilde men zelfs twee Christelijke scholen stichten. En het bleef niet bij plannen. Reeds was een commissie benoemd, die den bouw zou leiden. Maar nu werd van de overzijde alarm geslagen en de Burgemeester wierp zich op als de verdediger van de openbare school. De man, die in Vlagtwedde zich verklaarde voor schoolgeldheffing, prees in Onstwedde het kosteloos onderwijs aan.

Want hier was de openbare school in gevaar.

De gebeurtenissen, die zich hier en daar in den lande afspeelden, vertoonden hun weerslag in de volksvertegenwoordiging. Daar werden de bezwaren naar voren gebracht en vroeg men de regeering om tegemoetkoming aan de grieven. Dit was ook met het onderwijs het geval. Maar er waren er maar weinigen, die zich de belangen van de bijzondere school aantrokken. Een enkele Christelijk gezinde conservatief of een Roomsch-Katholiek mocht zijn stem laten hooren, overigens zweeg men er maar over. Behalve als Groen van Prinsterer lid van de Kamer was. Deze nam iedere gelegenheid te baat, om de schoolkwestie aan de orde te stellen.

Dan stond hij op en sprak met nietssparende duidelijkheid zijn beschuldigingen uit, dan uitte hij zijn grieven als de vertegenwoordiger van het volk achter de kiezers, dat te lijden had van den overmacht van de liberale gemeenteraden. Dan striemde hij de unfaire handelwijzen van de belagers der school met den Bijbel vaak met bijtende ironie.

En het resultaat? De Kamer hoorde hem aan, uit beleefdheid, omdat het moeilijk anders kon, maar men beschouwde hem als een rustverstoorder en met een medelijdend schouderophalen of een spottende glimlach wendde men zich af van den man, die streed tegen den geest der eeuw. Begreep hij dan niet, dat hij daar stond als de verdediger van het bekrompen volksdeel, van de achterlijken en de dompers, die niet mee konden komen in den snellen loop van den modernen tijd? Begreep hij dan niet, dat het vruchteloos was telkens weer te beproeven met zijn hoofd door

den muur te loopen, den muur van starre onverzettelijkheid bij conservatief en liberaal, den muur, die zij gebouwd hadden rondom hun heilig huisje, de openbare school?

Is het niet tragisch, wanneer we Groen daar telkens weer zien pogen de stemming te veranderen, eenig gehoor te krijgen voor het onrecht, dat in het land geschied? Wanneer dan de regeering zwijgt of hem niet wil begrijpen, wanneer zij door spitsvondige redeneering tracht te ontkomen aan de aanvallen van Groen? Thorbecke mocht dan spreken van zijn „geachten vroegeren vriend", hij mocht er hoog van opgeven, dat hij een vriend was van de vrijheid van onderwijs, hij stuurde Groen steeds weer met een kluitje in het riet. Is het niet te begrijpen, dat de oude strijder soms moedeloos werd en zich uit de volksvertegenwoordiging terugtrok, om vanuit zijn studeerkamer de strijd in de pers te hervatten?

Groen was in 1862 weer in de Kamer gekomen. Hij hoopte nu de gelegenheid te krijgen om meer overeenstemming te brengen tusschen het karakter van de openbare school en den geest van de onderwijswet.

Tusschen 1857 en 1862 was de schoolkwestie in de Kamer maar zelden aangeroerd. W. van Lynden mocht zijn stem al eens hebben laten hooren, maar overigens was er een diep stilzwijgen.

Doch nu werd dit anders. Evenals de Roomsche afgevaardigde Jhr. Mr. J. A. C. A. van Nispen van Sevenaer kwam Groen telkens weer op tegen den misstand van het kosteloos onderwijs. Herhaaldelijk werd het een parlementair duel tusschen hem en minister Thorbecke. Steeds hamerde de eerste er op, dat het bijzonder onderwijs door de gemeentebesturen werd tegengewerkt. En dan klonk het van de regeeringstafel: Geef mij feiten! Bewijs uw beschuldiging! Nu was dat niet gemakkelijk. Want, zelfs waar ieder de overtuiging had, dat kosteloos onderwijs bij de openbare school was ingevoerd om de bijzondere onmogelijk te maken of ten minste te benadeelen, toch was niet te bewijzen, dat dit de bedoeling was. Allerlei schoonschijnende redenen werden naar voren gebracht, maar de werkelijke intentie bleef geheim.

Toch probeerde Groen het en hij antwoordde den minister:

„Zij, die bijzondere scholen helpen oprichten, zijn grootendeels geen rijke lieden, maar minvermogenden, die zich daarvoor groote opofferingen, voor hen somtijds zeer zwaar, moeten getroosten. Stel nu, met veel moeite is aldus de school opgericht met matig schoolgeld ; maar nauwlijks is zij geopend, of het schoolgeld op de openbare school wordt verlaagd. En dat niet eenmaal slechts, maar zoo dikwerf de bijzondere school verlaagt, telkens. Zijdelingsche tegenwerking?" En ironisch voegde hij er aan toe : „Wel neen, men heeft aan het benadeelen der bijzondere school zelfs niet in de verste verte gedacht".

De minister deed, alsof hij niets hoorde.

Een ander maal kwam Groen met bepaalde feiten. Hij wees op op het geval-Vlissingen, waar in dezelfde week, dat de Christelijke school geopend werd, het gemeentebestuur het schoolgeld op de openbare aanmerkelijk verlaagde. Hij noemde Aarlanderveen, waar kosteloos onderwijs werd ingevoerd, toen de bijzondere school gereed was tot gebruik.

En wat antwoordde de minister ? Ik ben een vriend van bijzonder onderwijs, maar het is mij niet mogelijk de gemeentelijke autonomie aan te tasten. Hier zijn de gemeentebesturen vrij in. Ik kan er niets aan doen.

Een ander wapen, dat gemeente- en provinciale besturen met graagte hanteerden tegen de Christelijke school, was de *verplichte vaccinatie.*

Enkele staaltjes ter illustratie :

In Harlingen hadden de Afgescheidenen in 1857 een Christelijke school gesticht. Het had wel heel wat voeten in de aarde gehad en er was wel veel tegenwerking geweest, maar eindelijk was het dan toch gelukt. Reeds dadelijk bleek, dat deze school in een behoefte voorzag. Ieder jaar weer nam het aantal leerlingen toe, zoodat het bestuur al spoedig tot vergrooting van de school moest overgaan.

Er was echter voor verschillende ouders een groot bezwaar. Want de Provinciale Staten hadden bij reglement vastgesteld, dat geen ongevaccineerde kinderen in Friesland de school mochten

bezoeken. En nu waren er heel wat ouders, die gemoedsbezwaren hadden tegen de inenting. Wat gaf hun nu de vrijheid van onderwijs? Met de eene hand werd hun die gegeven, en met de andere weer ontnomen. Want, met gemoedsbezwaren rekenden de autoriteiten toen niet. Men had zich maar te onderwerpen.

Toen hebben deze ouders een laatste poging aangewend en een verzoekschrift gezonden aan den Koning; misschien dat deze zou hooren en vrijstelling verleenen. Maar tevergeefs. Wilden zij onderwijs voor hun kinderen, dan restte hun niets anders, dan over hun gemoedsbezwaren heen te stappen. Verkozen zij dit niet te doen, dan moesten zij hun kroost thuis houden, wat beteekende: verzwakking van het Christelijk onderwijs.

In Goes ging het niet veel beter. De Christelijke school daar ter plaatse was de eenige inrichting in ons land, waar geen vaste salarissen werden uitbetaald, waar geen schoolgeld werd geheven, waar zoo goed als alle kinderen ongevaccineerd waren. Zij kon getuigen van zeldzamen bloei. Drie jaren had zij nog maar bestaan, toen het getal van haar leerlingen reeds van 18 tot 257 was gestegen. En gebrek aan geld scheen er ook niet te zijn, want men behoefde bij niemand buiten de gemeente aan te kloppen om hulp. Door vrijwillige giften van de ouders en verdere medestanders werden de onkosten gedekt.

Maar donkere wolken pakten zich samen, want in 1864 bepaalde het Gemeentebestuur, dat alle kinderen van de bijzondere school gevaccineerd moesten zijn.

Wat zou er van deze Christelijke school terecht komen, wanneer het besluit van den Gemeenteraad werd uitgevoerd, als de dwang werd toegepast!

Dwang? zei een raadslid, er is hier van dwang geen sprake. Is ieder niet vrij, zijn kinderen thuis te doen onderwijzen? Zeker, maar wie van de arbeiders en kleine burgers kon de kosten van een huisonderwijzer betalen? Voor hen vooral was het raadsbesluit een dwangmiddel, want het beteekende: Geen onderwijs voor hun kinderen.

Het zwaard van Damocles hing deze school boven het hoofd

en met angst en vreeze wachtten de Christenouders af, of de Gedeputeerde Staten van Zeeland hun goedkeuring zouden schenken aan dezen heilloozen maatregel.

Wat zal hun een pak van het hart zijn gevallen, toen zij vernamen, dat dit hooge college een verzoek aan de Kroon richtte, om het raadsbesluit te vernietigen !

Maar ook — hoe groot zal hun teleurstelling zijn geweest, toen de Minister hiertoe niet wilde overgaan !

Aan toegeven op het stuk van gemoedsbezwaren dacht niemand, noch de ouders, noch de bestuurders, noch de onderwijzers.

En toen de 1e September van het jaar 1864 aanbrak, werd de school, bij gebrek aan leerlingen, gesloten.

Dat dit geval groot opzien verwekte in het land, laat zich begrijpen. Ook in de Tweede Kamer kwam het ter sprake en Baron van Lynden brak een lans voor de verdrukte ouders in Goes. Maar ook dit had geen gevolg, de Minister gaf geen duimbreed toe.

Evenmin dacht het Gemeentebestuur er aan terug te treden, hoewel het meermalen een verzoek kreeg, om de nieuwe bepalingen voor de bijzondere school in te trekken. De vrijzinnige heeren waren onvermurwbaar.

Een van de leden van den Gemeenteraad was het met dezen dwangmaatregel niet eens. De heer Saaymans Vader stond op, om voor den verdrukten te pleiten en diende een voorstel tot intrekking van het besluit in. Maar het kwam, wegens een gebrek in den vorm, niet eens in behandeling. En toen hij in een volgende vergadering met een nieuw voorstel kwam, werd het met 8 tegen 2 stemmen verworpen.

De vaccinatie bleef gehandhaafd.

In verband met de inentingskwestie mag een geval van kleingeestige plagerij niet onvermeld worden gelaten.

't Was in het jaar 1871. Ons land werd bezocht door een pokkenepidemie en haar slachtoffers vielen bij tientallen. Vooral onder de kinderen was het aantal groot. Geen wonder, dat allerwegen werd aangedrongen op vaccinatie en ook te Vlaardingen verliet een gebod het gemeentehuis, dat alle leerlingen der openbare,

zoowel als der bijzondere scholen, moesten ingeënt worden. En het laat zich verstaan, dat en bestuur en hoofd der bloeiende Christelijke school onder deze omstandigheden, alle medewerking verleenden. Alle kinderen waren ingeënt en de vaccinatie-bewijzen aan het Gemeentebestuur overgelegd.

Nu was er aan deze bijzondere school een avondcursus verbonden, waar o.m. Fransch werd onderwezen. Misschien dat dit laatste de reden was, dat ook een vijftal leerlingen van de openbare school dezen cursus bezochten.

De onderwijzer dacht niet anders, dan dat hun vaccinebewijzen wel in orde zouden zijn ; immers, overdag kregen zij les in een school der gemeente. Vandaar dat hij er niet naar gevraagd had.

Het scheen, dat de commissaris van politie daar de lucht van gekregen had. Tenminste, op zekeren avond stapte hij, vergezeld van een agent het lokaal binnen, waar les gegeven werd en vroeg .... alleen naar de pokkenbriefjes van deze vijf leerlingen.

Neen, ze waren niet aanwezig, maar het hoofd zou zoo spoedig mogelijk afschriften aan het Gemeentebestuur vragen.

't Mocht echter niet baten. De commissaris maakte procesverbaal op en de zaak kwam voor de rechtbank. Waarschijnlijk was de rechter er van overtuigd, dat kleinzielige haat tegen het Christelijk onderwijs den commissaris parten gespeeld had. Tenminste, met een geringe boete kwam het hoofd vrij.

Toch wierp zoo'n geval een bedenkelijk licht op de heerschende vrijheid van onderwijs.

Ook over deze wijze van tegenwerking werd in de Kamer gesproken. Het was de heer Van Lynden, die haar ter sprake bracht. Vooral over het geval te Goes, waar een bloeiende school moest gesloten worden, was hij zeer verontwaardigd en hij zette deze zaak tegenover de regeering uiteen. „Verkort deze verordening niet", zoo vroeg hij, „onder stilzwijgende goedkeuring van de regeering, de vrijheid van onderwijs ? Belemmert zij niet het bestaan van een bijzondere school, ja, doodt zij die niet ?" „Het geldt hier een gemoedsbezwaar en of het nu gegrond of ongegrond is, *uw* geweten kan niet over het *mijne* oordeelen ; en als gij dat doet, dan is het

een ondragelijke dwang, dan is het een dwang zonder wederga." Hier wordt de heiligheid van het ouderlijk gezag aangerand. „Kan de regeering daartegen niets doen?"

Krachtige taal, maar die weinig uitwerking had. De minister ging er niet op in, doch gaf een ontwijkend antwoord. Dus, concludeerde daarop Van Lynden, moet ik de machteloosheid van de regeering constateeren om de gewetensbezwaren van haar onderdanen te beschermen.

Een derde wapen, waarmede de gemeentebesturen de Christelijke scholen, vooral op het platteland troffen, vinden wij in advertentiën, zooals o.a. de Nieuwe Bijdragen van Maart 1858 er een te lezen gaf:

„Westeremden, gem. Stedum. Vergelijkend examen: 17 April des morgens ten 9 ure te Stedum. Aangifte: Vóór of op 14 April aan den Burgemeester der gemeente te Stedum. Vereischte: eerste of tweede rang. Voordeelen als schoolonderwijzer, eene woning en twee tuinen, te zamen groot 23 roeden en een gemiddeld inkomen van *f* 305, waaronder de ontvangsten van schoolbehoeften begrepen zijn; indien de betrekking van koster, voorlezer, voorzanger en organist bij de Hervormde gemeente aan den te benoemen onderwijzer wordt opgedragen, eene waarschijnlijke jaarlijksche opbrengst van *f* 371.30".

Het laatste gedeelte van deze advertentie brengt ons terug naar den ouden tijd. Een combinatie van de vijf betrekkingen: onderwijzer, koster, voorlezer, voorzanger en organist in één persoon vereenigd, is tegenwoordig niet denkbaar.

Maar vroeger was dit geen zeldzaamheid, ja, in vorige eeuwen zelfs regel. Want wij hebben hier te doen met een erfenis uit den tijd van de Republiek, en hoewel de toestanden veranderd waren, deze gewoonte bij het onderwijs was bestaande gebleven. Want de traditie is taai, vooral als het een voordeelige is.

Niet dat de onderwijzers haar bestendigd hebben. Uit den aard der zaak waren zij niet op die cumulatie van ambten gebrand. Reeds in de jaren dertig was de stand der schoolmeesters zoo gestegen, dat zij het vernederend vond den vloer van de kerk aan

te vegen, de klok te luiden of de kerkdeuren te openen en te sluiten. Wat wel te begrijpen is.

Maar de nood drong vaak, want het onderwijzersbaantje werd schraal bezoldigd. Wanneer, zooals een advertentie van Lutkewierum ons leert, een jaarwedde van *f* 100 uit de gemeentekas en de schoolgelden van 70 à 80 leerlingen aan den onderwijzer als salaris worden toegelegd, dan kon hij het vernederend vinden kerkelijke diensten te verrichten, maar die vrije woning en een traktement van *f* 150 uit de beurs der Hervormde kerkvoogdij als belooning daarvoor, waren een niet te versmaden bijverdienste.

Bij zulk een „kwistig" salaris van *f* 100 plus nog iets, stapte men wel over zijn bezwaren heen.

En toch, het was eigenlijk niet in den haak met die handelwijze van de gemeentebesturen. De wet van 1857 had den bovengenoemden toestand wel als overgang laten bestaan, maar de bedoeling van den wetgever was, dat de Gemeenteraad bij de vaststelling van het salaris niet met deze mogelijke bijverdienste zou rekenen. Zoo had de Minister van Binnenlandsche Zaken gezegd..... „het streven moet daarheen zijn, om den toestand in het vervolg geheel zuiver te doen zijn en den onderwijzer zoodanige positie te verschaffen, dat hij geen andere bedieningen behoeft waar te nemen". Vandaar ook, dat deze cumulatie van betrekkingen niet mocht plaats vinden, zonder toestemming van Gedeputeerde Staten.

Maar wij weten, dat met de toepassing van deze wet nog al eens de hand is gelicht. Ook in deze gevallen. De praktijk was dan ook, dat Gedeputeerde Staten zoo goed als nooit hun toestemming weigerden. De gemeentebesturen rekenden hier al mee. Dat van Lutkewierum kwam er in zijn advertentie rond voor uit, dat aan den „te benoemen onderwijzer (wanneer hij) den protestantschen godsdienst belijdt, *naar alle verwachting*[1]) de kerkelijke bedieningen ook weder zullen worden opgedragen." Vandaar, dat het een salaris van *f* 100 plus het schoolgeld van 70 à 80 leerlingen wel genoegzaam rekende voor het werk van den onderwijzer.

Nu zal zeker niemand ontkennen, dat deze toestanden dringend

[1]) Cursiveering van mij. L.

verbetering eischten. Talrijk waren dan ook de ontevredenen, want alleen de gemeentebesturen sponnen er garen bij. Er is in ons land heel wat over te doen geweest. Allereerst ergerden de Roomsch-Katholieke en Israëlietische onderwijzers zich aan advertenties als bovenvermelde. Want naar zulke betrekkingen was het voor hen overbodig te solliciteeren, daar zij er van te voren reeds van verzekerd waren, niet in aanmerking te zullen komen. Een Jood of een Roomsch-Katholiek kon toch moeilijk voorzanger zijn in een Hervormde Kerk ! De gemeenteraad rekende op een onderwijzer, die lid van deze Kerk was.

Maar ook den voorstanders van de bijzondere Christelijke school waren deze advertenties een doorn in het oog. Zij wisten het maar al te goed, dat door deze combinatie van kerkelijke en gemeentelijke betrekkingen, de liberale gemeentebesturen een wapen in de hand kregen tegen het Christelijk onderwijs.

Want wat was het geval? Gewoonlijk waren de bestuurders der gemeente allen of bijna allen ook lid van het kerkbestuur. En zij, die met publiek gezag bekleed waren, waren doorgaans tegenstanders van Christelijk onderwijs.

Mocht een enkele al tot de voorstanders hiervan behooren, zijn invloed in kerkbestuur en gemeenteraad was zeer gering.

Kwam hij bij een vacature van hoofd der openbare school met het voorstel een kerkelijke school te stichten, waarvan de Christelijke hoofdonderwijzer de kerkelijke bedieningen kon waarnemen, dan waren èn in het kerkbestuur èn in den gemeenteraad de bezwaren legio.

Of hij zich zijn voorstel wel goed had ingedacht ! Of hij zich wel rekenschap van de gevolgen had gegeven ! Want wat zouden in zulk een geval de belastingen niet moeten worden opgevoerd !

De gemeente zou voor zooveel meer salaris moeten zorgen. En dat dit, voor dien tijd, niet gering was, blijkt wel hieruit, dat te Jutrijp *f* 350, te Oosterbierum *f* 525, te Pietersburen *f* 425, te Wijnaldum *f* 383 en te Minnertsga *f* 328, werd betaald voor de kerkelijke bedieningen.

Het zou ook kunnen zijn, dat een nieuwe school met onder-

wijzerswoning door de gemeente zou moeten worden gebouwd, wanneer deze gebouwen het eigendom van de Kerk waren, wat nog al eens voorkwam. Ook een tuin moest er komen, daar dit volgens de wet van 1857 verplicht was. Dat alles zou het gemeentelijk budget onrustbarend doen stijgen, de belastingen zouden moeten worden verhoogd, er zou ontstemming komen onder de inwoners — altemaal argumenten, die insloegen en dus.... De besprekingen eindigden gewoonlijk met het besluit een advertentie als boven te plaatsen in de Nieuwe Bijdragen.

Dan was de kans voor de voorstanders van het Christelijk onderwijs weer voorbij. Was het meerendeel der kerkvoogden maar voor een kerkelijke school geweest, dan zou het zoo niet geloopen zijn. Want kwamen de kerkelijke bedieningen vrij, dan was met betrekkelijk weinig kosten zulk een school in te richten, vooral als het schoolgebouw aan de Kerk toebehoorde. Het Hoofd zou de inkomsten krijgen der kerkelijke bedieningen, kosterswoning, vaak met tuin, was disponibel ; voeg daarbij de schoolgelden en het kerkbestuur zou maar weinig hebben bij te passen.

Reeds waren zulke gevallen voorgekomen. Zoo brachten de kerkvoogden van Sexbierum in 1864 voor koster en organist *f* 700 op de begrooting, welke „buitengewoon hooge som", zoo lezen wij „mede ten doel heeft, om op die wijze het duurzaam bestaan van de bijzondere Christelijke school te verzekeren".

Het gebeurde zelfs, dat het kerkbestuur op de gunstige gelegenheid had zitten wachten. Dan zorgde het, dat de Gemeenteraad de beschikking niet kon krijgen over de school. Toen in Ferwoude, in 1869, het overlijden van den openbaren hoofdonderwijzer bekend werd, sloten de kerkvoogden dadelijk de school als kerkelijk eigendom, daar zij voornemens waren er Christelijk onderwijs in te doen geven.

Een ander geval deed zich in 1862 voor te Follega. Daar was reeds een openbaar onderwijzer door het Gemeentebestuur benoemd. Op den bepaalden dag kwam hij in het dorp en zou zijn werk beginnen. Maar hij vond de school gesloten en een sleutel was niet aanwezig. Dus begaf hij zich naar de kerkvoogden, die hem

echter den toegang tot het schoolgebouw ontzegden, omdat hierin voortaan Christelijk onderwijs zou worden gegeven.

Maar deze gevallen waren uitzonderingen en groote sommen werden ieder jaar door de Hervormde Kerk aan het openbaar onderwijs ten koste gelegd. Zoo werd, volgens het Verslag van Gedeputeerde Staten van Friesland door de kerkvoogdij-beurzen in de kosten van het openbaar onderwijs bijgedragen :

in 1852 — *f* 32672.51 ;
in 1853 — *f* 35827.28½ ;
in 1854 — *f* 36692.76½ ;
in 1855 — *f* 38245.41½ ;
in 1856 — *f* 44104.29 ;
in 1857 — *f* 37167.62½.

Geen wonder, dat Groen van Prinsterer in zijn schoolwet-program had opgenomen : „Kerkelijke bedieningen zijn voortaan met het openbaar onderwijs onvereenigbaar."

Zijdelings werd de Christelijke school tegengewerkt door overtreding van de wet van 1857 en de landsregeering, die hier niet tusschenbeide trad, maakte zich aan hetzelfde onrecht schuldig.

Tegenwerking van de zijde der overheid, we kunnen het ook duidelijk constateeren in de beruchte schoolzaak-Wons.

Hier was in het geding de toepassing van de 3de alinea van Art. 194 van de grondwet : „Er wordt overal in het Rijk van Overheidswege voldoend lager onderwijs gegeven".

Groen heeft dit eens genoemd „de ellendige zinsnede". Hij viel over het woord „van overheidswege". Want de consequentie hiervan was, dat, op welk gehucht ook, noodig of niet noodig, door de overheid een openbare school moest worden gesticht.

Nu zal men zeggen : Welk redelijk denkend mensch zal er voor zijn, een school te bouwen, wanneer het niet noodig is ?

En toch, hoe onwaarschijnlijk dit ook mag lijken, 't is gebeurd, niet eens, maar meermalen.

Terecht kon Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman later schrijven : „De scholen te Wons en Schraard staan daar nog als monumenten

van menschelijke dwaasheid, wel door de Liberalen in hun besten tijd als bewijs van hun liefde voor de openbare school opgericht, maar waarvan hun nakroost thans afkeerig de oogen wendt".

Hoe de zaak zich heeft toegedragen?

Het dorpje Wons, gelegen in de nabijheid van Makkum, bezat, zooals in vele plaatsen in Friesland het geval was, een openbare school, die met de onderwijzerswoning het eigendom was van de Hervormde Kerk. Nooit had dit eenige moeilijkheid opgeleverd en de hoofdonderwijzer had, als zoovelen zijner collega's de kerkelijke bedieningen waargenomen en daarvoor uit de kerkelijke kas een toelage gehad, die zijn salaris op niet onwelkome manier aanvulde.

Maar de onderwijzer werd oud en nam den 1en Mei 1867 zijn ontslag, dat hem, op eervolle wijze werd verleend.

Had het Gemeentebestuur van Wonseradeel gemeend, de zaak op denzelfden voet voort te zetten, de eigenaars van de school dachten er anders over. Zij hadden genoeg van het openbaar onderwijs, dat neutraal moest zijn, zonder het te kunnen, dat den Christus uit het onderwijs verbande, om er het Modernisme binnen te halen.

De inwoners van Wons begeerden Christelijk onderwijs voor hun kinderen en nu de gelegenheid gunstig was, besloten zij het ijzer te smeden, terwijl het heet was.

Wat was gemakkelijker, dan het eigendom der Kerk te gebruiken en de openbare school in te richten tot een Christelijke! Zoo dachten ook alle hoofden van gezinnen te Wons er over en weldra was een aanvraag door den kerkeraad aan den Burgemeester gezonden, om schorsing of opheffing der openbare school. Want er was niemand, die deze nog begeerde. Ja, toch — een weduwe had haar toestemming niet verleend; zij vormde op het dorp de eenige uitzondering. Maar dat was niet zoo'n groot bezwaar, want zij woonde nog dichter bij Makkum dan bij Wons, dus kon zij in de eerste plaats terecht. Trouwens, twee van haar kinderen gingen daar reeds school.

Zoo schenen er geen moeilijkheden te bestaan en kon de gemeente de kosten van een onderwijsinrichting besparen.

B. en W. waren ook van deze opinie, maar niet alzoo de Gemeenteraad. Een openbare school opheffen ! En dat, omdat men er niet van gediend was, omdat men een „fijne" school wilde ? Dat nooit !

Het gemeentelijk college vond een bondgenoot in de Gedeputeerde Staten van Friesland, die ook van opheffing noch schorsing wilden weten. „Overal" moest van overheidswege lager onderwijs worden gegeven. Dus ook daar in Wons, al waren alle inwoners er tegen.

Zoo kregen B. en W. weldra een schrijven, dat dezen onverwijld maatregelen moesten nemen, om in het openbaar onderwijs te Wons te voorzien.

Het werd een eigenaardig geval. Om een paar kinderen neutraal onderwijs te doen geven, wat deze gemakkelijker ergens elders konden krijgen, zou nu een nieuwe school noodig zijn, zou een onderwijzerswonig moeten worden gebouwd, een hoofd worden benoemd, nieuwe leermiddelen moeten worden aangeschaft. Dat zou een handvol geld kosten en de bewoners van het kleine dorpje zouden moeten bloeden. Weggegooid geld ! weggegooid aan een school, die niemand wenschte.

Is het wonder, dat de inwoners van Wons zich tot den Koning wendden om deze geldverspilling te voorkomen ? De regeering zou toch een dergelijke dwaasheid niet goedkeuren ?

Wie zoo dachten, bemerkten al spoedig, dat zij zich vergist hadden. Want ook de Minister des Konings toonde zich eensgeestes met hen, die het Christelijk onderwijs gram waren. Hij keurde het besluit van Gedeputeerde Staten en Gemeenteraad goed, zoodat de adressanten boete zouden moeten betalen in den vorm van verhoogde belasting voor hun snoodheid de neutrale school te verachten.

Inmiddels was er een jaar na het ontslag van den ouden onderwijzer verloopen. Maar deze tijd had het Gemeentebestuur niet tot andere gedachten gebracht. Integendeel, het besloot voort te varen en weldra was een stuk grond gekocht te Wons, voor de som van *f* 1600.

Het gevaar kwam al nader en daarom wilden de bewoners nog

eens probeeren, of de aanslag op de Christelijke school niet kon worden afgewend. Zij adresseerden weer aan de gemeentelijke autoriteiten, maar opnieuw werd afwijzend beschikt, nu onder motief, dat de grond reeds gekocht was.

Het duurde dan ook niet lang, of men begon te bouwen.

En of de heer Oppedijk in de Provinciale Staten al protesteerde tegen zulke onbillijkheid en of de heer Gefken in de Tweede Kamer zijn stem al verhief, om op te komen tegen een wetsuitlegging, alsof op ieder dorpje per sé een openbare school moest zijn, 't gaf alles niets. De Minister maakte er zich met een dooddoener af. De Gemeenteraad van Wonseradeel had nu eenmaal het aantal scholen in de gemeente vastgesteld, dus moest de Minister het handhaven.

Alsof zoo'n besluit een wet van Meden en Perzen was !

We moeten de beteekenis van het antwoord van minister Fock niet onderschatten. Het was een oorlogsverklaring aan de Christelijke school. De gemeentebesturen kregen nu vrij spel. Niemand zou ze meer beletten het aantal openbare scholen uit te breiden tot in het kleinste gehucht. Op het woord van den Minister kon men zich beroepen.

Een ander gevolg zou zijn, dat de kerkbesturen zich wel tweemaal zouden bedenken, voor zij het voorbeeld van Wons volgden en zoodoende dubbele lasten legden op de leden der Kerk.

De heer Gefken zei terecht in de Tweede Kamer : De menschen durven met hun eigendom niet te doen, wat zij zouden wenschen, omdat zij vreezen een gelijk lot te ondergaan als die arme inwoners te Wons en te Schraard.

Want ook te Schraard had zich een soortgelijk geval voorgedaan en hier had de Gemeenteraad van Wonseradeel dezelfde tactiek toegepast als te Wons.

Ook daar kwam een openbare school zonder kinderen.

Het moet voor de nieuw-benoemde onderwijzers geen prettige gewaarwording geweest zijn, toen de scholen waren geopend en de dorpsklok haar negen slagen deed hooren, de kinderen te zien wegsnellen naar de kerkelijke school.

Reeds was bijna een half jaar verloopen sinds de opening en nog altijd stond de onderwijzer voor leege banken.

En toch — het Gemeentebestuur wilde niet wijken. Wanneer dan de bewoners van Wons hun kinderen niet wilden zenden, dan moesten ze maar van buiten komen. Zoo zat, in April 1870, er een viertal leerlingen uit de omliggende dorpen in de nieuwe school. Vier kinderen, waarvan er twee al weer spoedig vertrokken. De beide anderen kwamen uit Witmarsum, dat 5 kwartier en uit Tjerkwerd, dat 2 uur van Wons gelegen was. En opdat ze niet alle dagen zoo'n grooten afstand zouden behoeven af te leggen, waren ze bij den hoofdonderwijzer in den kost gedaan. Op die manier kon deze zijn salaris ook nog wat aanvullen.

Te Schraard was er een drietal.

Wanneer de leden van den Gemeenteraad niet door haat verblind waren geweest, zouden zij de dwaasheid van hun stijfhoofdigheid hebben moeten inzien. Maar hieraan viel niet te denken. Zelfs verscherpten zij den strijd nog. Niettegenstaande zij een leening van *f* 37.000 moesten sluiten, om inkomsten en uitgaven met elkaar in evenwicht te brengen, voerden zij kosteloos onderwijs in op de openbare scholen.

Onder zulke omstandigheden behoorde er wel geloofsmoed toe voor de Christenouders, om den kamp vol te houden. Maar zij bleven volharden, niettegenstaande den grooten druk.

Nog eens wilden zij een poging wagen, tot opheffing van de openbare school. In Juli 1871 zonden zij hiertoe een adres aan den Koning.

Het antwoord van Minister Thorbecke zal wel als een koud waterbad op hen gevallen zijn. Ge komt te laat. Ge hadt eerder moeten komen, toen van gemeentewege tot den bouw besloten werd. Nu is er niets meer aan te doen.

En dat, terwijl ze in 1867 en 1869 zich reeds tweemaal tot den Koning hadden gewend, onder de ministers Heemskerk en Fock.

Recht was er voor de inwoners van Wons niet te krijgen, zelfs niet in hoogste instantie.

Soms deed de vijand zich voor als een engel des lichts, als

iemand, die den Bijbel liefhad en niets liever zag, dan dat de kinderen op school er een ijverig gebruik van maakten.

Vooral kwam hij zoo voor den dag, als er gevaar dreigde, dat de voorstanders van Christelijk onderwijs een bijzondere school zouden stichten. Dan moest ook op de openbare school de Bijbel worden ingevoerd.

Daardoor werd de positie van de vrienden der Christelijke school niet gemakkelijker. Mochten zij het gebruik van den Bijbel op de openbare school tegenwerken, den loop van het Evangelie belemmeren, al die kinderen prijs geven aan het ongeloof? Konden zij dat voor hun geweten verantwoorden?

Hier gaven de voorstanders van christianisatie van de staatsschool een ontkennend antwoord op. In geen enkel geval mocht men het gebruik van Gods Woord tegenwerken. Zij stonden op het standpunt, dat Groen van Prinsterer in 1857 verlaten had. Na dit jaar, toen de schoolwet-Van der Brugghen hem alle hoop ontnomen had, de openbare school voor het Christelijk geloof te redden, zag hij alleen heil in het bijzonder onderwijs. Hij was van oordeel, dat, wie nu den Bijbel gebruikte, om de opkomst en den bloei van werkelijk Christelijk onderwijs te verhinderen, met de wet in de hand moest worden tegengewerkt.

Zoo verstond men ook het, in 1867, in Zuid-Beierland. Daar had het hoofd der openbare school met leedwezen de stichting en den groei gezien van een Christelijke inrichting van onderwijs. En om nu zijn leerlingen te behouden en zoo mogelijk zijn concurrente te benadeelen, onderwees hij de kinderen uit den Bijbel en liet hun den Catechismus leeren.

Geen wonder, dat het bestuur der Christelijke school zich hierover beklaagde bij Minister Heemskerk, bij wien het een geopend oor vond. Zelfs in de Tweede Kamer sprak hij zijn afkeuring uit over zulk bedrijf: „Die ongepaste en onwettige concurrentie is door de bestuurders der Christelijk nationale school gegispt. Het komt mij voor, dat zij daaromtrent volkomen in hun recht waren. Als strijdig met de wet, heb ik terstond last gegeven, daaraan een einde te maken".

Het bewuste hoofd stoorde zich echter in het geheel niet aan dit ministeriëel bevel. Integendeel. Niet alleen bleef hij op dezelfde wijze in zijn inrichting doorgaan, maar hij ging er zelfs in het openbaar prat op, dat hij steeds den Bijbel bleef gebruiken.

Nu besloot de heer J. M. Stroes, hoofd der bijzondere school, nogmaals een poging te wagen, om hieraan een einde te maken. Daartoe zond hij den 18en December 1868 een adres naar minister Fock, den opvolger van Heemskerk. Zou het helpen? Het scheen wel van niet. Want het resultaat was een slap schrijven van Gedeputeerde Staten aan B. en W. van Zuid-Beierland, als plaatselijke schoolcommissie. Dezen zouden nauwkeurig moeten letten op de stipte naleving van het bepaalde in Art. 23 van de Wet op het L. O.

Maar iemand, die een ministeriëel bevel in den wind sloeg, zou zeker geen acht geven op dat van Gedeputeerde Staten. Dit begreep de heer Fock dan ook heel goed. Een zoo tam schrijven als dit college had gezonden, zou stellig geen indruk maken. Daarom verlangde de Minister dat de heeren Gedeputeerden eens de puntjes op de i's zouden zetten.

Dit gebeurde en namens den Minister van Binnenlandsche Zaken ontvingen B. en W. van Zuid-Beierland van het provinciaal college een aanschrijving, waarin o.m. voorkwam:

„dat Zijne Excellentie betwijfelt of dezerzijdsche aanschrijving „van 23 Februari j.l. voldoende mag worden geacht, omdat het „hier geldt de herhaalde overtreding door den hoofdonderwijzer „eener openbare school, van een zeer uitdrukkelijk verbod van „den Minister van Binnenlandsche Zaken, blijkens diens beschikking „van 8 Maart 1867;

„dat men toch, na dit uitdrukkelijk verbod, zou hebben mogen „verwachten, dat de hoofdonderwijzer der openbare school zich „voortaan stipt zou hebben onthouden van het gebruik van den „Bijbel in de school, terwijl nu blijkt, dat hij daarmee is voortge- „gaan niet alleen, maar dat hij bovendien door het gebruik van „leerboeken op andere wijze in strijd heeft gehandeld met artikel „23, 2e lid der wet van 13 Augustus 1857;

„dat het door deze vergadering aanbevolen nauwkeurig toezicht

„op de stipte nakoming van voorgeschreven artikel, naar het oordeel „van Zijne Excellentie en na de verkregen ondervinding geen „waarborg oplevert, omdat de onderwijzer, die getoond heeft, de „uitdrukkelijke bevelen van hooger hand in den wind te slaan, zich „wel weinig of niets om dat nauwkeurig toezicht zal bekommeren, „en dat Zijne Excellentie daarom een strenger aanschrijving alles- „zins noodig acht, — wordende Burgemeester en Wethouders „voornoemd, diensvolgens uitgenoodigd, om bij de eerste nieuwe „overtreding aan den Raad voor te stellen, den onderwijzer over- „eenkomstig de bepalingen der wet te schorsen en dezen inmiddels „kennis te geven, dat dit geschieden zal."

Maar niet alle ministers namen dit juiste standpunt in. Te veel is door de hoogere autoriteiten in dat opzicht door de vingers gezien. De eenige weg tot verbetering was, dat alles, wat eenigszins kon leiden tot verkeerde wetsuitlegging, moest worden gemeden. En het was met het oog daarop, dat het eerste artikel van Groens School-wetprogram, in 1863, luidde: „In Art. 23 valt het woord „Christelijk" weg."

Ook in de Kamer vestigde Groen de aandacht van den minister op deze zijdelingsche tegenwerking van de bijzondere school. Weer kwam hij met een geval, dat verre van denkbeeldig, integendeel uit de praktijk gegrepen was. „Stel een gemeente", zoo sprak hij, „waar in de openbare school de Bijbel niet gebruikt werd, waar over de ongenoegzaamheid der opvoeding voor Christenen langen tijd tevergeefs geklaagd werd. Stel nu, dat, terwijl eindelijk een inteekenlijst voor een bijzondere school niet zonder aanvankelijk goed gevolg rondgaat, stel, dat nu juist de schoolopziener den onderwijzer met een bezending Bijbels en met de uitnoodiging om daarvan vlijtig gebruik te maken, verrast; wij, ergdenkend als we zijn, zouden daarin allicht tegenwerking vermoeden. Maar hoe nu, wanneer men zegt: het is toeval, dat de circulaire met bijbelzending coïncideert? Wanneer men ons toevoegt: moest gij niet liever verblijd zijn over die wijziging ten goede èn in het gemoed van den schoolopziener èn in den toestand der openbare school?"

Zeker, met zulke tegenredenen kwamen de voorstanders van het openbaar onderwijs en zij vergaten dan, dat de wet neutraal onderwijs voorschreef. Het was een eigenaardig verschijnsel, dat velen van hen den Bijbel gingen gebruiken, als ze daarmee de Christelijke school konden schaden. Dan in eens waren zij met zorg vervuld over het godsdienstig karakter van hun troetelkind.

Men kon dit zelfs opmerken in de Kamer. Het was in een van zijn redevoeringen over de onderwijskwestie, dat Van Zuylen van Nyevelt de openbare school godsdienstloos noemde. Dadelijk sprongen mannen als prof. Jonckbloet, De Laat de Kanter, een schoolopziener, en Thorbecke op. Verontwaardigd noemde de eerste het een blaam, die, onverdiend, op de openbare school werd geworpen. Daar was godsdienstzin de grondslag van het onderwijs, dat van een godsdienstig element doortrokken was.

Verontwaardigd was ook minister Thorbecke over dit woord „godsdienstloos". „Als onze overheidsscholen godsdienstloos zijn", riep hij uit, „dan mogen zij verdwijnen, dan ware het beter, dat zij er niet waren". Maar dat is niet de werkelijkheid, want zij hebben een godsdienstig karakter, „tenzij men godsdienst opvat in zoo bekrompen beteekenis, dat hetgeen in een of ander boek onder zekere formulieren begrepen is, alleen godsdienstig zou zijn".

En de heer De Laat de Kanter noemde het het grootste sieraad van de openbare scholen, dat er een Christelijk-godsdienstige geest heerschte. „Ik bedoel niet een Christelijk-godsdienstigen geest, zooals de heer Groen van Prinsterer dat waarschijnlijk opvat." Neen, het is een onderwerp, „dat bij het kind het ingeschapen gevoel voor het ware en goede aankweekt en ontwikkelt, zijn edelste neigingen doet ontkiemen, het liefde inboezemt voor plichtsbetrachting en afkeer van het kwade, en het de grootheid van zijn Schepper doet kennen uit de onbedriegelijke openbaring, het steeds voor hetzelve openliggend boek der natuur." Alleen zij zullen dit godsdienstloos noemen, „die geen godsdienst erkennen, dan gebonden en geïdentificeerd met den geloofsvorm van het kerkgenootschap, waartoe zij behooren."

Wel kwam de tegenstelling hier sterk uit tusschen natuurlijken

en geopenbaarden godsdienst, tusschen het Christendom van den Bijbel en het humanisme. Juist die telkens scherp uitgedrukte antithese deed bij velen meer en meer de behoefte gevoelen aan een school met den Bijbel. Zelfs zij, die lang niet in alles als geestverwanten van Groen van Prinsterer konden worden aangemerkt, vielen hem hierin soms bij. Gewoonlijk zwegen zij, maar een enkele maal werd het hun te machtig. En sympathiek doet het ons aan, wanneer we Jhr. de Brauw hooren spreken over het heilig recht der ouders om hun kinderen op te voeden, een recht, waaruit voortvloeit, dat zij scholen zoeken, waarin zij vinden, wat voor hun kinderen noodig is. Zelfs trad hij in de bres voor subsidieering van het bijzonder onderwijs uit rijks- of provinciale kas. Niet natuurlijk onder de voorwaarde van de wet, dat dan de bijzondere school hetzelfde karakter zou moeten dragen als de openbare.

Ook Mijer sprak in die richting en drong er op aan, dat door herziening van art. 3 der lager onderwijswet subsidieering mogelijk gemaakt zou worden. Alles echter tevergeefs. Thorbecke maakte zich op een beleefde, ietwat ironische manier van de zaak af.

De houding van de regeering was in de jaren zestig nog precies gelijk aan die van 1857, een houding, die door Baud in de Kamer getypeerd werd met de woorden: „Wanneer gij bijzondere scholen subsidieert, mits ze aan de openbare gelijk zijn, komt gij overeen met hem die zegt: Ik zal u pensioen verleenen, mits ge sterft."

Wel gaf het Groen eenige reden tot tevredenheid, dat er ook door enkele Conservatieven gewezen was op conscientiedwang op schoolgebied, maar toch was hij onvoldaan. Drie jaren had hij nu zijn stem in het parlement doen hooren, drie jaren lang had hij gestreden voor de rechten van het Christelijk volksdeel, en het had niets uitgewerkt. Van de regeering was niets te hopen, de Kamer bleef voor zijn klachten Oostindisch doof. Daarbij kwam dat zijn gezondheid te wenschen overliet en zijn krachten afnamen. We kunnen dan ook begrijpen zijn klacht: „In een onderwerp, dat het hoogste welzijn van mijn vaderland in dergelijk een mate betreft, is er aan het ervaren van zooveel weerstand, maar vooral van zooveel onver-

schilligheid verbonden een zielesmart, waardoor ook de sterkste, zoo hij niet een steenen hart heeft, zou worden verteerd."

Dus verliet hij de Kamer, niet om zich aan de zaak van het Christelijk onderwijs te onttrekken, maar, om als volksvertegenwoordiger zonder mandaat, in het land de herziening van art. 194 der grondwet aan de orde te stellen.

En hoe was nu de toestand in de scholen? We moeten niet denken, dat de schoolstrijd alleen gevoerd is in het parlement, en door de stichters der scholen. Zij, die daarin werkten, hebben hun deel ook gehad. We kunnen wel zeggen, dat in dien tijd besturen en onderwijzers schouder aan schouder streden voor de goede zaak.

Zij hadden elkaar noodig en, al was niet altijd alles, zooals het behoorde te zijn, gewoonlijk werkte men samen om de school met den Bijbel te handhaven en tot bloei te brengen. Dat ging gepaard met offers, die bij de besturen en ouders weer van een ander karakter waren dan bij de onderwijzers.

Dat kwam al dadelijk uit, wanneer de school gesticht moest worden. Hoeveel vergaderingen werden er niet gehouden door de voormannen in het Christelijk leven. Dan werd er gebeden en maakte men plannen, er werd gerekend en de kans van slagen nagegaan. En dan duurde het soms jaren, voordat men er eindelijk licht in zag.

Was de school er, dan moest er gezorgd worden voor de salarissen, schoolmeubelen, leermiddelen, ja wat niet al.

Wat is er in dien tijd door rijken en armen veel geofferd! Op allerlei manieren trachtte men het geld bij elkaar te brengen. Hier werd een Stuiversvereeniging opgericht, en iedere week zag men jonge menschen, vaak de leden der Jongelings- en Jongedochtersvereeniging, langs de huizen gaan, om de stuivers op te halen. Vooral in Den Haag werd op deze wijze met veel zegen gewerkt.

Op een andere plaats hield men schoolschapen of zaaide men schoolkoren. Dit bracht wel eens enkele honderden guldens op, maar het was soms ook een schadepostje, wanneer de opbrengst

de onkosten niet dekte, zoodat er geld bij moest. Doch gewoonlijk was er wel een saldo, om de schoolkas te stijven.

Dan was er op de meeste plaatsen een suppletiefonds. Want ook de armen moesten hun kinderen naar de Christelijke school kunnen zenden, en konden zij niets of heel weinig betalen, dit fonds zorgde, dat het ontbrekende werd bijgepast. Maar ook hier was telkens zorg, hoe men aan het noodige geld moest komen. Soms werd er voor in de kerk gecollecteerd, doch vaak moest het langs de huizen bij centen en dubbeltjes worden opgehaald. Wel bijzonder, maar daarom niet minder te respecteeren was de wijze, waarop in zeker dorp de leden van de Jongelingsvereeniging steunden. Toen er gebrek was en de bodem van het fonds bedenkelijk zichtbaar werd, besloten zij met een kar langs de huizen te gaan, om vodden en oude kleeren op te halen. Deze verkochten zij daarna en de opbrengst stortten zij in de kas van het suppletiefonds.

Er waren ook wel rijken, die van hun schatten een deel afzonderden voor het Christelijk onderwijs, en we lezen van giften van honderden, soms een enkele van duizend of meer, maar voor het grootste deel waren het de „kleine luyden", die hun gaven offerden op het altaar van de school, die hun lief was.

Was het geen offer der liefde van die arme vrouw in Amsterdam, die het schoolgeld niet kon betalen, maar toch de vijf-en-dertig centen wilde geven, die haar kinderen voor hun Nieuwjaar hadden ontvangen van vrienden en familie? Sprak er geen warm hart voor het Christelijk onderwijs uit het briefje, dat deze eenvoudige weduwe zond, tegelijk met het dubbeltje en het kwartje?

„Weledele Heer", schreef zij, „eene klijne gift welke mijne kinderen voor hun Nieuwejaar ontvingen en gaarne tegemoet koome voor hun schoolgeld, mooge de Heere dit weinige zeegene en ook U Edele welgevallig zijn."

Een offer der liefde was het ook van een weduwe te Heteren, die meer met aardsche goederen was bedeeld, maar die toch ook hiervan wilde afstaan voor de zaak van Gods Koninkrijk, toen zij een geheel nieuw schoolgebouw met onderwijzerswoning aan de schoolvereeniging cadeau deed.

Maar al werd er veel gegeven, de gebouwen, leermiddelen en salarissen, ze konden natuurlijk lang niet halen bij wat wij tegenwoordig te zien krijgen.

Wie kent ze niet uit vroeger jaren, de sombere schoollokalen, de haast vervelooze banken, de muren, van een onbenoembare kleur, de leien, gescheurd, de leesboeken, geheel of half versleten? Vergeleken met de tegenwoordige schoolpaleizen, was de inrichting der vroegere scholen zeer primitief, met de lokalen, door glazen wanden gescheiden.

Gemakkelijk was dit laatste bij gebrek aan personeel, wat nog al eens voorkwam. Dan werden de deuren opengeschoven en de onderwijzer zag zijn leerlingental verdubbeld.

Gemakkelijk was het ook voor den „bovenmeester", die een overzicht had over de geheele school en die vaak toonde terdege zijn oogen open te hebben.

Maar hinderlijk kon het ook zijn. Als je naaste buurman „zangonderwijs" gaf en er met verheffing van stem werd gezongen, werd het lesgeven wel eens wat bezwaarlijk. Of als er kooroefeningen werden gehouden, zoo geliefd bij het versjes, jaartallen of plaatsnamen leeren. Houd in zoo'n geval je eigen jongens maar eens bij het werk.

Bezwaren genoeg en vaak waren zij van nog veel belangrijker aard, dan de bovengenoemde.

Wat konden er, als 't moest, veel kinderen in een lokaal! Daar stonden de lange banken, berekend voor zes, soms wel voor negen of tien leerlingen. En als er dan groote toevloed was, dan kwamen er wel eens negen op een bank van acht te zitten. En vermenigvuldig je dit met zeven of acht, dan kon je nog niet zeggen, dat er niemand was, die zóó'n groote klas had. Want als wij de berichten uit de jaren zestig nagaan, lezen wij meermalen van een honderdtal leerlingen voor één onderwijzer.

Onmogelijk, zouden wij zeggen, om ze dan nog wat te leeren. En toch — het werd gedaan en lang niet altijd slecht. Maar wie zal zeggen, hoeveel van die stoere werkers, door deze ongunstige omstandigheden, oud waren voor hun tijd; wie zal het aantal kennen, wier gezondheid is geknakt, door dien arbeid boven hun

kracht; hoevelen zullen er, mede hierdoor, in den bloei van hun leven zijn weggerukt?

Gelukkig, als er kweekelingen aan de school waren verbonden, jonge lieden, die overdag hand- en spandiensten verrichtten en 's avonds, onder leiding van de onderwijzers, zich voor het examen bekwaamden.

Ook zij hebben het vaak niet gemakkelijk gehad.

Het was hard werken, vooral als een vacature wat lang onvervuld bleef. Dan kregen zij een geheele klas voor hun rekening en moesten maar zien, wat zij er van maakten.

Moeten wij ook nog spreken van de lage salarissen, waarvoor de „meesters" moesten werken? In vele gevallen was het, in dien ouden tijd, voor de besturen onmogelijk om meer te geven, zoodat bij den onderwijzer gewoonlijk schraalhans keukenmeester was. En als hij er zoo zuinig door moest, dan lokte de openbare school met het grooter traktement. Maar — mag er al een enkele overlooper geweest zijn, die bezweken is voor het geld, het overgroote meerendeel, we kunnen wel zeggen, bijna allen, zij hebben zich de armoede getroost en zich den smaad der wereld laten welgevallen, om den Naam en de zaak des Heeren. Ook de onderwijzers hebben hun deel gehad van den schoolstrijd. Zij moesten den schimp der tegenpartij verduren. Want deze kon niet begrijpen, dat de dienst des Heeren meer sterkt, dan de uitgezochtste spijzen. Zij kon niet vatten den sterken impuls van het geloof en waardeeren de opofferingen voor het beginsel.

Wat hebben de tegenstanders gespot met een bericht over de Christelijke school te Goes! Van deze inrichting werd geschreven: „Deze school „Nathanaël" wordt ook uit Gods milde Vaderhand onderhouden en van alle schoolbehoeften, tot heden verzorgd, zoodat zij geen circulaires, inschrijvingsbiljetten, enz. enz. noodig heeft, maar door geloof en gebed leeft en kleeft aan Hem, Wiens is het goud en zilver en het vee op duizend bergen. De gezamenlijke onderwijzers dienen zonder eenig bepaald traktement".

Zoo iets was de wereld een dwaasheid.

Een onderwijzer, die op Gods Vaderzorg vertrouwend, zonder

vast salaris, leefde van wat de voorstanders der Christelijke school opbrachten !

De geest, waaruit de voor- en tegenstanders van de school met den Bijbel leefden, was dan ook zeer verschillend. Dit kwam uit in het onderwijs, dit kwam ook uit in de lees- en leerboeken, die gebruikt werden.

Volgens de wet van 1857 moest op de openbare school het Christelijke uit deze boekjes worden geweerd. Zoolang men onder de wet van 1806 leefde, kon het er nog wel mee door, al was het soms een eigenaardig Christendom, dat in de schoolboekjes doorstraalde. Veelal hadden de schrijvers ze gemaakt overeenkomstig den geest der eeuw en boekjes als „de brave Hendrik" en „de brave Maria" deden opgeld.

Deugdzame kinderen ging het steeds goed in de wereld, maar hun, die verkeerd deden, trof het ongeluk. De deugd werd beloond, de ondeugd gestraft. Dat was de moraal van de leesboekjes, die soms een twintigste, dertigste en veertigste druk beleefden.

Toch waren er ook, die een werkelijk Christelijken geest ademden en dit moest nu, na 1857 worden veranderd. Daarom beijverden de schrijvers zich, om bij een herdruk, de boekjes pasklaar te maken voor de nieuwe richting van het onderwijs.

Enkele voorbeelden mogen dit toelichten.

De bekende Nicolaas Anslijn had in een van zijn leesboekjes geschreven :

God is Vader, is Behoeder ;
God, die al wat is, gebiedt ;
Jezus is onze eigen Broeder,
Hij, die 't leven voor ons liet.

De bewerker na 1857, maakte hiervan :

God is Vader, is Behoeder,
Die zijn menschenkinderen' mint,
Meer nog dan de trouwste moeder
Haar onschuldig, teeder kind,

Op een andere plaats stond:

En wie in Jezus Christus sterft,
Voorwaar hij hooger kroon verwerft,
Dan eenig prins kan geven.

Dit werd:

En wie met vroom vertrouwen sterft, enz.

De naam Jezus Christus moest uit de boekjes worden geschrapt, over den Middelaar mocht niet meer worden gesproken, een lied als „Jezus het hoogste goed" werd weggelaten, evenals „Op Christus' Hemelvaart".

En wanneer er toch nog een leesboekje op de openbare school bleef van dit „bedenkelijk" gehalte, dan stonden de Joden met hun klachten klaar. Zoo gebeurde het te Arnhem, dat op zulk een klacht de „Versjes van Goeverneur" van de scholen werd geweerd. Nu kwamen daar ook lesjes in voor, die op een openbare school, waar men niemand in zijn godsdienstige gevoelens mocht ergeren, niet thuis hoorden.

Men oordeele over het volgende:

Jezus de Goede Herder.

Heer Jezus, Gij zijt inderdaad
Een Herder, die getrouw en goed,
Uw zwakke schaapjes veilig hoedt
En zorgt, dat geen verloren gaat.

Heer Jezus, wees mijn Herder dan,
Geleid mij op het rechte spoor
En maak, dat ik Uw roepstem hoor
Zoodat ik niet verdwalen kan.

Heer Jezus, als Gij mij geleidt,
Dan ben ik veilig in den nood,
En eenmaal kom ik na den dood
Bij U, en leef in eeuwigheid.

We kunnen begrijpen dat dit den Joden een ergernis, den

modernen een dwaasheid was. Hooren we maar, wat een lid van een plaatselijke schoolcommissie over de schoolboekjes zei. Hij meende, „dat niemand de romantische voorvallen, die het leven van Jezus kenmerken, alle voor geschiedkundige waarheden zou willen aannemen", en dat het daarom beter was, „indien men de geschiedenis van Jezus of van Mozes wilde verhalen, daaraan een zoo natuurlijk mogelijke voorstelling te geven, dan het kinderhoofdje vol te proppen met fabelen."

Voor de Christelijke school waren ook de boekjes van vóór 1857, met hun supra-naturalistische strekking, niet bruikbaar. Daardoor stonden de onderwijzers voor een moeilijke taak. Zij moesten aan het werk, om zelf lees- en leerboekjes te maken. Dat viel lang niet altijd mee en er is op die eerste proeven nogal wat af te dingen. Maar toch — we moeten deze schrijvers prijzen, die door den nood gedrongen werden, en het beste gaven, dat zij hadden. Zoo schreven de onderwijzers aan de diaconieschool te Utrecht een reeks boekjes voor verschillende vakken. Wat hebben mannen als A. C. de Zwart, J. van Zanten, Van Lummel, Veenendaal niet voor de Christelijke school gedaan ! En laten we niet vergeten Ds. de Liefde, „schrijver, redenaar, dichter, componist, humorist, theoloog, bij afwisseling of tegelijk, rusteloos werkzaam naar de groote verscheidenheid van zijn aanleg". Wat heeft hij de school met den Bijbel verrijkt met verdienstelijke leesboekjes ! Wie heeft in zijn jeugd niet gezongen het lied, dat wijst naar het hemelsch Jeruzalem : „O, daar te zijn, waar nimmer tranen vloeien", of wel : „Wat is des Christens Vaderland ?"

Zoo probeerde men voor de Christelijke school iets eigens te krijgen, dat aansloot bij haar karakter.

VERDEELDHEID ONDER DE VRIENDEN DER CHRISTELIJKE SCHOOL.

Klein was het legertje, dat zich geschaard had rondom de school met den Bijbel, gering was zijn kracht, in vergelijking van den tegenstander. Jammer, dat het door onderlinge verdeeldheid, in een nog ongunstiger positie werd geplaatst.

Dit vond zijn oorzaak in het feit, dat niet allen gelijk dachten over het karakter van de Christelijke school. We hebben reeds kennis gemaakt met de verschillende stroomingen, zooals ze zich vooral bij de oprichting van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs openbaarden. Het waren de Confessioneelen en Etisch-irenischen in de Hervormde Kerk en de Christelijk Afgescheidenen daarbuiten.

Voor zoover zij lid waren geworden van „Christelijk Nationaal", hebben zij haar wel, in meerdere of mindere mate gesteund, maar toch, de aanwezigheid van deze richtingen heeft deze vereeniging verzwakt en op sommige momenten een strijd doen geboren worden, waarover de tegenpartij zich kon verblijden.

a. Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs.

Laten wij beginnen met de Christelijk Afgescheidenen. Het jaar 1834 had een kloof doen ontstaan tusschen hen en de Hervormden en deze mocht door de jaren iets zijn vernauwd, overbrugd was zij in geenen deele. Zeker, wanneer zij samenkwamen in de vergaderingen der Christelijke Vrienden, voelden zij zich allen broeders in Christus en sprak zich de geloofsgemeenschap uit, maar op het publieke erf des levens was die gemeenschap soms ver te zoeken.

Ook op schoolgebied was het duidelijk merkbaar, dat de verschillen bestonden. Het was niet te ontkennen, dat de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs geheel door Hervormden werd bestuurd en geleid. En nu mocht daar ook een man als Groen van Prinsterer aan het hoofd staan, die de Afgescheidenen in 1837 zelfs tegen den Koning verdedigd had, en mocht ook de oude tegenstand van de jaren dertig en veertig geluwd zijn, de „geestelijke ligging" van beide partijen was nu eenmaal verschillend en dat bleef zoo. Er behoefde dan maar een geringe aanleiding te zijn en een botsing bleef niet uit.

Toch moeten we er ons wel voor wachten te meenen, dat alle actie van de Hervormden ten gunste van hun kerk, gericht was tegen de Afgescheidenen of omgekeerd. Maar wanneer beide groepen in één Vereeniging samen moesten werken, kon er in dit opzicht licht misverstand ontstaan.

Daar was b.v. het streven van velen in Christelijk Nationaal naar „kerkgemeentelijke" scholen. Dat wilde op vele plaatsen practisch zeggen, scholen, die uitgingen van de Hervormde Kerk. Hierin school een gevaar, nl. dat de school dienstbaar zou gemaakt worden aan deze kerk en dat de laatste regelend zou kunnen optreden in de eerste. Nu was dit voor vele Hervormden geen bezwaar, maar dat de mannen van '34 hieraan niet wilden meewerken, laat zich begrijpen.

Van het standpunt der Christelijk Afgescheidenen beschouwd, hadden deze wel degelijk verschillende bezwaren.

Allereerst zat er nog de oude kwestie, die reeds dateerde van de oprichting der Vereeniging voor Christelijk Nationaal. Velen onder de Afgescheidenen hadden bezwaar „tegen den al te rekbaren, niet duidelijk genoeg uitgedachten grondslag der Vereeniging." Want, wel was hier sprake van „onveranderlijke waarheden", maar deze waren in het reglement niet nader geformuleerd. Nu stond het iedere aangesloten school vrij, die nauwkeuriger te omschrijven, maar de praktijk was dan toch, dat de Vereeniging zelfs Remonstrantsche en Doopsgezinde scholen kon steunen. Hiertegen ging het bezwaar der Afgescheidenen.

Daarbij kwam, dat verschillende agenten en hulpvereenigingen besluiten hadden genomen en handelingen verricht, die een partijdige strekking hadden, waardoor de Afgescheidenen zich achteruitgezet gevoelden. En daar de Hoofdcommissie hiertegen niet geprotesteerd had, was de schijn gewekt, dat zij er mede instemde.

Verder deed het optreden van Dr. G. J. Vos Az. voor de verhouding geen goed. Hij ging uit van de meening, dat elke onderwijzer Hervormd moest zijn in kerkelijken zin en verkondigde, dat dit ook de geest van Christelijk Nationaal was. Jammer was het, dat de Hoofdcommissie ook hierover zweeg.

Maar het meeste stof werd opgejaagd, doordat deze predikant een vereeniging „Schoolhulp" oprichtte, die exclusief Hervormd was. Deze stelde zich ten doel de opleiding van onderwijzers te bevorderen, wier ouders leden waren van de Friesche Vereeniging van Vrienden der Waarheid, of, zoo dit niet het geval was, dan moesten de kweekelingen tenminste door den doop lid van de Hervormde Kerk zijn.

Waarheen moeten wij nu met onze zonen, die we tot onderwijzer willen doen opleiden, vroegen de Afgescheidenen in Friesland.

Het antwoord hierop gaven eenigen van hen door zelf een soortgelijke vereeniging op te richten.

Hiertoe waren den 10en Juni 1868 een veertigtal bezwaarden bij elkaar gekomen te Leeuwarden. De vereeniging, die daar gesticht werd, bedoelde steun te verleenen aan de opleiding van Gereformeerde onderwijzers, zonder dit te bedoelen in kerkelijken zin. Trouwens, onder hen, die waren samengekomen, bevonden zich ook leden van de Hervormde Kerk.

Maar toen men over dit punt tot overeenstemming gekomen was, stelde een der aanwezigen voor, ook aan Gereformeerde scholen hulp te verleenen, wat met algemeene stemmen werd besloten. Zoo kreeg deze Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs eenzelfde doel als Christelijk Nationaal, alleen haar grondslag was nauwer begrensd.

Toch was het geenszins de bedoeling om de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs tegen te werken, al heeft

men dit daar wel eens zoo opgevat. Want de nieuwe vereeniging erkende ten volle het recht van Schoolhulp, om zich op een Hervormd standpunt te plaatsen en zij hoopte, dat beiden niet als vijanden tegenover elkaar, maar als vredelievende zusters naast elkaar zouden werken.

Ook ten opzichte van „Christelijk Nationaal" wenschte zij in goede harmonie te leven. Kenschetsend is het in dit opzicht, dat reeds in haar eerste jaarvergadering het volgende bestuursvoorstel werd aangenomen: „De Vergadering machtigt het Bestuur met de Hoofdcommissie der Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs in onderhandeling te treden, om een vereeniging te treffen, onder hoofdvoorwaarde, dat de handhaving en de toepassing der Gereformeerde beginselen verbindend worden verklaard voor de scholen en de onderwijzers der Vereenigingen; of zoo dit niet mocht gelukken, dan toch pogingen aan te wenden, om zooveel mogelijk samen te werken".

Het was te voorzien, dat „Christelijk Nationaal" op het eerste voorstel niet kon ingaan. Zij zou dan van karakter moeten veranderen en haar ruim arbeidsveld beperken, zij zou aan Gereformeerd Schoolonderwijs gelijk moeten worden. Wat het tweede betreft, wenschte ook „Christelijk Nationaal" die samenwerking, waar ze mogelijk was. In de praktijk is er echter weinig van terecht gekomen.

b. Conflict met de Etisch-irenischen.

Ook met de Etisch-irenischen boterde het niet erg. Trouwens, het verschil met hen was ook niet van recenten datum. Groen had vroeger al zijn best gedaan, om hen bij de Vereeniging te krijgen en te houden. Bij de oprichting waren de predikanten van het ethisch-irenische tijdschrift „Ernst en Vrede" aangezocht om toe te treden. Sommigen hadden sympathiek tegenover „Christelijk Nationaal" gestaan, anderen hadden geweigerd haar te steunen, nog anderen hadden zich vergenoegd met de minimum-contributie bij te dragen. Groen qualificeerde dit als „beleefdheidsinschrijvingen." Tot deze laatste groep behoorde o.a. Dr. N. Beets.

Deze is het geweest, door wiens toedoen het conflict is gekomen

tusschen de Confessioneelen en de Etisch-irenischen in de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs.

Het was in 1869, dat de Algemeene Vergadering te Utrecht was samengekomen. Den avond te voren had Dr. Kuyper zijn bekende rede: „Het beroep op het volksgeweten", uitgesproken. Nu was men bijeen om de wenschen te formuleeren in verband met de schoolwetgeving. De eerste daarvan was, dat in art. 23 der L.O.-wet, het woord „Christelijk" uit de uitdrukking „opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden" zou wegvallen.

Er was over deze kwestie al heel wat te doen geweest. Want de praktijk had bewezen, dat er een onverzoenlijke tegenstelling bestond tusschen „neutraal" onderwijs en de opleiding tot „Christelijke" deugden, wat de wet beide eischte van de openbare school. Daar het een het andere uitsloot, kon de school onmogelijk aan beide tegelijk voldoen.

Nu waren van lieverlede vele onderwijzers in de moderne wateren verzeild geraakt, zoodat de „Christelijke deugden" in het gedrang kwamen. Toch — door deze wettelijke eisch tooide de openbare school zich met een vlag, die de hare niet was. Het gevolg was, dat tal van ouders, hierdoor misleid, hun kinderen er heen zonden, terwijl deze eigenlijk op een school met den Bijbel thuis hoorden.

Het werd meer dan tijd, dat men een zuiveren toestand verkreeg. Maar daarvoor was het noodig, dat het woord „Christelijk" uit art. 23 verdween. In de vergadering voerde nu Dr. A. Kuyper over deze kwestie het woord, waarbij hij o.m. zeide: „Wij hebben te doen met een regeering, gededuceerd uit een staatstheorie, die onchristelijk is, omdat zij strijdt met de eeuwige eischen en wetten des levens. Tegenover die staatstheorie staat de Christelijke idee. De tegenwoordig overheerschende staatsidee is satanisch, is principiëel valsch, kan niet bekeerd, maar moet vernietigd worden." Hij voegde daaraan toe, dat dus de staat, volgens zijn beginselen, geen onderwijs geven kan, waarom men er naar moest streven, de openbare school langzamerhand te doen verdwijnen.

Tijdens deze rede kwam Dr. Beets binnen. Hij had te voren

nooit van zijn belangstelling blijk gegeven, maar nu de Algemeene Vergadering in zijn woonplaats gehouden werd, wipte hij, kort voor de sluiting, nog even aan. Zoo hoorde hij juist de tirade van Kuyper over de satanische staatsidee.

Hierover dacht Beets heel anders. Hij was er van overtuigd, dat op de staatsschool nog wel degelijk Christelijk onderwijs mogelijk was en verontwaardiging rees bij hem op, toen hij de woorden van Kuyper hoorde.

Het waren twee richtingen onder de voorstanders der Christelijke school, die botsten, toen Beets het woord vroeg en zijn woorden de zaal inslingerde: „Is het een edel verlangen, de staatsschool liever zoo slecht mogelijk te zien.....? En waarom? Omdat uw school te noodzakelijker blijke, te schooner tegen haar over sta? Men spreekt van satanisch, maar ik moet zeggen, hier zie *ik* iets demonisch....."

Het conflict was gekomen, de breuk was geslagen. Ieder was onder den indruk. Zelfs Groen van Prinsterer was zijn aandoening nauwelijks meester. Hij wierp zich ook in het strijdperk en stond Kuyper bij. Want de aanval van Beets was ook tegen hem gericht. „De bevolking tegen ongeloofspropaganda beveiligen", zoo vroeg hij, „de gedienstigheden der praktijken verijdelen, waardoor men waarlijk Christelijke scholen zoekt te weren — is dat demonisch?"

Hoe zou de vergadering reageeren? Duidelijk sprak zij zich uit, toen zij achter Groen en het geheele Hoofdbestuur ging staan, door aan te nemen, dat zij begeerde, „dat in art. 23 van deze wet het woord „Christelijk" weggenomen worde".

Maar dit incident had voor de Vereeniging onaangename gevolgen. De voormannen der Ethisch-irenischen, Dr. D. Chantepie de la Saussaye en Beets verlieten haar en verscheidene van hun aanhangers volgden hen.

De eerste bedankte als lid, omdat, door de aanneming van het besluit omtrent art. 23, deze het politieke pad was opgegaan. Hij achtte dit verwerpelijk, zoodat hij niet langer met de Vereeniging kon meewerken.

Toch lieten niet alle Ethisch-irenischen „Christelijk Nationaal"

in den steek. Zoo bleven Gunning en Heldring hun steun geven.

Voor Groen was deze loop der dingen een groote teleurstelling. Nadat hij zelf jaren lang gestreden had voor de weglating van het woord „Christelijk", had de Vereeniging haar adhaesie aan zijn werk betuigd. En nu ging een deel harer leden haar verlaten. Was *hij* de oorzaak? Ging men om *hem* heen, om *zijn* streven? Was het dan niet beter, dat hij heenging, dan dat nog meerderen om hem bedankten? Deze vragen kwamen bij hem op, en hoe moeilijk het hem ook viel, hij nam het besluit als eere-voorzitter af te treden. Dan toch zou om hem niemand meer een voorwendsel hebben, zijn lidmaatschap op te zeggen.

Maar het hoofdbestuur dacht er niet aan, dit zoo maar voetstoots te aanvaarden. Want dat had Groen niet verdiend voor al zijn zorg en al zijn arbeid. Zij drongen er dan ook sterk op aan, dat hij zou blijven, en oordeelden, dat deze stap van Groen eer nadeelig, dan voordeelig zou werken. Evenals in een soortgelijk geval, in 1860, gaf Groen ook nu toe en bleef.

STRIJD DER GEESTEN.

a. Modernisme en Calvinisme.

Het tijdvak, dat ongeveer in de jaren zestig aanvangt en zich in die van zeventig voortzet, is er een van veel beroering. De drang der geesten is schier onbedwingbaar ; overal botst het ; men breekt af, wat eeuwenlang heeft gestaan, men oefent critiek, fel en doodelijk, op wat velen heilig is.

Het was de tijd, toen het Modernisme zijn intocht in ons land deed. Een schrik voer door de kerkelijke gelederen, toen deze nieuwe wereldbeschouwing zich baan brak, die brutaalweg loochende de godheid van Christus, die de godsdienstige overtuiging gelijken tred wilde doen houden met wat menschelijk verstand op het gebied der natuur ontdekte en uitvond. Dat was het brute ongeloof, dat „onder de vlaggen : Bijbelcritiek en natuurwetenschap, de kerkelijke gemeenten is binnengezeild."

Leiden en Utrecht waren de brandpunten van deze nieuwe richting. Prof. Kuenen trachtte onder het oude Bijbelgeloof de fundamenten weg te graven. Zijn critiek op de boeken van het Oude Testament maakte van Israël een volk als de andere volken der Oudheid, zijn geschiedenis werd een groeiproces, Jehova's leiding een fantasie, Zijn dienst de vereering van een stamgod.

Groot was de bekoring, die van het Modernisme uitging. Het verstand moest begrijpen en verklaren, de wetenschap moest onderzoeken en trok haar conclusies en bij het licht daarvan verbleekte de openbaring Gods voor de resultaten van den denkarbeid van den mensch, die voor het geloof geen plaats meer wist in te ruimen.

De bron der kennis lag in den mensch, in zijn verstand, de grondslagen van het weten werden gevonden in de onderzoekingen

op natuurkundig gebied, in de anatomie, in de leer van het leven. Een onmiddellijk ingrijpen Gods was voor de Modernen ondenkbaar, het wonderverhaal werd verwezen naar het gebied van het sprookje.

Met groote stelligheid verwierp deze richting de voorstelling van den Bijbel, die ons Christus doet kennen als God, geopenbaard in het vleesch. Bij het Kerstverhaal, zoo sprak zij zich uit, „ontbreekt het aan echte bescheiden en de muze der dichtkunst neemt de plaats in van de muze der geschiedenis."

Geen wonder, dat in dezen tijd velen verlegen stonden bij de vraag : Wat dunkt u van den Christus ? Vooral onder de studeerende jeugd was dit een schier onoplosbaar probleem. Voor hen kwam prof. Opzoomer het antwoord geven in een rede, waarmee hij, in 1863, zijn academische lessen te Leiden opende : Christus was een mensch, wel een historisch wezen, wel een verheven mensch, „van wien een kracht tot volmaking in de wereld is uitgegaan en die het eerst aan die overtuiging de zegepraal heeft verzekerd, dat één God aller Vader is en dat alle menschen broeders zijn". Maar toch — slechts een *mensch.*

Met deze leer ontstal hij aan het Christendom het hart, want zonder den Godmensch, den Verlosser van zondaren heeft het Christendom zijn beteekenis verloren.

Vragen wij ons af, wat het Christelijk onderwijs van het Modernisme te vreezen had, dan moet ons antwoord zijn : *alles.* Als deze richting in ons land de heerschappij verkreeg, zou dit beteekenen : de finale ondergang van de Christelijke school.

Scherper konden twee beginselen niet tegenover elkander staan : negatie van den Christus en de erkenning van Hem, als den eenigen Naam, waardoor zaligheid te vinden is. Vandaar dat een hevige kamp onafwendbaar was, een kamp, waarvan de inzet was het edelste goed van de menschheid : het geloof. Strijd zou het zijn tusschen het oude en het nieuwe, tusschen den godsdienst der eeuwen en dien van den modernen tijd, waarin de mensch zichzelf een god dacht te zijn.

Het behoeft geen verbazing te wekken, dat het Modernisme

voor vele jonge intellectueelen groote aantrekkelijkheid bezat. En de aanstaande theologen dronken deze levensbeschouwing als het ware Evangelie in.

Weldra gingen zij als predikanten het land in en vol idealisme, vervuld van plannen om het nieuwe licht in hun gemeente te laten stralen, betrokken zij de pastorie. Daar kwamen zij in aanraking met de werkelijkheid, met het leven, met de eenvoudige menschen en hun godsdienst, al of niet verwaterd. En wanneer zij 's Zondags hun hoorders de moderne leer predikten en hun den Bijbel voorstelden als een schepping der wereldliteratuur, dan wendde zich al dadelijk het geloovige deel der gemeente van hen af. Maar bij velen stond de overtuiging niet meer zoo stevig, dat God zich op bovennatuurlijke wijze in Zijn Zoon had geopenbaard en het geloof in den Bijbel was bij hen reeds aan het wankelen gebracht.

Nu deze predikers zoo autoritair bekenden, radicaal met den Bijbel te hebben gebroken, viel voor tal van gemeenteleden ook hun geheele wereldbeschouwing in elkaar en bleef hun niets anders over dan een Christendom zonder inhoud.

Deze predikanten met hun aanhang vormden, op de dorpen vooral, de legertjes, die de school met den Bijbel bekampten, die al hun best deden om, wat er nog Christelijks op de openbare school was, uit te bannen, opdat men daar zou krijgen neutraal onderwijs. Neutraal — maar in werkelijkheid doortrokken van hun beginselen, vooral omdat zij tal van onderwijzers tot hun discipelen mochten rekenen. Zoo werd de staatsschool „de secteschool der Modernen".

Tegenover deze richting, die den mensch plaatste in het middelpunt van haar wereldbeschouwing stond vierkant een andere, het opkomend Calvinisme, dat Christus plaatste in het centrum van heel het leven, dat de souvereiniteit Gods wilde doen schitteren op ieder terrein, op dat van de religie, van het onderwijs, van de staatkunde, van de wetenschap en de kunst.

Ook het Calvinisme had belangstelling voor de natuur, voor de schepping, maar niet om die natuur zelf, doch om de wil van God, Die haar had geschapen. God, de absolute souverein over al het geschapene, de mensch niet meer dan instrument.

Zoo leerde de laatste zijn plaats kennen, niet die van heer over alles, maar als de afhankelijke van zijn Schepper.

In zijn Christusbeschouwing was het Calvinisme eveneens de antipode van het Modernisme. Christus, de eenige, de eeuwige Zoon van God, niet geschapen, maar God-zelf, de Middelaar, door Wiens bloed alleen vergeving van zonden te verkrijgen is, dit was het credo van den Calvinist.

Reeds tijdens het Reveil was dit voor velen meer werkelijkheid geworden en was de pols van het religieuze leven krachtiger gaan slaan. Het is Groen van Prinsterer, die de Reveilbeweging in Calvinistische banen heeft geleid.

Maar Dr. Kuyper, op zijn werk voortbouwende, was de man, die met zijn enorme werkkracht, zijn bezielend woord, zijn duidelijke uiteenzetting, zijn juiste beelden, het Gereformeerde element in het volk versterkt heeft. Dat volk, het waren de eenvoudigen, de kleine burgers, de arbeiders, die 's Zondags zich opmaakten, om te luisteren naar dezen prediker, die op zoo boeiende en welsprekende wijze verkondigde het zuivere Evangelie van Christus, de orthodoxe leer, die maar al te weinig gehoord werd van de kansels der Herv. Kerk. Jaar in jaar uit heeft Dr. Kuyper door zijn prediking, door „Standaard" en „Heraut" „het klavier der volksconscientie bespeeld" en met veel vrucht.

Ook op het terrein van de opvoeding trok hij tegen het Modernisme te velde. Toen de vraag of de leer der onsterfelijkheid op de openbare school mocht worden onderwezen, vele pennen in beweging bracht, schreef Kuyper : „De leer der onsterfelijkheid en de Staatsschool."

Door zijn woord en geschrift wist hij vele ouders te bezielen, zoodat het hun weer bewust werd, wat er noodig was voor de opvoeding van hun kinderen. Zoo drong bij het Calvinistische volksdeel hoe langer hoe meer door, de plicht om scholen met den Bijbel te bouwen en werd het Calvinisme op onderwijsgebied de felle bestrijder van het Modernisme.

b. Het Liberalisme en de Christelijk-Historische of Anti-revolutionaire partij.

Evenwijdig met bovengenoemde geestelijke stroomingen liepen

op politiek terrein twee andere, nl. het Liberalisme en de Anti-revolutionaire of Christelijk-Historische richting.

We zouden kunnen zeggen: Modernisme en Liberalisme zijn twee uitingen van één beginsel. Beide stonden met elkaar in het nauwste verband, zoo zelfs, dat wie modern was, gewoonlijk ook behoorde tot de liberale partij.

Nu was dat geen wonder, want beide richtingen huldigden de souvereiniteit van den mensch. Wanneer deze maar voldoende ontwikkeld was, zou hij zelf het leven kunnen brengen op hooger zedelijk en stoffelijk plan. Daarom moest hij niet belemmerd worden door het geloof in den Bijbel, moest hem geen band worden aangelegd. Neen, in alles moest hem volkomen vrijheid worden gelaten. Vandaar dat de Liberalen ook vrijheid van wetenschap, van godsdienst, van onderwijs, van handel in hun vaandel schreven. Deze vrijheid van het individu was het hoogste. Maar toch viel de toepassing daarvan in de praktijk niet altijd mee. Want die vrijheid moest medewerken tot bevordering van het algemeen belang.

En nu gebeurde het wel eens, dat deze beide met elkaar in conflict kwamen. Wat dan? Prof. Opzoomer gaf op deze vraag een antwoord, toen hij schreef: „Daarom zal een staatkunde, die alleen het heil des lands beoogt, den strijd der meeningen zoeken te beslechten, door òf de strijdende krachten te verzoenen en er de scherpste punten af te breken, òf *de sterkere in het onderdrukken der zwakkere bij te staan*".[1])

Dit laatste is nog al eens toegepast tijdens het liberale regime. Zeker, in theorie huldigden de Liberalen de vrijheid van onderwijs. Maar zij meenden, dat de ouders nog niet tot dien trap van ontwikkeling waren gekomen, die noodig was, om zelf de zorg voor het onderwijs hunner kinderen op zich te nemen. Deden zij dit toch, dan zou het algemeen belang schade lijden en daarom moest de staat zich met het onderwijs belasten. Het lag dus geheel in hun lijn om hierbij naar staatsmonopolie te streven. Daarvoor stonden hun de bijzondere scholen in den weg, vooral, wanneer deze ook nog een Christelijk karakter hadden.

[1]) Cursiveering van mij. L.

Want voor de Liberalen was het godsdienstig beginsel in de school contrabande. Daar moest het intellectualisme hoogtij vieren. Voor hen had alleen kennis waarde. Kennis is geld, kennis is deugd, kennis is macht, klonk het eenstemmig geroep. Alleen door kennis was verbetering van den mensch te verwachten. En daarom — niet te zuinig mag men zijn, als het 't onderwijs aangaat. Schrielheid is in deze misplaatst.

Had prof. Opzoomer het niet eenmaal uitgesproken : „Wat wij aan het onderwijs uitgeven, dat halen wij op de gevangenissen uit?"

Zoo werd *neutraal* staatsonderwijs door de Liberalen gepropageerd, waarbij velen nog voegden, — verplicht en — kosteloos.

In dit opzicht vonden zij tegenover zich de antirevolutionaire of christelijk-historische partij. Zij is ook een partij der vrijheid, maar onder gebondenheid aan Gods Woord. In het gebruik maken van de vrijheid moet de mensch zich richten naar het gebod van God, Die Souverein is en aan Wien ieder te gehoorzamen heeft.

Dus niet de mensch souverein, niet het algemeen belang of de bestemming van den staat richtsnoer, alleen de wil van God, tot Wiens eer al het geschapene bestaat, mag zijn de regel, waarnaar wij moeten handelen.

Dit geldt ook in de opvoeding. In de H. Schrift worden de ouders vermaand hun kinderen op te voeden in de leer en de vermaning des Heeren. En het zijn dan ook de ouders, die in de eerste plaats voor de opvoeding van hun kroost hebben te zorgen. Dus ook voor het onderwijs, dat zulk een groote factor is in de opvoeding.

Hieruit volgt, dat de Antirevolutionair kiest de school, die uitgaat van de ouders en niet kan meegaan met hen, die ijveren voor de overheidsschool. Alleen dan, wanneer de ouders in gebreke blijven aan hun plicht te voldoen, dan eerst zal de staat moeten ingrijpen en de zaak van het onderwijs ter hand nemen.

Hierbij komt nog, dat het karakter van de school, die de Antirevolutionair wenscht, Christelijk is. Dat vloeit voort uit zijn christelijk-historisch beginsel. Voor hem moet de Bijbel in het

middelpunt der opvoeding staan, daar zonder dit Boek geen werkelijk Christelijk onderwijs mogelijk is.

Wanneer we deze beginselen met die der liberale partij vergelijken, is het duidelijk, dat strijd niet uit kon blijven. Vooral in de jaren zeventig is die tusschen deze richtingen met hevigheid gevoerd.

NIEUWE ACTIE VAN DEN TEGENSTANDER.

Er was onder de voorstanders van Christelijk onderwijs meer en meer een levendig besef ontstaan van de verplichting, die op hen rustte, om voor hun kinderen scholen met den Bijbel te stichten, waar zij konden worden onderwezen overeenkomstig het godsdienstig beginsel der ouders. Vooral de steun die de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs verleende en de propaganda, die werd gemaakt, deed het getal der vrije scholen sterk toenemen.

Dit veroorzaakte bij de vrienden der openbare school groote onrust. Wat moesten zij doen, om het gevaar te keeren, waaraan hun school was blootgesteld? Hoe konden zij het verloren terrein herwinnen, hoe behouden, wat zij bezaten?

De afdeeling Winterswijk van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bezon zich, in 1868, om een antwoord op deze vragen te vinden. De groote massa moest worden bewerkt, want het volk was onverschillig omtrent de openbare school geworden, omdat het er weinig van wist. Daarom besloot de afdeeling, dat er allerwege populaire blaadjes zouden worden verspreid, om de liefde voor de openbare school aan te wakkeren. Bekend werd in dien tijd de samenspraak: „De vriendenkring van Vlasdorp", die voor dit doel was opgesteld.

De actie van Winterswijk werkte als een stimulans voor het Hoofdbestuur der Maatschappij, dat alle afdeelingen aan het werk wilde zetten. Over het geheele land zou een actie voor de openbare school worden ingezet. Aan de driehonderd departementen zond het een circulaire, waarin gewezen werd op de gevaren, die dreigden.

Nu lag het voor de hand, dat het Nut bekommerd was over het lot van de staatsschool. Immers hier heerschte eenzelfde geest

als op zijn eigen inrichtingen. Ook op de Nutsscholen werd een Christendom boven geloofsverdeeldheid onderwezen.

Veel had de Maatschappij in den loop van den tijd voor het onderwijs gedaan. Niet alleen had ze scholen gesticht, om daardoor het peil van het volk te verheffen, maar ook, door het uitschrijven van prijsverhandelingen had ze op theoretisch gebied het onderwijs gediend.

Al dat werk dreigde te worden vernietigd door de opkomst van de school met den Bijbel, waar een zoo geheel andere geest werd aangekweekt. Daarom werd er alarm geslagen en waarschuwde de Maatschappij haar bijna 14000 leden tegen het wassende gevaar.

De kampvechter, die nu optrad om de school met den Bijbel te verdedigen, was Dr. A. Kuyper. Deze greep naar de pen en weldra zag zijn brochure „de Nuts-beweging" het licht. Deze was niet alleen gericht tegen de aanvallen van de Maatschappij, maar diende ook, om allen te waarschuwen, die, het werkelijk karakter van het Nut miskennende, het nog altijd steunden, hoewel zij als Christenen hierdoor hun eigen zaak afbreuk deden.

Daarom riep Dr. Kuyper het dezen toe : „Mannen broeders ! Gaat uit van een Maatschappij, die den krijg heeft uitgeroepen tegen al wat uw ziele heilig is, en zoo God u schat of gave schonk, leent pen, noch woord, noch geld meer aan zulk een maatschappij".

Maar het was niet alleen het Nut, dat zich opmaakte ten strijde. Ook het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, waarvan zoowel bijzondere als openbare onderwijzers lid waren, begon een actie ter verdediging van de staatsschool.

Er was in deze laatste jaren van zestig heel wat beroering en strijd. Dit werd nog erger, toen een nieuwe kwestie de gemoederen in beweging bracht, nl. de leerplicht. Toch was zij niet in den laatsten tijd opgekomen. Reeds in het begin van de 19e eeuw was de leerplicht door de voorstanders der gemengde school aanbevolen. Dat hierover de strijd nog wel eens zou ontbranden, was wel te voorzien.

Over het algemeen waren de voorstanders der Christelijke

school er tegen, want leer*plicht* was leer*dwang*. Hadden niet de ouders alleen te beslissen, of zij hun kinderen naar school wilden zenden? Wanneer de staat hier dwingend optrad, randde hij daarmede het ouderrecht aan.

Maar er was nog een ander bezwaar. Wel waren er al heel wat Christelijke scholen gebouwd, doch in vergelijking met het aantal openbare, bleven zij nog zeer verre in de minderheid. Op de meeste plaatsen was er geen gelegenheid voor Christelijk onderwijs. Kwam er nu schoolplicht, dan zouden alle ouders, dus ook die niet gediend waren van het neutraal onderwijs, hun kinderen moeten zenden naar de openbare school. En of ze al gewetensbezwaar hadden, daarmee zou niet gerekend worden, dat hadden ze met den vaccinedwang maar al te zeer ondervonden.

Leerplicht zou voor deze ouders beteekenen: *gewetensdwang*.

Aan den anderen kant moeten wij niet vergeten, dat het schoolverzuim onrustbarende afmetingen had aangenomen. Als wij bedenken, dat in 1852 52.000 kinderen de school in 't geheel niet bezochten en dit aantal in 1866, dus slechts 14 jaar later, gestegen was tot ongeveer 100.000, dan verstaan wij het, dat het schoolverzuim de kanker werd genoemd van ons volksonderwijs.

Bij tal van vooraanstaande mannen kwam de vraag op, hoe dit was te verhelpen. Dat de gedachten dan gingen in de richting van schoolplicht, is niet te verwonderen.

Ook Prof. Harting en zijn broer Dr. Harting, hielden zich, in 1869, met dit probleem bezig en zij meenden een oplossing te hebben gevonden, die, naar zij hoopten, op den duur afdoende verbetering hierin zou brengen.

Hun plan was een vereeniging te stichten, die zoo mogelijk in iedere plaats een afdeeling zou moeten hebben. En deze laatste zou dan alle middelen moeten aanwenden om het schoolbezoek te bevorderen. Of tot die middelen ook schoolplicht zou behooren?

Dat was *de* moeilijke kwestie, want de heeren Harting wisten heel goed, hoe velen in het land daarover dachten. Maar hun verdraagzame natuur maakte hen goed van vertrouwen en zij hoopten, dat een samenwerking over de geheele linie zeer wel mogelijk zou

zijn, wanneer het ging over het groote belang: de ontwikkeling van de jeugd van ons volk.

Vandaar dat zij een oproep deden uitgaan tot allen, van welke politieke kleur ook, om den 27sten October 1869 bij elkaar te komen in de Concertzaal van het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht.

Niet tevergeefs hadden zij gerekend op een warme belangstelling, want de zaal was vol met de keur van wat Nederland aan mannen van intellect bezat. Daar waren saamgekomen professoren, directeuren en leeraren van Hoogere Burgerscholen, inspecteurs van het middelbaar en lager onderwijs, schoolopzieners, predikanten, advocaten, hoofden van scholen en onderwijzers. Ook de voorstanders van Christelijk onderwijs werden niet gemist. Men zag er Prof. De Geer van Jutfaas, Dr. Kuyper, Prof. Brummelkamp en den bekenden „meester Feringa", om niet meer te noemen.

Het bleek al heel spoedig, dat de heeren Harting een te optimistischen kijk hadden gehad op de gezindheid van hun medeburgers. Want wij kunnen niet zeggen, dat de aanwezigen elkaar met veel vertrouwen tegemoet kwamen. Nu was dat ook niet te verwonderen, daar de vergadering bestond uit zeer heterogene bestanddeelen. Behalve vrienden van het Christelijk onderwijs, zaten daar Conservatieven, Liberalen en Radicalen in bonte mengeling dooreen. Het „voor of tegen de Christelijke school" vormde reeds een diepe kloof.

Maar er was nog een andere scheidingslijn, die zich weldra duidelijk afteekende, nl. „voor of tegen den leerplicht".

Toen de bezoekers dezer vergadering de zaal binnentraden, werd hun bij de deur een biljet aangeboden, met de onderteekening van den heer O. Verhagen, het radicale lid van de Provinciale Staten van Zeeland. Deze drong er op aan, dat de nieuw op te richten vereeniging den leerplicht als doel voorop zou stellen. En hier waren niet alleen Dr. Kuyper en de zijnen tegen, maar ook de Liberalen waren er toen nog niet van gediend. Dezen, die steeds riepen om vrijheid, gaven voor afkeerig te zijn van dwang.

Na de opening der vergadering duurde het niet lang of Verhagen wierp den knuppel in het hoenderhok. In het woord, dat hij tot de

aanwezigen richtte, beval hij als het eenige middel om het schoolverzuim afdoende te bestrijden, den leerplicht aan.

De vrienden van het Christelijk onderwijs hadden dit reeds voorzien en kwamen niet onvoorbereid op de kampplaats aan. Den avond te voren hadden zij een samenkomst gehad, om hun houding bepalen. En toen de heer Verhagen had uitgesproken, stond Dr. Kuyper, toen nog predikant der Hervormde Kerk te Utrecht, op, om de kwestie, waar het om ging, zuiver te stellen.

Zouden tot de middelen, waarmede men het schoolverzuim dacht te bestrijden, ook behooren: *schoolplichtigheid* en *kosteloos onderwijs?* Werd deze vraag bevestigend beantwoord, dan zou van samengaan geen sprake kunnen zijn; immers het laatste was reeds een twintigtal jaren een geducht wapen, om de Christelijke school te treffen en het eerste zou een nog gevaarlijker wapen worden. Men kon toch niet zelf meewerken om den strop toe te halen, die het Christelijk onderwijs moest doen stikken?

Wat zou het antwoord zijn? Men behoefde niet lang in het onzekere te blijven over de stemming van de aanwezigen. Prof. Opzoomer, de bekende kampvechter voor de openbare school, vatte al dadelijk vuur. Deze kwestie moet maar spoedig opgelost worden, zeide hij. Laten wij er maar dadelijk over stemmen, dan weten wij, of Dr. Kuyper en de zijnen meedoen of niet. Willen zij niet, welnu, laten zij dan vertrekken.

Uit deze woorden sprak weinig welwillendheid en het laat zich begrijpen, dat zij de vergadering in een onrustige stemming brachten. Men voelde den strijd naderen en rook reeds den kruitdamp.

De partijen hadden hun stellingen ingenomen en de meest geharde strijders stonden tegenover elkaar.

De heer Hartogh Heys van Zouteveen voegde zijn stem bij die van Prof. Opzoomer. Nooit zou hij meedoen, wanneer Dr. Kuyper zijn zin kreeg.

De spanning in de vergadering werd voelbaar grooter. Daar trad de heer N. M. Feringa, de secretaris van de Vereeniging voor C. N. S., op. Hij wilde de kwestie beschouwen in het licht

der gewetensvrijheid en sprak over de gemoedsbezwaren, die een deel van het volk had tegen de schoolwet.

Maar toen brak de opgekropte verontwaardiging los. Het woord „gewetensvrijheid" ontketende „een stormachtige beweging in de vergadering, die aan de orgiën der Parijsche volksmeetings deed denken." Herhaaldelijk was de spreker genoodzaakt zijn rede te onderbreken. Gesis, gefluit, uitroepen, hatelijke interrupties maakten het hem bijkans onmogelijk verder te gaan.

Dat waren nu die deftige lieden, mannen uit de vooraanstaande kringen van het land, de keur van de liberale partij !

Maar nog hadden zij alle fiolen van hun woede niet uitgegoten over hun tegenstanders.

Nog eenmaal kwam Dr. Kuyper aan het woord, nadat de vergadering met meerderheid van stemmen had besloten, dat de nieuwe vereeniging, „het Schoolverbond", den leerplicht niet als *doel* zou stellen. Dr. Kuyper wilde de zekerheid hebben, dat men hem ook niet als *middel* zou aanwenden, tegelijk met kosteloos onderwijs.

Hierover wenschte hij een pertinente uitspraak. Want, zeide hij, wanneer het Verbond nu niet dadelijk positie daartegen neemt, dan zal het niet lang duren, of de publieke opinie zal het er heen drijven en het gevolg zal zijn, dat er door schoolplichtigheid misschien eenige misdadigers minder in de gevangenis komen, maar dat het Verbond die slechts zal hebben leeggemaakt, opdat hij en de zijnen er ingaan.

Dit woord werkte als olie in het vuur. Een groot tumult was het antwoord der vergadering. De heer Verhagen ontzag zich zelfs niet, om, zwaaiende met zijn hoed, zich tot de aanwezigen te keeren en hen luide toe te roepen, toch op het sterkst hun afkeuring te doen blijken.

Nu, dat was tegen geen dooven gezegd, want allerwegen ging er een geschreeuw, gejoel en geroep op, dat hooren en zien verging.

En toen de vergadering daarna door een stemming over de vraag van Dr. Kuyper ondubbelzinnig had bewezen, dat zij den voorstanders der Christelijke school in geenen deele tegemoet wilden

komen, verlieten dezen de zaal onder de teekenen van ingenomenheid van tal van aanwezigen.

Een van hen, die bleven, schreef later naar aanleiding van dit incident: „Toen de schare de zaal verlaten had en de deur achter haar had toegesloten, brak eensklaps een vriendelijke zonnestraal door het vallicht der zaal; de opgewektheid daardoor uitgelokt, liet zich luid en algemeen gelden, de besprekingen vloeiden weldra in effene bedding en een met algemeene toejuiching ontvangen besluit verkondigde de stichting van het Schoolverbond".

De houding van Dr. Kuyper in deze zaak had de sympathie van Groen. Maar niet allen waren het met hem eens. Er waren er ook, zooals Ds. Nahuys van Zeist, die strijd wilden vermijden. Deze, die behoorde tot de ethisch-irenische richting, bleef niet alleen in de vergadering, maar nam zelfs plaats in het hoofdbestuur van het Schoolverbond. Dit had zijn oorzaak in de optimistische kijk, die Ds. Nahuys op deze vereeniging had, en hij kon niet gelooven, dat zij op den duur noodwendig moest drijven naar schoolplichtigheid.

Jammer was het, dat hierdoor al weer verdeeldheid kwam in de gelederen van de vrienden der Christelijke school. Want deze kwestie bleef niet beperkt tot een besloten kring. Ook buiten de vergadering kwamen de geesten in beroering en vroeg men zich af: Hoe moeten wij staan tegenover de nieuwe vereeniging?

Deze vraag kwam ook op bij de Christelijke onderwijzers, die zoo groot belang hadden bij het vraagstuk van het schoolverzuim. Het groote meerendeel stond in dit opzicht aan de zijde van Dr. Kuyper, en het getal van hen, die zich aansloten was dan ook gering.

Zoolang het Schoolverbond zich verre hield van het propageeren van den leerplicht, kunnen we niet zeggen, dat zij zich keerde tegen het Christelijk onderwijs. Maar weldra begon men in te zien, dat het eenige afdoende middel, om het schoolverzuim te bestrijden, de leerplicht was. Langzamerhand ging het Schoolverbond dan ook in die richting. Maar juist dat langzamerhand ging de heftigsten, de Radicalen, niet vlug genoeg. Deze felle propagandisten voor den schoolplicht keerden zich weldra van de vereeniging af. En onder hen, die bleven, waren er ook verscheidenen, die het Schoolverbond

dreven in de richting van den leerplicht. De strijd tusschen de voor- en tegenstanders er van was van het begin af het zwakke punt van deze vereeniging geweest.

Zoo was eigenlijk niemand tevreden en het ledental liep onrustbarend achteruit. Het eenige middel om het verbond staande te houden was radicaal te kiezen voor schoolplicht.

De eerste stap hiertoe werd gedaan in 1873. Toen werd een commissie benoemd, om een onderzoek in te stellen naar de vraag, of invoering van wettelijken leerplicht in Nederland noodig was en zoo ja, of het Schoolverbond die invoering kon steunen. De zienswijze van de leden der commissie was zoo uiteenloopend, dat men niet tot een afdoend resultaat kwam. Toch besloot men in 1874 met bijna algemeene stemmen het beginsel van den leerplicht aan te nemen.

Met dit besluit was het punt bereikt, waarop Dr. Kuyper gedoeld had in zijn rede van 27 October 1869. Nu was stilstaan op den weg voor het Schoolverbond onmogelijk. Aan een nieuwe commissie werd dan ook opgedragen „het formuleeren van eenige punten, die bij eventueele invoering van den leerplicht, in een daartoe strekkend wetsontwerp zouden behooren te worden opgenomen."

Het rapport van deze commissie verscheen in 1875, een rapport, dat door Dr. Kuyper genoemd werd een „decretum horribile", een afgrijselijk decreet.

Waarom zoo'n krachtterm gebruikt? Omdat, wanneer dit rapport in een leerplichtwet verwerkt werd, gevangenisstraf dreigde voor hen, die gewetensbezwaren hadden tegen de staatsschool.

Enkele punten uit dit rapport zullen ons dit duidelijk maken.

Naar het oordeel van de commissie moest het lager onderwijs voor alle kinderen van 6 tot 13 jaar verplichtend gesteld worden. Bij hardnekkig verzuim zou eerst getracht worden door zedelijke middelen verbetering aan te brengen, maar hielp dit niet, dan zou tot vervolging der ouders worden overgegaan. En dit moest geen looze bedreiging zijn. „De straf, welke ouders of voogden kan worden opgelegd, bestaat in boete of subsidiaire gevangenisstraf, bij herhaling binnen het jaar te verhoogen en bij voortdurende

herhaling, gevolgd door ontzegging der burgerschapsrechten", heette het in het rapport.

Dit zou de Christenouders op plaatsen, waar alleen een openbare school was, in een moeilijke positie brengen. Zouden zij hun kinderen moeten zenden naar de inrichting, waarvan het modernisme zich had meester gemaakt, waar godsdienstloos onderwijs werd gegeven?

Of had misschien de commissie met deze gemoedsbezwaarden gerekend? We mogen niet zeggen, dat zij aan hen niet gedacht had. Zelfs erkende zij, dat zij hun bezwaren niet licht achtte, doch zij was van oordeel „dat het algemeen maatschappelijk belang niet mocht opgeofferd worden aan gemoedsbezwaren, hoewel dan ook van een talrijk en zeer belangrijk deel der natie."

Deze stap van het Schoolverbond heeft het niet kunnen redden. De belangstelling der leden verflauwde. Zelfs heeft het deelnemen der vrouwen, die in dezen tijd van opkomende emancipatiezucht zich als leden hadden opgegeven, ja, ook een enkele afzonderlijke afdeeling hadden gevormd, geen uitkomst gebracht. Het aantal der afdeelingen liep achteruit, de verdeeldheid in den boezem van het verbond verlamde de actie. Na vijf jaar was men strijdensmoede. En in 1875 kwam de Voorzitter met de vraag, of het niet beter zou zijn, wanneer men zich ging vereenigen met een ander verbond, dat ook de verbetering van het onderwijs zich ten doel stelde.

Deze vereeniging was „Volksonderwijs", die in 1866 was opgericht, door Jhr. Mr. F. H. van Beyma thoe Kingma, schoolopziener te Heerenveen.

Oorspronkelijk was zij bedoeld als een Friesche vereeniging, maar in 1870 bestreek zij het geheele land. Zij is het vooral geweest, die zich de belangen van de openbare school heeft aangetrokken en die telkens weer voor haar in de bres stond. Maar daardoor kwam ze dan ook te staan tegenover het Christelijk onderwijs, en deze strijd is vaak fel en heftig geweest. Vooral toen het laatste meer actie ontwikkelde, werd Volksonderwijs tot groote werkzaamheid geprikkeld. Zoo ging het zich op politiek terrein begeven en trachtte het invloed uit te oefenen op de verkiezingen van de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en den Gemeenteraad.

Duidelijk bleek haar streven, uit het bekende „Manifest van Volksonderwijs aan het Nederlandsche Volk", dat in 1874 werd gepubliceerd. Het was een oorlogsverklaring aan de voorstanders van de bijzondere school.

Behalve, dat Volksonderwijs het openbaar onderwijs wilde bevorderen, ijverde het ook voor den leerplicht. Toen het Schoolverbond ook deze richting uitging, kwamen beide dichter bij elkaar.

In 1875 hadden de besprekingen tusschen de vereenigingen plaats, die leidden tot samensmelting. Zoo versterkten de leden van het Schoolverbond het leger, dat zich opmaakte om een schoolwetprogram te verwezenlijken, dat voor het Christelijk onderwijs de ondergang zou beteekenen. Want het beoogde niet minder, dan verplicht, kosteloos staatsonderwijs voor alle kinderen tusschen het 5e en 14e jaar.

TEGENAANVALLEN.

Zooals we zien, komt de onderwijskwestie in de jaren zeventig meer op politiek terrein. Dit was niet alleen het geval bij de Liberalen, maar ook bij de Antirevolutionairen.

Veel heeft hiertoe bijgedragen de oprichting van „De Standaard", waarvan het eerste nummer verscheen 1 April 1872. Dit politieke dagblad, geredigeerd door de kundige hand van Dr. Kuyper, bond den strijd aan voor het Christelijk onderwijs en tal van hoofdartikelen en driestarren getuigen van de liefde voor de school met den Bijbel, die den schrijver bezielde. De tegenpartij vond sedert dit jaar een geharnasten strijder tegenover zich en de invloed van de antirevolutionaire pers, die toen feitelijk haar loop begon, op de schoolkwestie is dan ook zelfs niet bij benadering te schatten.

Hierdoor werd de arbeid verdeeld. De Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs kon zich nu uitsluitend wijden aan den opbouw van het Christelijk onderwijs, en zich terugtrekken van het politiek terrein.

Op dit gebied kwam er weldra meer actie en wel, dank zij den ijver van den heer J. Voorhoeve H.Cz., een bekend voorstander van Christelijk onderwijs te Rotterdam. Hij had het plan opgevat, om een vergadering samen te roepen van vrienden van de school met den Bijbel, om te spreken over middelen om te komen tot *onverwijlde* herziening van art. 194. Als het niet anders kon, zou het slechts met een Gideonsbende zijn, maar hij wilde in ieder geval optrekken tegen den verderfelijken geest van de openbare school. Reeds had hij er met Groen over gesproken, maar tot een resultaat was het niet gekomen.

Voorhoeve zocht naar een gelegenheid, om aan zijn plan

meer publiciteit te geven. Deze kwam op den 25en Mei 1872. Toen was de Algemeene vergadering van de Vereeniging van Christelijke onderwijzers te Amsterdam bijeengekomen. Een paar honderd bezoekers waren uit alle deelen van het land hier verzameld en Voorhoeve ontvouwde voor hen het plan, zooals hij het zich had gedacht. Hij wilde een Anti-schoolwetverbond oprichten. Dit voorstel vond bij tal van aanwezigen instemming, en velen betuigden dan ook hiermee hun sympathie.

Maar daarmee was het verbond nog niet opgericht. Dit gebeurde den 27en Juni te Utrecht. Het doel was uitgedrukt in art. 1 der Statuten: „het verkrijgen van een wijziging van art. 194 der grondwet, waardoor het vrije onderwijs regel en het staatsonderwijs aanvulling kon worden". Om dat doel te bereiken, wenschte men de publieke opinie te bewerken, wilde men door het petitionnement tot de overheid gaan en invloed uitoefenen op de verkiezingen.

Groen was het niet geheel eens met de formuleering van art. 1. Hij wilde wegneming, geen wijziging van de „ellendige zinsnede".

Maar het denkbeeld van het verbond had zijn sympathie, zoodat ook hij zich aansloot.

Het Anti-schoolwetverbond groeide snel in ledental. Nog geen jaar was sinds de stichting verloopen, of reeds telde het 118 afdeelingen met bijna 10.000 leden.

Zoo ontstond een krachtig legertje, dat bij de aanstaande verkiezingen in 1874 goed werk kon doen. Dit heeft het ook gedaan. Want op voorstel van Dr. Kuyper kreeg het hoofdbestuur de centrale leiding bij het verkiezingswerk. Meer dan 100.000 circulaires werden verspreid en het resultaat werd bij den uitslag gezien, toen verscheidene Antirevolutionairen in de Tweede Kamer werden gekozen. Een van hen was Dr. Kuyper.

De leden van het Verbond wisten echter, dat er niet alleen gewerkt, maar ook gebeden moest worden. En voor men ten strijde trok, werden in alle afdeelingen bidstonden gehouden, „om den strijd voor den Christus in Zijn Naam te heiligen".

Verkiezingsarbeid was echter niet het hoofddoel van het Verbond. En toch — door de actie op dit gebied, leek het er wel wat op.

In 1874 veranderde het geheel van karakter en werd er een algemeene kiesvereeniging van gemaakt. Voor de schoolkwestie had het zijn belang verloren, 't was „vernageld geschut", zooals Groen het noemde.

Groen van Prinsterer trad in deze jaren meer en meer op den achtergrond. Hij zelf had zijn politiek emeritaat genomen. Voortaan kreeg Dr. Kuyper de leiding in den politieken kamp, maar daardoor ook in den schoolstrijd.

ZWARE STRIJD.

Een krachtige leider was wel noodzakelijk in de dagen, die men tegemoet ging. Want misschien heeft het er voor het Christelijk onderwijs nooit zoo donker uitgezien als in de jaren zeventig. Van alle kanten werd het bedreigd en legden de tegenstanders het op zijn ondergang toe.

Laten we eens nagaan, hoe de toestand in die jaren was. Allereerst op politiek terrein. In 1872 was de leider der Liberalen, Thorbecke, gestorven. Dit was voor de partij een zware slag. Want hij had, door zijn persoonlijkheid, haar nog bij elkaar gehouden, hoewel reeds lang de scheuren merkbaar waren, waarlangs zij op den duur uiteen zou vallen. Want de liberale partij was niet meer, wat ze een twintigtal jaren vroeger was geweest. De idee van Thorbecke was verslapt. Steeds had hij geijverd voor inkrimping van het staatsmonopolie, ook wat betreft het onderwijs. Alleen, wanneer het particulier initiatief te kort schoot, dan eerst was staatsinmenging noodzakelijk. Zoo had hij het voorgestaan, al had de praktijk meermalen de theorie onderstboven gegooid. Tegen leerplicht, tegen den schooldwang hadden de Liberalen zich steeds verzet.

Doch in de partij van Thorbecke waren elementen gekomen, die een geheel andere richting uit wilden en reeds eenige jaren lang hoorde men klanken, waarmee de volbloed-liberaal niet kon instemmen. Een uiterste linkervleugel was opgekomen. Zij bestond uit de Radicalen, die het belang van de gemeenschap stelden boven dat van het individu, die den staat wilden doen ingrijpen, wanneer het eerste in het gedrang dreigde te komen. Deze groep werd aangevoerd door mannen als Van Houten, Moens en Kerdijk.

Al grooter en grooter werd hun invloed, tot zij, omstreeks 1875 de leiding vrijwel in handen kregen.

Hun ideeën op onderwijsgebied werden overgenomen door de vroegere volgelingen van Thorbecke. Vandaar ook, dat deze laatsten van houding veranderden ten opzichte van de schoolwet van 1857. Tot nu toe hadden zij met deze wet gedweept, alle aanvallen daarop met kracht afgeweerd, heftig geprotesteerd tegen ieder, die haar wilde wijzigen. En nu klonk het door de rijen van het liberale leger: Schoolwetswijziging! Waar men vroeger afkeerig van was, propageerde men nu: schooldwang en staatsschoolwezen.

Kort na den dood van Thorbecke kon men echter nog weinig kracht ontwikkelen. Nu de sterke hand van den ouden leider machteloos was geworden, viel de liberale partij uit elkaar. Met de eensgezindheid was het gedaan. De uiteenloopende meeningen hadden de partij ondergraven en nu kwam haar zwakheid aan het licht. Gemis aan eenheid en discipline werkten verlammend op den goeden gang van zaken, het vertrouwen verminderde, kleingeestig gedoe, persoonlijke veeten, verschil in opvatting verzwakten haar en toen de Liberalen daardoor niet meer tot regeeren in staat waren, kregen de Conservatieven nog eens een kans: het ministerie-Heemskerk trad op.

Het scheen, dat de rust de liberale partij goed zou doen. Voortdurend met het ministerie in oppositie, wist zij haar invloed te versterken, dank zij den bekwamen Kappeyne van de Coppello, den handigen debater, den welsprekenden redenaar. Hij is het geweest, die tijdelijk de eenheid heeft hersteld en een paar jaar de partij een kracht heeft doen ontwikkelen, waardoor zij de Conservatieven voorgoed machteloos heeft gemaakt, waardoor zij de Christelijke partijen een slag heeft toegebracht, die haar scholen met ondergang bedreigde.

Kappeyne werd algemeen als de leider door de Liberalen erkend, een program werd opgemaakt, dat als een band hen allen omsloot en krachtig door de wetenschap, het geheele leger, één van geest en vol bezieling achter zich te hebben, zette hij in zijn vermaarde rede van 24 November 1874 de beginselen der „hervormingsgezin-

den" uiteen. Het was als een nieuwe oorlogsverklaring aan zijn tegenstanders. Hoog werd het vaandel van het liberalisme weer boven de hoofden gezwaaid, het staatsonderwijs als het eenig ware geproclameerd en het was in deze dagen, dat het befaamde woord van Kappeyne door de Kamer klonk: „Zegt men: Indien gij (den leerplicht) wilt, onderdrukt gij de minderheid, — dan zou ik bijna zeggen: Welnu, dan moet die minderheid maar worden onderdrukt, want dan is zij de vlieg, die de gansche zalf bederft, en heeft zij in onze maatschappij geen recht van bestaan."

Kappeyne was een van hen, die uitbreiding van staatsbemoeiïng bij het onderwijs voorstond, om zoodoende de richting te beheerschen, waarin het volk zich zou ontwikkelen. Vandaar dat het wachtwoord van het hoofdkwartier uitging tot in de verste gelederen: Herziening van de schoolwet van 1857! En dan natuurlijk zulk een herziening, die de openbare school een alles overheerschende positie zou schenken, tot schade van het bijzonder onderwijs, dat in den greep van den staat zou worden verstikt.

Het laat zich begrijpen, dat de Liberalen met spanning uitzagen naar het schoolwetontwerp, dat door Heemskerk in uitzicht was gesteld; dat zij trachtten te weten te komen, in hoever hij aan hun wenschen wilde voldoen.

Maar de minister deed er het zwijgen toe en hulde zich in een verontrustende geheimzinnigheid. Enkele algemeenheden was alles, wat hij wilde loslaten.

De Liberalen voelden zich hierdoor niet zeer op hun gemak. Wat broeide daar in het conservatieve kamp? Wat deed minister Van Lynden, die zich steeds aan den kant van de Christelijke school had geschaard? Werd daar achter de schermen een aanslag gesmeed op het openbaar onderwijs? Wilde men misschien het restitutiestelsel invoeren, dat in den laatsten tijd zoo sterk werd aangeprezen als de oplossing van de schoolkwestie?

Altemaal vragen, waarop zij het antwoord moesten schuldig blijven, maar die hun de toekomst niet rooskleurig deden inzien.

Daarom was het zaak, dat bij de aanstaande verkiezingen alle man in het geweer werd gebracht. Een zeldzame ijver werd aan den

dag gelegd, alle strijdmachten kwamen in het vuur en toen de stembus geopend werd, bleek, dat er niet zonder succes was gewerkt. De Kamer was om — naar den liberalen kant.

Toch bleef Heemskerk aan het roer, zonder dat hij haast scheen te maken met het beloofde ontwerp.

Dit verdroot den heer Moens, schoolopziener en lid van de Tweede Kamer, ijverig propagandist voor het openbaar onderwijs. Hij diende een initiatief-ontwerp in, waarbij de school, waaraan hij zijn liefde gegeven had, het volle pond zou krijgen. De opleiding moest zóó worden verbeterd, dat een vloed van openbare onderwijzers het land zou overstroomen. De klassen moesten worden verkleind, de salarissen verhoogd, de helft der onkosten moest betaald uit 's rijks kas, zóó zou de openbare school het eldorado worden voor ieder, die haar diende.

Heemskerks ontwerp bezorgde dat van Moens evenwel een zachten dood.

Gelukkig was de conservatieve minister er echter ook niet mee. Teleurstelling verwekte het èn bij de voorstanders der Christelijke school èn bij de Liberalen, wien het lang niet ver genoeg ging. Daarmee was het doodvonnis van het ministerie geteekend, vooral toen de verkiezingen van 1877 de gelederen van het vrijzinnige leger in de Kamer nog versterkten.

Want Kappeyne voelde zich instaat om te regeeren, en sterk door de kracht van zijn partij, riep hij het Heemskerk toe, dat hij moest „se soumettre ou se démettre", zich onderwerpen of heengaan. De minister koos het laatste en Kappeyne nam zijn plaats in.

De strijd om de school zou met vernieuwde hevigheid losbarsten. Dit was te voorzien geweest. Kappeyne had het reeds tevoren met voldoening uitgesproken: „Deze strijd begroet ik met zekere vreugde". Het zou een kamp zijn, die niet met een modus vivendi kon eindigen, het zou worden: overwinnen of ondergaan.

Dat de overwinning der Liberalen zeker was, daarvan hield ieder van hen, inzonderheid Kappeyne zich overtuigd. Immers, de „kerkelijke partijen" hadden zich, volgens hem, in haar laatste verschansingen teruggetrokken en nu zij verschenen op het politieke

tooneel als om een laatste wanhopige uitval te doen, nu zou het einde van den strijd weldra nabij zijn.

Ook de vereeniging „Volksonderwijs" beraamde een nieuwen aanval. Zij was gekomen met een nieuw schoolwetprogram, dat den welstand van de openbare school moest verzekeren en met hulp van den staat wilde zij streven naar verhooging van de onderwijzerstractementen, vermeerdering van het aantal onderwijzers en krachtiger steun aan de opleiding.

Niet te sterk drukte Dr. Kuyper zich uit in een Standaardartikel, toen hij sprak van de „Scherpe Resolutie". Immers, wanneer dit schoolwetprogram werd uitgevoerd, zou dit, naar den mensch gesproken, de dood zijn voor de Christelijke school. Want, iedere verbetering van het staatsonderwijs moest noodzakelijk de positie verzwakken van de bijzondere school, die met zoo geringe middelen moest concurreeren met haar tegenstander.

Reeds nu was de verhouding van beide zeer ongelijk. Zoo juist kenschetste Dr. Kuyper den toestand in dezen zin: „De schaal, waarin het openbaar onderwijs ligt, was met zooveel privilegiën en rollen gouds overladen, dat de schaal, waarin de vrije school gelegd was, aan de nok van een bijna rechtstandig getrokken balans schier hopeloos hing te wiegelen."

Van de bijna vier duizend scholen in ons land waren er 2649 openbare en slechts een twee honderd Christelijke en Dr. Kuyper rekende uit, dat de laatste met een millioen gulden moesten concurreeren tegen zes millioen, die voor de staatsschool werden uitgegeven. De „Scherpe Resolutie" zou de verhouding maken als 1 tot 14.

Vermeerdering van het aantal onderwijzers en verhooging van de tractementen zouden de kosten voor het openbaar onderwijs met eenige millioenen vermeerderen, die voor een niet gering deel door de voorstanders der bijzondere school moesten worden opgebracht.

Wat beteekende dit voor de Christelijke inrichtingen van onderwijs? Sluiting van een aantal scholen, verhooging van schoolgeld met vermindering van het aantal leerlingen en als noodzakelijk

gevolg, stopzetting van scholenbouw. Daarbij zou nog komen gebrek aan personeel, daar te vreezen was, dat de hooge salarissen bij het openbaar onderwijs een te sterk lokaas zouden blijken te zijn voor velen, die tot onderwijzer werden opgeleid.

Met haar schoolwetprogram ging nu de vereeniging „Volksonderwijs" haar propaganda beginnen. Met Moens en Kerdijk aan het hoofd trokken de jonge advocaten door het land en hielden redevoeringen ten gunste van de neutrale school. Tot in de kleinste plaatsen traden zij op en in menige dorpsherberg hebben de kampioenen van het verschillend gekleurd onderwijs tegenover elkaar gestaan en hebben de voorstanders der Christelijke school zich meermalen moeten laten welgevallen het gehoon hunner medeburgers.

„Volksonderwijs" had succes met haar propaganda. Dit blijkt hieruit, dat in een paar jaar tijds het aantal afdeelingen van 87 tot 152 klom en het getal leden meer dan 12000 bedroeg.

Zeker, een geduchte macht, die goed geleid en met tact aangevoerd, groot gevaar kon opleveren voor de school met den Bijbel. Hiervan waren de voorstanders van het openbaar onderwijs zelf maar al te wel doordrongen. Zooals de voorzitter der vereeniging het uitsprak, werd het door de leden in 't algemeen ook gevoeld: „Eerbied en ontzag heeft („Volksonderwijs") weten in te boezemen, ook aan haar tegenstanders".

Hoe was, vragen we ons af, bij al dien tegenstand, de toestand onder de vrienden van het Christelijk onderwijs? Was daar ook eensgezindheid als bij den vijand? Was daar energie, een heilig élan voor de zaak des Heeren? Jammer genoeg moet het antwoord ontkennend luiden. Er heerschte verdeeldheid, waar in deze zorgvolle tijden eenheid meer dan ooit noodzakelijk was.

De breuk, die in 1869 tusschen de Confessioneelen en Ethisch-irenischen geslagen was, werkte nog steeds door. Deze tweedracht was natuurlijk koren op den molen van de vijanden.

Doch ook andere broederen meenden elkaar te moeten bekampen. Men was het nl. niet eens over de vraag, of men moest

ijveren voor tegemoetkoming in de kosten van het bijzonder onderwijs uit de publieke kassen.

Na 1857 hooren we voorloopig weinig over subsidie. Men wist wel, dat dit zonder wetswijziging (de Liberalen zeiden: grondwetswijziging) niet te verkrijgen was. En daarom berustte men en worstelde met eigen krachten verder. Maar de strijd om het bestaan van de vrije school werd hoe langer hoe zwaarder. De tegenwerking vermeerderde, de belangstelling verflauwde, de bijdragen kwamen trager in, er kwam een lauwheid en een apathie, die de dood scheen te zullen worden voor het Christelijk onderwijs. In dien tijd bracht Dr. Kuyper het restitutiestelsel op het tapijt, een stelsel, dat reeds in 1867 door prof. Gratama was ontworpen.

Van nu af kwamen er ten opzichte van deze zaak twee richtingen onder de voorstanders der bijzondere school, nl. zij, die wel, en die geen steun van overheidswege wenschten.

De laatsten moeten we vooral zoeken onder de Christelijk Afgescheidenen, die door „De Bazuin" werden geleid. Dit blad verdedigde met kracht de vrije school, zonder staatshulp.

„De Standaard" deed een geheel ander geluid hooren en prees sterk restitutie aan. Dr. Kuyper vond steun in de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, terwijl die voor Gereformeerd Schoolonderwijs den staat geheel wilde uitsluiten bij de opvoeding der kinderen en dus iedere staatsbijdrage wilde weigeren.

Zoo schreef „De Bazuin": „Meer en meer wordt duidelijk, dat het subsidie- of restitutie-program het zedelijke karakter van onze kerk- en schoolstrijd ontsiert en demoraliseert."

Scherp stonden beide bladen tegenover elkaar. Zelfs adviseerde „De Bazuin" in den verkiezingsstrijd niemand te stemmen, van wien men niet ten volle overtuigd was, dat hij een spoedige losmaking der kerk en der school van den staat wilde bewerken. Want, „ten dage als gij één dubbeltje ontvangt, zullen u de snoeren worden aangetrokken."

Wat wilden nu Dr. Kuyper en de zijnen? Geen subsidie, want dit zou een bijdrage zijn, waarop men geen *recht* kon laten gelden. En „voor het recht strijdende, begeeren wij geen aalmoes", schreef

„De Standaard". „Onze strijd is een nobele worsteling voor een heilig beginsel. Dien strijd staken wij niet, wijl men ons een douceur in de hand wil stoppen. Onder welken vorm ook, tot een vragen om subsidie brengt men ons nooit". Want „subsidie onderstelt onderzoek naar de bestaande behoefte en evenzeer bewijs, dat de toegestane gelden op doeltreffende wijze zijn besteed. Beide zijn ondenkbaar zonder aan den subsidieerenden Staat een contrôle over onze scholen toe te staan, die elk denkbeeld van vrije school met tak en wortel zou vernietigen".

Daarom moest naar een stelsel worden uitgezien, dat de vrijheid der bijzondere scholen intact liet en waarin uitkwam het *recht* van hen, die de bijdrage ontvingen. Dit meende men gevonden te hebben in het restitutie- en in het subventiestelsel.

Vooral voor het eerste is door Dr. Kuyper bij herhaling een lans gebroken. Echter niet, omdat hij meende, dat daarmee de schoolkwestie zou zijn opgelost. „Het zweemt van verre zelfs niet naar een principieele oplossing van het geschil en maakt slechts ten deele de politieke kwestie van de paedagogische los".

Vragen we ons af, wat Dr. Kuyper met het restitutiestelsel bedoelde en waarom hij het voorstond.

Wanneer een bijzondere school door de ouders werd opgericht, was dit een besparing voor de publieke kas. Want als de leerlingen dezer inrichting de openbare school zouden hebben bezocht, zou de overheid voor meer lokalen, onderwijzers en leermiddelen hebben moeten zorgen. Nu wenschten de voorstanders van het restitutiestelsel, dat de som, die door den staat of door de gemeente werd bespaard, aan de bijzondere school zou worden teruggegeven.

Hiervoor was geen nieuwe onderwijswet noodzakelijk, maar zou met een enkele wijziging kunnen worden volstaan. Vergeten we echter niet, dat dit stelsel uitgaat van de idee, dat de overheid voor het onderwijs zorgt.

En toch heeft Dr. Kuyper de mogelijkheid van de toepassing van dit stelsel uiteengezet en het als verkiezingsleuze in de jaren zeventig gebruikt. Dit vond zijn oorzaak in de omstandigheden, die hem daartoe noopten, of, zooals hij het zelf uitdrukte: „De

dienst, die het ons bewijzen moet, bestaat slechts hierin, dat het nog ondragelijker maken van een ondragelijke wet er door voorkomen wordt".

Deze ondragelijke wet was die, welke men verwachtte van Kappeyne. Misschien zou men door dit stelsel, dat ook door leden van andere partijen bepleit werd, het dreigend onheil kunnen afwenden.

Deze kans bestond in het geheel niet voor het subventiestelsel. Hiervoor zou een nieuwe onderwijswet noodig geweest zijn, die aan het beginsel „de school aan de ouders" beantwoordde. En de vervulling van zulk een wensch was voor dien tijd een onmogelijkheid.

Bij dit stelsel ging men uit van de stelling, dat de ouders zoo mogelijk de volledige kostprijs van het onderwijs voor hun kinderen zouden moeten betalen. Waren zij hiertoe slechts gedeeltelijk in staat, dan zou het ontbrekende door de publieke kas aan hen moeten worden uitgekeerd. Hiertoe zouden de bewoners naar hun vermogen, en de streken van het land naar de levensstandaard in klassen moeten worden verdeeld, en voor iedere klasse zou kunnen worden aangegeven, hoeveel men had te betalen.

Deze kwestie over steun van den staat heeft de gemoederen nogal beroerd. Inzonderheid toen Dr. Kuyper tot herstel van zijn geschokte gezondheid naar het Zuiden van Frankrijk moest vertrekken, was de verhouding tusschen „Standaard" en „Bazuin" verre van broederlijk.

De strijd was dan ook niet van de lucht, toen Dr. Kuyper zijn plaats aan de redactietafel weer innam. Brummelkamp, de leider van den tegenstand, was heftig verontwaardigd, dat bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1877, zwart op wit van de candidaten der Antirevolutionairen gevraagd werd, dat zij de staatsrechtelijke gelijkheid der scholen ook tegenover de staatskas zouden eischen.

Jammer, dat Brummelkamp zich zoozeer door zijn tegenzin in staatshulp liet vervoeren, dat hij zich in twee districten candidaat liet stellen tegenover dien der antirevolutionaire partij. Hierdoor werd de verdeeldheid vergroot en juichten de tegenstanders.

Gelukkig was dit niet de opvatting van alle Christelijk Afgescheidenen. Een groot deel van hen was het eens met Ds. Diemer, die de houding van Brummelkamp in „De Wekstem" „bepaald misdadig" noemde.

Zoo was er van buiten schier doodelijke kamp — van binnen tweedracht en krakeel. Alom verslapping van energie, overal moedeloosheid en kleingeloof. Bijna ieder jaar liep het aantal nieuw gestichte Christelijke scholen terug. Waren er b.v. van 1 September 1865 tot 1 September 1866, 30 nieuwe scholen gebouwd, van 1872 tot 1878 waren het er respectievelijk 10, 12, 7, 11, 8, 7, 6. De verslagen der vereenigingen op het gebied van het Christelijk onderwijs spraken van gemis aan belangstelling, van minder offervaardigheid, van weinig persoonlijke toewijding, vooral onder de meer ontwikkelden.

Het was ongeveer in dezen tijd, dat Dr. Kuyper de vraag stelde, welke eischen aan de wetgeving van den staat waren te stellen, om het Christelijk onderwijs voor onvermijdelijken ondergang te bewaren.

Het was ook in dezen tijd, dat Groen van Prinsterer, kort voor zijn dood, in 1876, het neerschreef: „Na de deerlijk mislukte proefneming van eerlijke concurrentie stel ik de facultatieve splitsing der staatsschool weer aan de orde." Het was zijn politiek testament. Toch heeft het Christelijk onderwijs zich niet ontwikkeld in de richting van Groens laatste uiting. Hiertoe heeft meegewerkt de aanneming van Kappeyne's schoolwet, die de toekomst voor de school met den Bijbel nog donkerder scheen te maken.

DE WET-KAPPEYNE.

In Maart van het jaar 1878 ging de mare door het land, dat Kappeyne een schoolwet-ontwerp bij de Tweede Kamer had ingediend.

Mocht dit al niet zoover gaan als de Liberalen het van Kappeyne hadden verwacht, als Scherpe Resolutie en Decretum horribile hadden doen vermoeden, de bijzondere school zou er genoeg door in het gedrang komen.

Het openbaar onderwijs vooruit, dit was de leus; en dan moest het bijzondere wel volgen, wilde het in de concurrentie niet ondergaan. Zelfs kwam de wet met nieuwe lasten voor de laatste, zonder dat eenige tegemoetkoming werd gegeven.

De schoollokalen, ook die der Christelijke school, moesten aan bepaalde eischen voldoen, anders werden zij afgekeurd. En vanwaar zouden haar voorstanders het geld voor de noodige veranderingen en voor nieuwe gebouwen vandaan halen?

Kweekelingen mochten niet meer als leerkrachten in de scholen werken. Maar — waren zij het niet, die het bestaan van menige Christelijke school hadden mogelijk gemaakt, omdat men onderwijzers zoo moeilijk kon krijgen, of, zoo zij er waren, ze zoo bezwaarlijk kon betalen?

Meer onderwijzers — kleiner klassen, stelde het ontwerp voor. Doch wie zou dat voor de Christelijke school bekostigen, wanneer zij dit wilden navolgen? 't Ging nu al zoo moeilijk en de besturen wisten vaak niet, hoe zij de einden aan elkaar zouden knoopen.

Van alle kosten voor het openbaar onderwijs zou het Rijk 30 % voor zijn rekening nemen, zoodat de Gemeenteraden niet op enkele

honderden guldens behoefden te zien. Maar — hoe zou de Christelijke school daartegen kunnen concurreeren?

Van eenige tegemoetkoming, van restitutie of subsidie voor het bijzonder onderwijs sprak het ontwerp met geen woord.

De vijand had zijn plannen goed voor elkaar. De openbare school moest bloeien — de bijzondere worden doodgedrukt.

Maar nu was de veer van het geloof bij ons Christenvolk tot het uiterste ingedrukt, zoodat een spankracht werd ontwikkeld, die geen tegenstander had voorzien. Kappeyne had gemeend, dat de voorstanders der Christelijke school zich in hun laatste verschansingen hadden teruggetrokken, zoodat het einde van den strijd nabij zou zijn.

Hoe hij zich vergist had! Hij had wind gezaaid, maar storm zouden hij en de zijnen oogsten, een storm, die den boom van het liberalisme zou knakken.

Want er kwam beweging onder de Christenen van verschillende richting. Bij alle gedeeldheid voelde men zich weer één, nu de aanval van den tegenstander gericht was tegen de school met den Bijbel. De belijders des Heeren gevoelden het, dat zij over de onderlinge verschillen moesten heenstappen. Zoo kwam er samenwerking tusschen de Hervormden en de Christelijk Afgescheidenen, tusschen de verschillende vereenigingen op onderwijsgebied. „Christelijk-Nationaal", Gereformeerd Schoolonderwijs en de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen sloegen de handen ineen. Samen zouden zij optrekken, om, als het Gods wil was, den aanval te keeren, om het Christenvolk in zijn breede lagen wakker te maken, opdat zij het den Koning zouden vragen deze wet, als zij door de Volksvertegenwoordiging aangenomen werd, niet te teekenen.

Het was op de Algemeene Vergadering van Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs, den 2den Mei 1878, dat Dr. A. Kuyper, gesteund door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Mr. B. J. L. Baron de Geer van Jutfaas een voorstel indiende, om een Volkspetitionnement te houden.

Zij spraken daarmede uit, wat in het hart van het volk leefde, dat

bezorgd was voor het geestelijk heil van zijn kinderen. Met op één na algemeene stemmen werd dit voorstel aangenomen.

Nauwelijks was aan het besluit der vergadering ruchtbaarheid gegeven, of de liberale pers putte zich uit in hoon en spot, in verdachtmaking en beschuldiging. Zij sprak van een „onzedelijke daad", van „agitators uit het antirevolutionaire kamp, die tegen beter weten in, de eenvoudige lieden, die gewoon zijn te doen, wat dominee wil, diets maken, dat het bij het ontwerp-Kappeyne boven alles de vraag geldt : een school met of zonder den Bijbel !"

„Pas op !" riep een ander blad haar lezers toe, „pas op ! straks komt men met veel bombarie, met conscientie en doopsformulier, met bijbel en verdoemenis en goochelt U zoo behendig al die zaken in en over en door en voor elkaar, dat ge er niets meer van begrijpt en ge bang te moede wordt."

In de Tweede Kamer stonden onze mannen pal, om de belangen van de Christelijke school te verdedigen. Zij kwamen er rond voor hun beginsel uit en in een Nota door hen aan de regeering gezonden als protest tegen het ontwerp schreven zij het neer : „In naam van Hem, in Wiens kracht (wij), ook tegenover een overgroote meerderheid onbeschroomd durven optreden tot handhaving van het recht der Natie op waarachtige vrijheid van onderwijs, teekenen (wij) tegen de bij dit wetsontwerp voorgestelde regeling van het volksonderwijs protest aan."

Ook hier, niets dan bestrijding en spot. Zelfs minister Kappeyne kon zich niet onthouden van grove profanie op de geloofshelden Abraham en David, toen hij den grijzen heer Saaymans Vader beantwoordde, een spotternij, die groote hilariteit verwekte onder de meerderheid van de Kamer.

Eerbied voor den Bijbel, eerbied voor eens anders godsdienstige begrippen, we moeten ze in dien tijd onder de Liberalen in onze Volksvertegenwoordiging niet zoeken.

En met welgevallen zullen zij hun stem gegeven hebben aan het ontwerp, dat met overgroote meerderheid werd aangenomen.

Nu was het tijd voor de voorstanders van de school met den Bijbel om tot een daad over te gaan. Nu ministers en Volksver-

tegenwoordiging zich tegen hen gekeerd hadden, besloot ons Christenvolk zich te wenden tot zijn Koning in den hemel en zijn Koning op de aarde. Het Volkspetitionnement [1]) zou van Maandag 22 Juli tot Vrijdagavond d.a.v. ter teekening liggen. Maar er zou niet worden begonnen, voor men zijn knieën had gebogen voor God, Die de harten der koningen neigt tot al wat Hij wil.

Op dien Maandagavond liepen de bedehuizen in ons land vol, zoodat zij de scharen niet konden bevatten. Velen moesten terugkeeren, omdat geen plaats onbezet was. De gedachte is ontroerend, dat in die stonde de beden uit duizenden en duizenden harten opstegen, dat mannen en vrouwen in zoo grooten getale riepen in de benauwdheid tot den Heere der heirscharen, opdat Hij uitkomst zou geven.

Op dien avond vooral werd de band gelegd om wat gedeeld was, werd vereenigd, wat was gescheiden, doordat men het gevoelde, dat men één was in Christus.

Spot klonk uit de rijen der tegenstanders, die zich niet ontzagen dezen bidstond „een heidensche antiquiteit" te noemen.

Maar die spot baatte hun niets. Zij hebben het in de week van 22—27 Juli kunnen zien, hoe rijk en arm, aanzienlijken en geringen, ouders van kinderen en belangstellenden boven 20 jaar zich opmaakten naar de kerkgebouwen en andere localiteiten, waar het adres ter teekening lag. Dat was, na het gebed tot den Hemelschen Koning, de gang der bezwaarden naar den aardschen.

En toen de week ten einde spoedde, stroomden de pakketten met lijsten aan het adres van de Commissie van het Volkspetitionnement te Amsterdam binnen. Voor den volijverigen secretaris, N. M. Feringa, was het een niet gemakkelijke tijd. Met zijn staf was hij gedurig in de weer. Want er moest heel wat worden geschreven, geordend en uitgezocht. Maar eindelijk lagen daar toch de adressen in 15 groene banden met het opschrift: „Smeekschrift aan den Koning om eén school met den Bijbel". Daarnaast, in afzonderlijke portefeuilles, waren de adressen der kerkeraden en

---

[1]) Zie Bijlage I.

vereenigingen verzameld, terwijl een register op het geheele petitionnement het overzicht gemakkelijk maakte.

Groot was het aantal der adressanten : 305102 hadden geteekend voor 114375 kinderen tusschen 6 en 12 jaar. Zij allen hadden gekozen voor een school met den Bijbel. 306 Kerkeraden der Hervormde kerk en 108 der Christelijk Afgescheidene hadden hun adhaesie betuigd, terwijl er ook bij gevoegd waren de adressen der Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, voor Gereformeerd Schoolonderwijs en die van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen.

Zaterdag, 3 Augustus, 's middags te 2 uur, zou de deputatie ter overreiking van het petitionnement, onder voorzitterschap van den grijzen Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude, den medestrijder van Groen van Prinsterer, ten paleize op het Loo ontvangen worden.

Aan den avond van den 2den Augustus waren allen verzameld in de pastorie van Ds. Jorissen te Apeldoorn, waar men, na lezing van een gedeelte der Heilige Schrift in het gebed tot God sterkte zocht voor den gewichtigen dag van morgen.

Op dien gedenkwaardigen Zaterdag kwamen zij te 1 uur samen in een hotel aan den ingang van de Loolaan en een half uur later kon men de heeren, vijf-en-twintig in getal, in optocht zien gaan naar het paleis, waar zij door Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude werden opgewacht en waar ieder, voor zoover hij een provincie of een corporatie vertegenwoordigde, een portefeuille in ontvangst nam.

De Koning ontving de deputatie zeer welwillend in de „blauwe Kamer".

Het eerst voerde Ds. P. van Son het woord, om de adressen van meer dan 400 kerkeraden den Vorst aan te bieden.

Daarna sprak Elout van Soeterwoude een rede uit, waarin hij wees op den hachelijken toestand van het Christelijk onderwijs, dat met veel opoffering en inspanning werd opgehouden. Hij vestigde 's Konings aandacht er op, hoe, bij de jongste Kamerdebatten op de klachten van het Christelijk volksdeel geen acht werd geslagen, hoe nog stelliger dan te voren aan de bijzondere school eenig aandeel

in de staatsbegrooting was geweigerd en de kosten van het openbaar onderwijs met ettelijke millioenen werden verhoogd.

„Sire !" vervolgde de oude voortrekker, „Sire ! De voordracht „opent het vooruitzicht, dat de school, allereerst de zaak der ouders.. „zal overgaan in handen van het staatsalvermogen, dat met zijn „bloot intellectueele staatsopleiding de natie inderdaad meer en „meer van Jezus Christus en van alle nationale traditiën zal ver- „vreemden en door staatsovermacht de bijzondere school met den „Bijbel ten leste zal vernietigen.

„Is het dan wonder, Sire ! dat duizenden — voor wie die traditiën „dierbaar zijn, voor wie en voor wier kinderen, gelijk Hij het in „de meest bewogen tijden is bevonden voor Uwe en onze Vaderen, „Christus is de eenige kracht ten goede, de eenige troost in leven „en in sterven — door dit vooruitzicht in het diepst der ziele „geschokt, eerbiedig U. M. vragen : Zal dat goed voor Uw Land „en Volk, zal dat goed voor de de nationale toekomst, zal dat goed „voor God wezen ?

„Is het wonder, dat zij U. M. smeeken : Plaats, Sire ! onder zulke „voordracht Uwe Koninklijke handteekening nooit !"

De Koning, die tijdens de rede herhaalde bewijzen van instemming had gegeven, antwoordde met een herhaald : „Hartelijk welkom !" „Ik weet het", vervolgde hij, „ik weet het, het betreft de toekomst van ons lieve Nederland, het betreft het geluk van onze dierbare kinderen." Met waardeering sprak hij over de wijsheid, gematigdheid en orde, door allen in acht genomen, dankte hartelijk voor het zoo treffend blijk van den ongeschokten innigen band, welke Nederland steeds met Oranje vereenigt. Met een „Leve Nederland !" eindigde de Koning, welke uitroep door de deputatie met „Leve de Koning ! Leve Oranje !" werd beantwoord.

Na een woord van dank voor de welwillende ontvangst door Prof. Van Velzen werd de audiëntie opgeheven en verliet men het paleis.

Vol hoop en goede verwachting, vol ook van de hartelijke ontvangst door den Koning, reed men naar het huis van Ds. Jorissen, waar Ds. Van Son de gevoelens van allen vertolkte, toen hij den

Heere dankte, Die tot hiertoe boven bede en denken in alles zoo kennelijk had gezegend.

En het resultaat? — De Koning, ingelicht door minister Kappeyne in een rapport, dat zich kenmerkte door verkeerde voorstellingen en spitsvondige redeneeringen, teekende de wet den 17en Augustus 1878.

Was dan alles tevergeefs geweest, het gebed van Gods volk, het werk van de commissie, de bede om recht aan den Koning?

Menschelijkerwijs gesproken, ja. Het Christenvolk moest onder het juk door, de meerdere millioenen voor de openbare school uitgegeven, verzwaarden den last, waaronder de voorstanders van de school met den Bijbel reeds gebukt gingen.

Maar wat de menschen ten kwade gedacht hadden, beschikte God ten goede. Zooals de drukking van de melk boter voortbrengt, zoo werkte ook deze nieuwe druk zegenend op ons Christenvolk.

De moedeloosheid van de vorige jaren, de vermindering der offervaardigheid van velen, de lauwheid van vooraanstaande personen maakte plaats voor nieuw leven. Reeds dadelijk na het Petitionnement vloeiden grootere en kleinere gaven voor het Christelijk onderwijs, tal van nieuwe leden kon de Vereeniging voor „Christelijk-Nationaal" boeken, sommigen vertienvoudigden hun jaarlijksche bijdragen.

De energie nam toe, de geloofskracht werd versterkt, men ontwikkelde meer ijver, de Stuivers- en Centsvereenigingen brachten belangrijke bedragen bijeen, nieuwe scholen werden bijgebouwd. Was het aantal, dat gesticht werd, kort voor 1878 ieder jaar minder, de aanwas nam nu met groote sprongen toe. In 1881 werden er zelfs 24 bijgebouwd.

DE CHRISTELIJKE ARBEIDERS EN DE ONDERWIJSKWESTIE.

In verband met de wet-Kappeyne mogen we niet zwijgen over de houding van de Christelijke arbeiders in die dagen. Want ook in de jaren zeventig hebben zij in den schoolstrijd een rol gespeeld. Om dit duidelijk te maken, willen we iets zeggen over de arbeiderskwestie in dien tijd. Het socialisme probeerde ook in ons land onder de werklieden vasten voet te krijgen. De Internationale Arbeidersvereeniging trachtte beslag te leggen op den werkman door ontevredenheid te zaaien en hem afkeerig te maken van het over hem gestelde gezag. Gemakkelijk ging dit in het eerst niet. Wel werden er verschillende afdeelingen gesticht, maar toch wilde toen het overgroote deel der Nederlandsche werklieden zich hierbij niet aansluiten. Stuitte het internationale karakter den werkman al tegen den borst, de uitgesproken anti-godsdienstige richting, waarin de vereeniging zich bewoog, wekte antipathie. Want onder de arbeidersstand was nog altijd een zeker algemeen Christendom overgebleven, bij het groote deel er van bestond nog een vasthouden aan de tradities van het voorgeslacht, een zeker conservatisme, dat van socialisme niets wilde weten. Nog niet scherp afgescheiden van hen, maar toch bij persoonlijken omgang duidelijk te herkennen, vond men een kern van orthodoxe belijders, voor wie het Christendom meer was dan een vernis, voor wie het, ook in hun vaak schamel bestaan, een kracht Gods was tot zaligheid.

Zoo is het te verstaan, dat tegenover de beweging van de socialistische Internationale hier in ons land een Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond werd opgericht, dat ruimte bood voor de bovengenoemde groepen. Het was niet specifiek Christelijk, maar had een gematigd karakter en beproefde zoo neutraal mogelijk te zijn. En omdat, door het gemis van scherp afgebakende grenzen, de verschillende richtingen gemakkelijker dan thans, in elkaar

konden vervloeien, was het mogelijk dat zelfs een positief-Christelijk blad als de „Werkmansvriend" eerst bezwaar maakte tegen het oprichten van Christelijke werkliedenvereenigingen, die haar grondslag stelden op den Bijbel.

Toch verwondert het ons niet, dat in het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond bij velen de gehechtheid aan de openbare gemengde school zich niet verloochende, maar evenmin, dat anderen alleen in het bijzonder onderwijs heil zagen.

Dit bleek reeds in de eerste vergadering, waarin het reglement zou worden vastgesteld. Volgens het voorstel stond in artikel 3 oorspronkelijk : „mede te werken tot uitbreiding en bevordering van het algemeen staatsonderwijs."

Hierdoor zou het bijzonder, Christelijk onderwijs uitgeschakeld worden en het spreekt vanzelf, dat de orthodox-Christelijke arbeider met deze formuleering niet mee kon gaan. Vandaar dat er verzet kwam van de Rotterdamsche afgevaardigden. Dit werd nog scherper toen een der leden voorstelde te lezen : „algemeen, *kosteloos*, staatsonderwijs". Zelfs dreigden de Rotterdammers zich niet aan te sluiten, wanneer het Verbond door zijn reglement, positie koos tegen de bijzondere school.

Hiervoor zwichtte de vergadering, die nu met 18 tegen 2 stemmen besloot, dat in het reglement zou komen te staan : „mede te werken tot uitbreiding en bevordering van het onderwijs."

Wel was men nu tot een bevredigende oplossing gekomen, maar de kiem van splitsing was toch reeds openbaar geworden. Op den duur zou het onmogelijk zijn in één vereeniging te blijven, vooral, omdat de strijd om den Bijbel op de school in de jaren zeventig steeds scherper vorm aannam.

Aan de scherp uitgesproken tegenstelling tusschen het openbaar, neutraal en het Christelijk onderwijs zou het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond niet kunnen ontkomen.

Maar bij de oprichting en in den eersten tijd van zijn bestaan scheen alles nog pais en vree. Zelfs kon men in een plaatselijke vereeniging van de bestuurstafel de volgende woorden hooren : „Vooral het onderwijs, gelijk het thans gegeven wordt (acht ik)

allesbehalve begeerlijk en aanbevelenswaardig. De openbare school voedt het ongeloof..... aangezien er het godsdienstig element geweerd wordt. Alleen een godsdienstige Christelijke opvoeding kan den mensch, wie hij ook zij, gelukkig maken beide voor dit en het volgend leven."

Het bleef echter niet zoo. Want de leiders van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond deden steeds meer of het neutraliteitsbeginsel niet in het reglement was vastgelegd.

Dit bleek duidelijk uit de verhouding, die het Verbond aannam ten opzichte van „Volksonderwijs". Deze vereeniging wist ook het A.N.W.V. onder haar invloed te brengen en op de algemeene vergadering van Kerstdag 1875 bekende dit officieel kleur.

Daar stelde de Amsterdamsche Schildersvereeniging voor, om in art. 3 te lezen : „bevordering en uitbreiding van het *neutraal, staats-openbaar* lager en middelbaar onderwijs". Ja, er waren er in deze vergadering, die de openbare school *verplicht* wilden stellen voor alle kinderen, van welke godsdienstige gezindheid ook.

Hier werd doelbewust op scheiding aangestuurd. De voorstanders der Christelijke school moesten er uit. „Met al dat laveeren", sprak de verdediger van het voorstel, „is het Verbond tot dusver niet veel verder gekomen. Wie zich afscheiden wil, moet het doen.... De verderfelijke invloed van de secte-scholen moet tot elken prijs te keer worden gegaan."

Deze woorden waren voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar. Werd dit voorstel aangenomen, dan was daarmee het tafellaken tusschen het Verbond en de Christelijke arbeiders doorgesneden.

En de vergadering nam het aan. Het Verbond had den eersten stap gezet op een nieuwen weg. Niet lang duurde het, of de tweede volgde.

Het was in dien tijd, dat Moens zijn initiatief-voorstel tot wijziging van de schoolwet indiende.

Dit was naar den zin van het Werkliedenverbond. Vandaar dat het Centraal bestuur besloot een adres aan de Tweede Kamer te zenden, om aan te dringen op een spoedige behandeling

van het ontwerp, terwijl de heer Moens een dankbetuiging van het Verbond in ontvangst mocht nemen.

Uit dit alles bleek ten duidelijkste, dat geen Christen-arbeider meer lid kon zijn van zulk een vereeniging, zonder zijn beginsel geweld aan te doen. En men rekende daar ook niet meer op, anders zou een der leiders zeker niet hebben gesproken van „die walgelijke flauwe en lauwe, afgrijselijk bedaarde, voorzichtige, gemoedelijke, brave, Christelijke huisvaders".

Haat sprak er uit deze woorden, in den grond, haat tegen het Christendom, tegen den Christus.

Was het wonder, dat de Christelijke arbeiders zich afzonderlijk gingen organiseeren? In Amsterdam kwam men het eerst tot een plaatselijke vereeniging, nl. „Patrimonium", waaraan de namen Beeremans, Kater en Witmond ten nauwste verbonden zijn. In het jaar 1876 opgericht, werd de Koninklijke goedkeuring 19 Maart 1877 verkregen.

We behoeven niet te vragen, hoe deze vereeniging tegenover de schoolkwestie stond. De bazuin gaf hier geen onzeker geluid. In een artikel van den voorzitter over „Schoolonderwijs" staat o.m.: „Wij zijn voorstanders van *vrijheid* van onderwijs en ontkennen, dat de staat gerechtigd zou zijn, zijdelings zoodanig in die vrijheid in te grijpen, dat iemand, tegen zijn geweten in, verplicht wordt zijn kinderen staatsonderwijs te laten ontvangen, dat, ook met den oprechtsten toeleg, niet *neutraal kan zijn* en 't — naar getuigenis van tot oordeelen bevoegden van onverdachten huize — ook niet *is*.

Het Christelijk onderwijs heeft onze volle sympathie, bevordering van dat onderwijs is dus mede het doel van ons streven."

Al spoedig zou de nieuwe vereeniging in de gelegenheid zijn van haar gezindheid blijk te geven. Want in het voorjaar van 1878 werd het ontwerp-Kappeyne ingediend. Dat hierdoor het Christelijk onderwijs gevaar liep, begreep ook „Patrimonium".

Te meer toen het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond een adres aan de Tweede Kamer zond met wenschen, nog radicaler, dan de radicaalsten in den lande. Het drong nl. aan op invoering van den leerplicht, op kosteloos onderwijs, op invoering van voor-

bereidend onderwijs van staatswege en instelling van herhalings- en voortgezet onderwijs. Want, aldus het adres, de ontwikkeling, vooral van den arbeidersstand liet veel te wenschen over, immers in duizenden werkmansgezinnen was de Bijbel de eenige lectuur.

„Patrimonium" besloot dan ook tot den Koning te gaan, om voor hun kinderen te vragen een school met den Bijbel.

Roerend in zijn eenvoud, heette het in dit adres: „Evenals „Uwe Majesteit en Uwer Majesteits kinderen zijn onze kinderen „gedoopt in den naam van den drie-eenigen God, en bij dien doop „hebben wij plechtig beloofd, aan onze kinderen een Christelijke „opvoeding te zullen geven. Dat nu kunnen wij niet, Sire! indien wij „geen Christelijke scholen voor ons volk krijgen.

„Uwe Majesteit bedenke toch, dat wij den ganschen dag aan onzen „arbeid zijn en de opvoeding van onze kinderen dus grootendeels „op de school plaats heeft.

„Naardien er nu weder een wetsontwerp is ingediend om dit „verkrijgen van een Christelijke school voor onze kinderen nog „moeilijker te maken, komen wij eerbiedig, maar met ootmoedigen „aandrang, Uwe Majesteit smeeken om Uwer Majesteits Regeering „ons een wet te doen geven, die onze kinderen niet langer van den „Heere Jezus Christus scheidt en van de traditiën onzes volks ver- „vreemdt.

„Uwe Majesteit gelieve toch te bedenken, dat wij ons deel niet „uitsluitend in deze wereld hebben en dus de ellendigsten van alle „menschen worden, indien wij onzen kinderen ook nog het deel „voor den hemel zouden bemoeilijken."

Bij gelegenheid van het jaarlijksch bezoek van den Koning aan de hoofdstad, werd het adres bij monde van den voorzitter van „Patrimonium", K. Kater, den Vorst aangeboden.

En toen het Volkspetitionnement in de laatste week van Juli, in Amsterdam ter teekening lag, zullen zeker de leden van het „Nederlandsch Christelijk Werkliedenverbond Patrimonium" niet zijn achtergebleven, om met hun handteekening den Koning nogmaals te verzoeken, het mogelijk te maken, dat zij voor de schoolopvoeding van hun kinderen Gods Woord zouden mogen behouden.

DE UNIE „EEN SCHOOL MET DEN BIJBEL."

Door de actie voor het Volkspetitionnement was er een prachtige organisatie tot stand gekomen. Ruim 650 locale comité's waren er gesticht, verspreid over het geheele land. Nog nimmer was zoo iets gezien in de geschiedenis van het Christelijk onderwijs.

Men begreep, dat de organisatie, wel in der haast in elkaar gezet, maar toch doeltreffend gebleken, moest behouden blijven. De locale comité's mochten niet uit elkaar gaan, de band, door den druk der tijden gelegd, mocht niet worden verbroken.

Hoe deze organisatie te behouden? Die vraag drong zich naar voren bij de voormannen van ons Christelijk onderwijs. Het resultaat van hun overwegingen zag de stad Utrecht op den 23en Januari 1879. Aan het behouden blijven van de organisatie is de naam verbonden van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.

Het comité van het Volkspetitionnement had een circulaire gezonden aan de locale comité's, om samenwerking te verkrijgen. Er scheen niet veel animo te zijn, tenminste, slechts een betrekkelijk klein aantal zond antwoord.

Een tweede circulaire was noodig en nu ging het beter. Een drie honderd comité's lieten van zich hooren.

Zoo kon men beginnen en onder voorzitterschap van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman werd de Unie „Een school met den Bijbel" in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht geïnstitueerd.

Het verwondert ons niet, dat men Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude tot eere-voorzitter verkoos, den man, die als vertegenwoordiger van meer dan drie honderdduizend voorstanders der Christelijke school hun belangen voor den Koning had bepleit.

Dat was den 3en Augustus 1878 geweest en den 17en daarop had Willem III de partijwet geteekend, waardoor de Christelijke school het diensthuis werd binnengeleid.

Als protest tegen deze daad besloot deze vergadering van afgevaardigden der locale comité's, dat ons Christenvolk voortaan ieder jaar op den 17en Augustus gelegenheid zou krijgen, om een buitengewoon offer te geven ter versterking van de financiën der Christelijke school.

Niet dat er geen bezwaren naar voren gebracht werden. Sommigen hadden wel degelijk bedenkingen tegen een collecte. Er werd ook al zooveel gecollecteerd. En dan een jaarlijksche inzameling in de groote steden, waar men de voorstanders van Christelijk onderwijs lang niet allen kent. Dat zou bijkans onmogelijk zijn, meenden anderen.

Een der afgevaardigden geloofde niet, dat zij veel zou opbrengen. Ook waren er, die beloofden zooveel mogelijk hun best te doen.

Zoo werden er op die vergadering allerlei klanken gehoord. Maar welke bezwaren er ook geopperd werden, Lohman wist van geen wijken. Hij hield er aan vast, dat allen één lijn moesten trekken, nu de nieuwe wet volle handen met staats- en gemeentegeld strooide over de openbare school. Meer dan vroeger nog, had nu de Christelijke school niet alleen het gebed, maar ook het geld noodig van haar voorstanders.

Daarom, op geen plaats mocht men overslaan, want dan zou men inslapen, dan zou men vergeten, dat men was een soldaat van het leger, dat steeds paraat moest zijn, wanneer de belangen van de school met den Bijbel in het gedrang kwamen.

Op een eigenaardigheid van de Unie moeten wij wijzen. Zij was altijd arm en toch ieder jaar uitdeelende. Geen school werd door haar gesubsidieerd en toch kwam al het verzamelde geld den scholen ten nutte.

Er werd nl. besloten, dat de Uniecollecte voor het overgroote deel de plaatselijke school ten goede zou komen. Alleen een gedeelte werd in de kas der Unie gestort, die dit evenwel dadelijk verdeelde onder de Vereenigingen voor Christelijk Nationaal en voor

Gereformeerd Schoolonderwijs. Zoo was de Uniekas altijd ledig.

De Unie was ook in ander opzicht een bijzondere vereeniging. Zij vroeg geen rechtspersoonlijkheid aan, want dat streed tegen haar karakter. Zij moest leven in het hart van ons Christenvolk, door de begeerte van dat volk, om samen te werken als broeders voor de zaak van het Christelijk onderwijs. Verflauwde de liefde, dan zou dit dadelijk terugslaan op de Unie, verdorde ze, dan ging de Unie dood.

Reeds meer dan vijftig jaar heeft de Unie haar collectanten telkens in Augustus uitgezonden, om giften te verzamelen voor de school met den Bijbel. Behalve alle andere gaven hiervoor, hebben haar voorstanders in dien tijd door middel van de Uniecollecte bijeengebracht de som van *f* 5.468.538,17½ [1])

---

[1]) Deze opgave loopt tot 1934.

NIEUWE OPLEVING.

Door de wet van Kappeyne was de onderwijskwestie meer dan ooit op het terrein van de politiek gekomen. Het werd wel wat moeilijk voor de politicophoben onder de voorstanders van de school met den Bijbel, vooral onder de onderwijzers. Zij konden zich toch moeilijk buiten den schoolstrijd houden, die zij zuiver op paedagogisch gebied wilden voeren. Want dat ging nu niet meer. De Vereeniging van Christelijke onderwijzers kon zich dan ook hoe langer hoe minder onttrekken aan de politiek en in de volgende jaren zien we haar steeds meer naar die richting overhellen.

Maar voorloopig liet ze den politieken strijd nog over aan de volksvertegenwoordigers in het parlement. Daar traden de kampvechters op voor de vrije school. Daar spraken mannen als De Savornin Lohman, Keuchenius en Mackay en verdedigden met klem de rechten van het verdrukte volksdeel. Er kwam meer enthousiasme in de gelederen der Antirevolutionairen.

Dit was niet te verwonderen, wanneer een oude strijder als Elout van Soeterwoude voorging. Nog eens kwam hij in de Tweede Kamer, nadat hij zeventien jaren de rust had genoten. Het was, alsof het Volkspetitionnement hem zijn ouderdom had doen vergeten, toen hij nogmaals in het parlementaire strijdperk trad.

Toch was niet hij de leider, maar Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, een der jongeren, de man, die het verdere van zijn leven met stoere kracht gestreden heeft voor het recht van het bijzonder onderwijs. Nog niet zoo heel lang geleden had hij voor 't eerst het politieke pad betreden. En het was juist een kwestie van recht en onrecht, die er hem gebracht had, toen hij in zijn woonplaats Den Bosch zag, op welke onwaardige wijze de openbare-school-

mannen daar de bijzondere school bestreden. Van dien tijd af stond hij steeds op de bres en de fijne aristocraat hanteerde met virtuositeit het vaak scherpe wapen van woord en pen, waarmede hij zijn tegenstanders te lijf ging, en waardoor hij een groot aandeel gehad heeft in het bevechten van de zege.

Na 1878 was er gelegenheid te over om zijn wapen te gebruiken. Want ook aan de overzijde waren er militante strijders genoeg. Vooral Lieftinck deed in dien tijd van zich spreken. Nauwelijks werd er maar even aan het heilig huisje der Liberalen geraakt, of hij deed zijn stem hooren. Meermalen werd het dan een tweegevecht, waarbij Schaepman, de Roomsch-Katholieke afgevaardigde, zich vaak voegde aan de zijde der Antirevolutionairen.

Maar ook keerden dezen zich tegen minister Van Lynden, die de plaats van Kappeyne had ingenomen. Deze strijder voor het Christelijk onderwijs scheen wel te zijn omgekeerd. Hoe groot was de teleurstelling van de vrienden der school met den Bijbel, toen hij, die zich steeds geschaard had aan de zijde der verdrukten, de taak op zich nam, om de wet uit te voeren, die den druk nog zwaarder zou maken. Scherp waren dan ook de verwijten, die hij van Elout van Soeterwoude, Lohman en Mackay in ontvangst had te nemen.

Men kon het zich eigenlijk nog niet realiseeren, dat werkelijk de wet in al haar zwaarte zou worden toegepast. Zou er nog niet een kans zijn, om haar op te schorten? Keuchenius deed een poging in die richting en diende een motie in.

Daar stond Lieftinck op en zijn maiden-speech was een felle bestrijding van het bijzonder onderwijs. Als zweepslagen striemden zijn woorden: „Zie eens, mijnheer de voorzitter, de motie-Keuchenius laat zich, mijns inziens, verklaren uit de omstandigheid, dat de antirevolutionaire partij in de engte gedreven is, dat zij ziet, dat zij in de Kamer met deze zaak elk oogenblik terrein verliest. Ik kan mij voorstellen, dat men rare dingen doet, als men in de benauwdheid zit; dan komen er vreemde gestes en vreemde kreten, zoodat men meent, dat iemand in ernst om hulp roept. Maar wij zullen de antirevolutionaire partij niet helpen! Aan retraite denken

wij niet ! *Gij* hebt de trom geroerd, *gij* hebt op de fluit gespeeld, *gij* hebt de bazuin geblazen — maar *wij* zullen voortrukken, in dit opzicht met gesloten gelederen, totdat beter onderwijs verzekerd is voor ons volk, en het veldgeschrei gehoord zal worden : gij, ongeloovigen, hebt overwonnen !"

Geheel ad rem repliceerde de Roomsch-Katholiek Mr. Haffmans : „Ik neem acte van dit woord. De ongeloovigen zijn het, die zullen getriumfeerd hebben. Deze uitdrukking wensch ik in overweging te geven — zoowel aan den minister van Binnenlandsche als van Buitenlandsche Zaken..... Ik vertrouw nog altijd, dat zij de hand niet zullen leenen, om het werk der ongeloovigen te doen."

Maar dit woord hielp evenmin als het beroep op den minister. Met overgroote meerderheid werd de motie verworpen. Zoo was ook deze hoop de bodem ingeslagen. Dat daardoor de strijd niet was geluwd, laat zich begrijpen.

Opnieuw laaide hij op, toen de minister een wetsontwerp indiende, om de staatsbegrooting van 1880 te verhoogen, teneinde de uitvoering van de wet-Kappeyne mogelijk te maken. Vermaard is bij de behandeling hiervan geworden de beeldspraak van Keuchenius : „De minister zal het toch moeten erkennen, dat wat de rups van het rationalisme heeft overgelaten, reeds is afgegeten door den sprinkhaan van het modernisme ; wat de sprinkhaan van het modernisme heeft overgelaten, dat is reeds afgegeten door den kever van het materialisme, en wat de kever van het materialisme nog heeft overgelaten, dat, mijnheer de voorzitter, zal weldra door den kruidworm en de bladluis van het communisme en nihilisme zijn te niet gedaan."

De Kamer verstrekte den minister de gelden en nu zou de druk komen. Vooral als de schoolgebouwen bij het bijzonder onderwijs in overeenstemming met de wet moesten gebracht worden, zouden voor velen de kosten zoo groot worden, dat het de vraag zou zijn, of de scholen konden blijven bestaan.

Hier moest wat aan worden gedaan, want voor de noodige veranderingen kregen de bijzondere scholen geen cent subsidie. Daarom diende De Savornin Lohman, in 1882, een wetsontwerp

in, met de bepaling, dat deze eischen alleen zouden gelden voor gesubsidieerde bijzondere scholen. Dan zouden alle vrije Christelijke scholen er buiten vallen.

Weer was het Lieftinck, die de bestrijding op zich nam. Hij noemde het „een eerste poging, om te knagen aan den bast van den gezondheidsboom, waarvan ons volk eten en leven moet". Deze „palstaander" had hier echter geen succes. De wet werd aangenomen.

Het scheen, alsof bij sommige Liberalen een eenigszins mildere stemming begon te heerschen.

Dit kon men niet zeggen van den burgemeester van Buiksloot, den heer Albrecht, die in die dagen nogal van zich deed spreken.

De laatste jaren was, telkens in Augustus, in zijn dorp de Unie-collecte gehouden en dit was hem een doorn in 't oog. De heer P. G. van Drunen verzamelde dan in Buiksloot en omliggende dorpen bij de voorstanders van Christelijk onderwijs giften, met het doel, om in de toekomst een school met den Bijbel te kunnen bouwen.

Hieraan wilde de burgemeester een einde maken. Geen Christelijke school te Buiksloot, zoolang hij het kon verhinderen. Hij bracht de zaak in den gemeenteraad ter sprake, en daar dacht de meerderheid er evenzoo over. Daarom vaardigde dit lichaam een besluit uit, dat niemand een algemeene inzameling mocht houden, op welke wijze ook, dan met schriftelijke toestemming van B. en W. En deze zouden die natuurlijk nooit geven.

Het volgend jaar was de heer Van Drunen weer op zijn post en vroeg vergunning aan om de Unie-collecte te houden. Zeker, zeiden B. en W. mits ge alleen collecteert bij de leden van de Unie „Een school met den Bijbel". En daar de Unie geen leden kende, beteekende dit dus, dat de collecte niet kon gehouden worden.

Maar Van Drunen liet het er niet bij zitten. Hij zond een telegram naar minister Heemskerk, die per draadbericht den burgemeester aanzei, dat hij de collecte moest laten doorgaan.

Deze liet Van Drunen meedeelen, dat hij kon collecteeren, mits overeenkomstig het laatste besluit. Hieraan stoorde de Uniecollectant zich echter niet, maar bezocht verschillende menschen in hun woningen. Rijks- en gemeentepolitie kwamen in actie en maakten proces-verbaal.

Zoo kwam de zaak voor de rechtbank, waar een veroordeeling volgde. Men ging in hooger beroep en Mr. Th. Heemskerk verdedigde op belangelooze wijze Van Drunen tot voor den Hoogen Raad. 't Was alles tevergeefs. Het vonnis luidde *f* 10.— boete en betaling van de kosten.

Geen wonder, dat deze zaak in de Tweede Kamer ter sprake gebracht werd. Zooals vroeger Groen van Prinsterer het voor de verdrukten in het parlement opnam, zoo stond nu De Savornin Lohman aan de zijde van het recht en hij aarzelde niet, om van de verordening te Buiksloot te zeggen, dat ze grensde aan het krankzinnige; immers zij verbood zelfs om inschrijvingsbiljetten aan de ingezetenen te zenden.

Dus bleef Buiksloot zonder Christelijke school? Had de burgemeester de overwinning behaald? Neen — de Christenen in Nederland, ja, zelfs in Nederlandsch-Indië hebben geprotesteerd tegen deze dwinglandij. Er kwam een oproep in de bladen, en de giften stroomden toe. Van alle zijden werden de onvermogende Buiksloters geholpen en de school kwam er.

Maar tegen de gemeenteverordering was niets te doen. Zelfs de minister stond hier machteloos. Men moest er zich aan houden, dat alleen de leden van de Unie mochten worden aangezocht om giften. Toch wist men een uitweg te vinden. De Uniecorrespondent vroeg, of de bewoners van Buiksloot lid wilden worden van het locaal comité. Een zestigtal gaf zich op, en op deze wijze werd jaren achtereen de collecte gehouden. De opvolger van den heer Albrecht was milder gestemd tegenover het Christelijk onderwijs dan zijn voorganger. Hij had geen bezwaren en sinds 1901 werd te Buiksloot de Uniecollecte gehouden als overal elders.

In de Tweede Kamer waren inmiddels de gelederen der Antirevolutionairen, door de verkiezingen in 1884, zeer versterkt. Rechts en links hielden elkaar zoowat in evenwicht. Een onberekenbare factor was gelegen in den eenigen conservatief, Mr. Wintgens, die feitelijk bij vergissing in de Kamer gekomen was. De vraag was nu, wat hij zou doen, als het onderwijs in het geding kwam. Zou hij met rechts meestemmen, of zou hij zich scharen aan de zijde

van de onverzoenlijke bestrijders der Conservatieven, de Liberalen?

Men zou het spoedig weten, want al heel gauw diende de rechterzijde enkele amendementen in, betreffende de schoolkwestie. Wintgens verloochende zijn geestelijke afkomst niet en stemde met links tegen, zoodat alle amendementen verworpen werden. Nu kon Lohman zich niet inhouden en in een scherpe philippica hekelde hij de houding van Wintgens. Deze antwoordde er niet op, maar den volgenden dag kwam er een schrijven van hem in bij den voorzitter der Tweede Kamer, waarbij hij als lid bedankte.

Met hem verdween het laatste overblijfsel van de eens zoo machtige conservatieve partij uit de volksvertegenwoordiging.

In de jaren tachtig kwam er hoe langer hoe meer een drang naar grondwetsherziening. Vooral de Liberalen hamerden steeds op dit aambeeld. Maar zonder den steun van de rechterzijde was het hun niet mogelijk, het vereischte stemmenaantal te halen. Rechts hield zich echter gereserveerd. Inzonderheid de Antirevolutionairen voelden weinig neiging om de Liberalen te helpen. Wel wilden ze dit doen, wanneer het onderwijsartikel (art. 194) in de grondwet veranderd werd. Was de linkerzijde daar niet toe geneigd, dan zou het klinken : non possumus.

Het was voor links een moeilijk geval. Heemskerk deed nog een poging en kwam met een voorstel tot wijziging van art. 194. Maar de Kamer wilde er niets van weten en het ontwerp werd verworpen. Geheel zonder strijd ging dit niet en zelfs voegde Goeman Borgesius de rechterzijde toe : „Gij zijt politieke struikroovers !"

Bekend uit deze behandeling is ook het woord van minister Heemskerk, die moest erkennen het energieke dat er in lag, om scholen uit eigen middelen te stichten, die waardeerde het schoone, dat bleek uit den groei van het Christelijk onderwijs tegenover een wet als die van 1878. Maar, zei hij, wanneer men nu gaat vragen om geldelijken steun uit de regeeringskas „dan wil ik dit op zichzelf niet veroordeelen ; er is misschien voor te zeggen ; maar het mooie is van de beweging af". Terecht wees J. C. Fabius er op, dat het niet gepast was om dat te zeggen. Want moeten er juist martelaars zijn voor een zaak, voordat zij mooi genoemd kan worden?

Heemskerk ging na zijn echec niet heen, maar de Kamer werd ontbonden. Nieuwe verkiezingen versterkten de liberale fractie, waarvan een gedeelte een andere houding aannam ten opzichte van subsidieering der bijzondere scholen. Zelfs verklaarden sommigen even als Heemskerk, dat art. 194 zich niet verzette tegen het verstrekken van rijksgelden aan het vrije onderwijs.

Deze toon was nog nooit gehoord in het kamp der Liberalen. Steeds hadden dezen subsidieering afgewimpeld op grond van art. 194. Nu hierin een kentering kwam, werd ook de rechterzijde toeschietelijker, zoodat de grondwet in 1887 werd herzien, zonder dat het onderwijsartikel veranderd werd.

Voor de Liberalen gaf deze herziening geen winst, want de volgende verkiezingen brachten hen in de minderheid. Scherp stonden vooral Antirevolutionairen tegenover de Liberalen en in „De Standaard" schreef Dr. Kuyper pittige asterisken en hoofdartikelen. Geheel in zijn toon kon men daar lezen : „Bij al wat u dierbaar en heilig is..... stemt nooit, stemt in geen geval, stemt in geen enkel district den Liberaal !"

De uitkomst was, dat de Kamer omging : 28 Antirevolutionairen en 26 Roomsch-Katholieken namen zitting.

DE STRIJD OM DE FINANCIEELE GELIJKSTELLING. 1889—1920.

DE SCHOOLWET-MACKAY.

Wat was de toestand gansch anders, dan een tiental jaren te voren ! Toen had Kappeyne met niets sparende felheid een onderwijswet in het Staatsblad weten te krijgen, zonder dat de voorstanders van het Christelijk onderwijs zich ook maar met eenig succes konden verzetten. Hij had het juk zwaar gemaakt en de jukdragers hadden te zwijgen.

En nu, in 1888, — een rechtsch ministerie, dat zich ten doel stelde het onrecht, waaronder het verdrukte volksdeel leed, tenminste gedeeltelijk te herstellen.

Dr. Kuyper had het in 1878 reeds voorzien en voorzegd. Dat was geweest, toen hij met Lohman, tijdens de aanbieding van het Volkspetitionnement, in de tuin van het Loo wandelde. Op een vraag van den laatste zei Kuyper : Ik geloof wel, dat de Koning de wet zal teekenen, maar over tien jaar zit gijlieden op de plaats der Liberalen.

Aan Lohman was dit toen voorgekomen als een uiting van een overmatig optimisme, maar later heeft hij erkend, dat Kuyper toen verder zag dan hij.

Het ministerie-Mackay, dat nu optrad, diende een ontwerpschoolwet in, waarvan het beginsel was : gelijkstelling van het bijzonder en openbaar onderwijs ten opzichte van de rijkskas, behalve ten aanzien van het stichten en onderhouden der gebouwen. Dit wilde dus zeggen, dat nu ook de bijzondere school ongeveer $^1/_3$ van de kosten van het onderwijs uit de schatkist vergoed zou krijgen.

Iedere band, die de school verbindt met het rijk of de gemeente, is een verkorting van de vrijheid. Dit kan nu eenmaal niet anders, maar voor het Christelijk onderwijs was het zeker niet voordeelig. Het moest zich verschillende beperkingen getroosten. Nog wel niet veel, maar toch — er lag hier een addertje onder het gras. Er werd in de wet bepaald, dat minstens 18 uur per week besteed moesten worden aan de vakken, genoemd in art. 2. Nu was dit geen aanranding van het beginsel, ook niet van den geest van het onderwijs, maar toch was het de eerste stap op een gevaarlijken weg. Want met die 18 uur werd meteen beperkt de tijd, die gegeven kon worden aan de vakken, die speciaal voor de Christelijke school van belang waren. Hierin lag een gevaar verscholen voor het vrije onderwijs.

Zonder strubbeling ging ook dit ontwerp niet door de Kamer. Want de onverzoenlijke geest was bij de Liberalen nog lang niet verdwenen. Al waren er enkelen, die gevoelden, dat er onrecht was gedaan, het meerendeel bleef nog bij zijn antipathieke houding volharden. Schampere uitvallen tegen de rechterzijde bleven dan ook niet achterwege.

Zoo noemde Rutgers van Rozenburg het wetsontwerp „een proeve van afmatting, de inzinking van die hooggeroemde offervaardigheid, en een proeve van de vrees van de agitatoren, die het enthousiasme voor de bijzondere school hadden opgeschroefd, dat het kraantje der Protestantsche Pieterspenning trager en trager mocht gaan loopen."

Van Houten prees de houding van den kiezersbond „Marnix", waarin vele Christelijke Afgescheidenen zich hadden vereenigd, die van subsidie niet wilden weten. Deze handhaafden, volgens hem, standvastig hun principieele bezwaren.

Lieftinck was, als naar gewoonte, hatelijk. Ook Kappeyne liet niet na de fiolen van zijn verontwaardiging over de rechterzijde uit te gieten. Hij scheen het niet te kunnen zetten, dat hij het toch eindelijk nog verloren had. Voor tien jaar had hij de actie van het Volkspetitionnement aan den Koning voorgesteld als de demonstratie van een politieke partij en nu moest hij zien, dat deze partij een wet indiende, waarbij de zijne geheel van karakter veranderd werd.

Vandaar dat hij zijn hart luchtte in een scherpe philippica tegen het bijzonder onderwijs.

Buiten de Kamers was het niet veel beter. Daar ageerde Mr. Levy, de paladijn voor de openbare school, op politieke meetings tegen „de ongelukswet". Ook het middel der petities werd weer te baat genomen. Tal van organisaties, met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voorop, zonden adressen in bij de Eerste Kamer, om de wet niet aan te nemen. Dat men onder deze ook den kiezersbond „Marnix" vond, is wel een droef verschijnsel.

Gelukkig was er onder de Liberalen ook een kentering merkbaar. Er waren er, die tot het inzicht gekomen waren, dat de voorstanders van het bijzonder onderwijs met recht zich bezwaard konden achten over de wet 1878. Zij voelden de onderwijskwestie als een voortdurende twistappel op politiek terrein. Zou deze door de wet misschien kunnen verdwijnen? Zij hoopten het, en, geleid door deze pacificatiegedachte, stemden zij voor de wet, die met 71 tegen 27 stemmen werd aangenomen.

Dat geleerden van naam, als prof. Fruin en prof. Buys zich voor aanneming verklaarden, heeft wellicht verschillende Liberalen in goeden zin beïnvloed.

Het laat zich verstaan, dat er blijdschap en dankbaarheid was onder de vrienden van het vrije onderwijs. Wel waren zij er van overtuigd, dat deze wet nog maar een begin was van rechtsherstel maar toch wisten zij dit begin te waardeeren. De vereeniging van Christelijke onderwijzers zond dan ook een dankbetuiging aan minister Mackay, terwijl „Christelijk Nationaal" door een motie van haar gevoelens blijk gaf.

We moeten de beteekenis van deze nieuwe wet niet onderschatten. Met haar was een nieuwe tijd aangebroken. Tot voor 1889 had de regeering de noodzakelijkheid van de bijzondere school steeds ontkend. Overal was immers gelegenheid voor openbaar onderwijs! Ieder ouder kon zijn kinderen naar de staatsschool zenden. Daar om was geldelijke tegemoetkoming aan hen, die dit niet wenschten, overbodig. Deze houding wijzigde zich nu in 1889. Met de toekenning van subsidie erkende de regeering, dat het vrije onderwijs

naast het openbare noodzakelijk was en in rechten er mee gelijk stond.

Tot nu toe was men voor de streep blijven staan, nu was men er over heen gestapt en kon men den nieuwen weg bewandelen. Deze weg moest uitloopen op de financieele gelijkstelling, die *in beginsel een feit* was geworden. Want de beteekenis van de wet van 1889 lag niet in de grootte van het subsidie, maar hierin, dat er subsidie gegeven werd.

Groot was de bijdrage niet, die de scholen kregen. En welke voorwaarden moesten er nog niet vervuld worden ! Om aan de eischen van de wet te voldoen, was verbouwing van lokalen vaak noodzakelijk. En dat kostte geld, soms zooveel, dat het aannemen van het subsidie neerkwam op zware financieele offers. Dus zag men in zulk een geval van subsidie af.

Was nu de schoolstrijd uit ? Was er werkelijk „pacificatie", zooals De Savornin Lohman schreef in zijn bekend werkje over dit onderwerp ? Zeker niet. Wel was de strijd doorloopend niet zoo heftig meer, omdat er een begin gemaakt was met rechtsherstel. Maar toch, het groote verschil in den materieelen toestand tusschen beide soorten van scholen illustreerde nog te duidelijk, dat er onrecht was gebleven.

De bijzondere scholen werden sterk gehandicapt, doordat de gemeentebesturen niet meewerkten en in deze colleges zoo vaak een vijandige geest heerschte tegenover het vrije onderwijs.

Dit kwam allereerst uit in de schoolgeldheffing. Wel bepaalde de wet, dat er schoolgeld geheven moest worden op de openbare school, maar dit werd vaak zoo laag gehouden, dat het praktisch gelijk stond met kosteloos onderwijs.

Daarbij kwam nog, dat de openbare scholen met volle hand konden putten uit de gemeentekas en op vele plaatsen werden gebouwen, salarissen en leermiddelen opgevoerd tot een hoogte, die voor het bijzonder onderwijs onbereikbaar was.

Zoo kwam er niet veel terecht van een eerlijke uitvoering van de wet. Want de geest van de vrienden der openbare school was niet omgezet. Zij bleven mokken, omdat hun inrichting niet meer als de eerste en eenige werd erkend.

DE SCHOOLRAAD.

Zoo was dan de schoolstrijd een nieuw stadium ingetreden en het was nu de vraag, op welke wijze men de voordeelen, die de wet aanbood, het beste ten dienste van het Christelijk onderwijs zou aanwenden. Daarvoor was het noodig, dat er nader contact kwam tusschen de vier vereenigingen, die, elk op haar terrein, de belangen van de school met den Bijbel behartigden.

Dit gevoelde ook Elout van Soeterwoude, die er bij de Antirevolutionaire Kamerleden op aandrong, dat er een samenkomst zou worden belegd van „Christelijk Nationaal", de Vereeniging van Christelijke onderwijzers, Gereformeerd Schoolonderwijs en de Unie „Een School met den Bijbel".

Immers, deze vereenigingen kwamen voor een moeilijke taak te staan. Er deden zich nieuwe mogelijkheden op door de subsidieering van het bijzonder onderwijs. Nieuwe scholen moesten worden opgericht en nu moest er gezorgd worden, dat aan het volk een onderwijs werd gegeven, beter dan de openbare school dit kon verschaffen. Daartoe was samenwerking een dringende eisch, een juiste arbeidsverdeeling moest er plaats vinden, opdat de gelden op de voordeeligst mogelijke wijze zouden gebruikt worden.

Samenwerking was te meer noodzakelijk, daar het te voorzien was, dat de tegenstanders, door den nood gedrongen, zich meer dan ooit zouden inspannen. En dit zou den strijd verzwaren.

De samenkomst, die Elout van Soeterwoude wenschte, is gehouden. „Christelijk Nationaal" noodigde, op advies van de Antirevolutionaire Kamerleden, de andere vereenigingen uit en wel waren eenige vergaderingen noodig, voor men tot het beoogde

resultaat kwam, maar toch — den 31en October 1890 was het nieuwe lichaam, de Schoolraad voor scholen met den Bijbel gesticht.

Hij stelt zich ten doel de oprichting en paedagogischen bloei van scholen met den Bijbel te bevorderen, hulp te verleenen bij de beslechting van gewone en kerkelijke geschillen, bij de regeling van het pensioenwezen der onderwijzers en bij de handhaving en verbetering van de rechtspositie der scholen.

DE VEREENIGING VOOR CHRISTELIJK VOLKSONDERWIJS.

In het jaar 1890 werd nog een andere vereeniging opgericht, die haar ontstaan niet te danken had aan samenwerking, maar aan verdeeldheid.

De Doleantie van 1886 had de gemoederen niet alleen op kerkelijk gebied in beweging gebracht, maar ook op het terrein van de school bemerkte men de deining. Nog steeds waren er leden van „Christelijk Nationaal", die meenden, dat deze vereeniging tot de Hervormde Kerk in nauwer betrekking moest staan, dan tot andere kerken. Vooral Dr. G. J. Vos Az., die ook in 1868 in dit opzicht van zich had doen spreken, stond deze meening voor.

Nu was dit niet geheel juist, hoewel het verleden er wel aanleiding toe gaf, om het te denken. In ieder geval was het de bedoeling niet van Groen van Prinsterer en lag het niet in het regelement opgesloten. Maar aan den anderen kant was de toestand in de praktijk zoo, dat de Hoofdcommissie bestond uit Hervormden en het aantal van de Hervormde leden der vereeniging, dat der Christelijke Afgescheidene zeer verre overtrof.

Deze verhouding en de sympathieën van de leden der Hoofdcommissie hadden geleid tot de oprichting van de vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs. Maar ook, doordat de kerkelijk Gereformeerden voor een groot deel „Christelijk Nationaal" verlaten hadden, vond de meening, dat zij ten dienste van de Hervormde Kerk stond, bij mannen als Dr. Vos c.s., zij het misschien onopzettelijk, meer ingang.

Dit leidde na 1886 tot een conflict. Want op de jaarvergadering van „Christelijk Nationaal" te Amersfoort op 2 Juni 1887, beklaag-

den Dr. Vos en zijn medestanders zich er over, dat scholen, aangesloten bij C. N. S. 's Zondags gebruikt werden als plaatsen van samenkomst der „doleerenden". Dit achtten zij ontoelaatbaar, daar zoodoende de school betrokken werd in den kerkelijken strijd.

Daarom diende Dr. S. D. van Veen de volgende motie in: „Lokalen van Christelijke scholen, door de Vereeniging gesubsidieerd, mogen op geenerlei wijze en door geen der partijen in den kerkelijken strijd gebruikt worden, behoudens verkregen rechten, die de eene of andere kerkelijke gemeente heeft op het gebruik en de bestemming der gebouwen."

De meerderheid der vergadering was het met deze motie niet eens en verwierp haar. Dit was het sein voor tal van Hervormden, om hun lidmaatschap van „Christelijk Nationaal" op te zeggen.

Niet dadelijk kwam er een nieuwe vereeniging tot stand. Deze werd eerst enkele jaren daarna (23 Oct. 1890), op initiatief van Ds. H. Malcomesius opgericht, onder den naam van „Christelijk Volksonderwijs". Zij draagt een uitgesproken Hervormd cachet en wil de Hervormde Kerk dienen door steun te verleenen aan scholen en onderwijzers.

SOCIAAL-DEMOCRATIE.

Vanuit Duitschland was in de jaren zestig een nieuwe geestesstrooming over de grenzen gekomen, die vooral onder de arbeiders haar aanhangers vond, nl. het socialisme. Oorspronkelijk was ze een zuiver economische richting, die verbetering van den toestand van den werkman op het oog had. Daartoe predikte zij den klassestrijd, den kamp tusschen de werkgevers en de werknemers, tusschen de bourgeoisie en het proletariaat, die eerst dan zal eindigen, wanneer de eerste groep zal zijn vernietigd en de heilstaat hier op aarde zal zijn gesticht.

De lijn, die de socialisten door de menschheid trekken, staat loodrecht op die, welke het Koninkrijk Gods en het rijk van de wereld scheidt. Daaruit volgt reeds, dat socialisme en Christendom diametraal tegenover elkaar staan en onmogelijk kunnen samengaan.

Groot is het verschil tusschen beide richtingen. Het socialisme stelt den mensch in het centrum van zijn wereldbeschouwing. Alles moet medewerken tot het aardsch geluk van den arbeider, want het zwaartepunt van het menschelijk bestaan ligt, volgens deze richting, in het tijdelijke, in den toestand op aarde. Hier beneden moet eens de heilstaat komen en die staat zal zijn de groote macht, die alles regelt, ook de opvoeding en het onderwijs. Geen wonder, dat het socialisme de staatsschool propageert en vijandig staat tegenover de vrije school met den Bijbel.

Onverzoenlijk moet dus de tegenstelling zijn met het Christendom, dat „Christus vóór alles!" predikt, dat bevorderen wil het geluk van ieder, hetzij werkgever of werknemer, en dan niet alleen voor dit, maar ook voor het toekomende leven. En wat de opvoeding der jeugd betreft, streeft het naar de vrije, Christelijke school.

Dit socialisme was langzamerhand ook op politiek terrein gekomen en het deed in 1888 met F. J. Domela Nieuwenhuis zijn intrede in de Tweede Kamer. Weldra verloor hij echter de leiding over zijn aanhangers, die zich schaarden om Mr. P. J. Troelstra. Deze stichtte in 1894 de Sociaal-democratische arbeiderspartij.

De invloed, die deze partij gehad heeft en nog bezit op het onderwijs, is van niet geringe beteekenis. Groot was het aantal openbare onderwijzers, dat zich bij haar aansloot en de Bond van Nederlandsche onderwijzers kreeg meer en meer een socialistisch cachet.

In de praktijk bleken deze onderwijzers de felle bestrijders te zijn van het Christelijk onderwijs en de „frontmakers" moeten we vooral in deze vereeniging zoeken. Zij propageeren de verplichte, kostelooze, neutrale staatsschool.

Het scheen, dat de S.D.A.P. in 1902 water in den wijn wilde doen. Op het Congres der partij voerde Troelstra een opportunistische politiek, toen hij de bekende Groninger schoolmotie wist te doen aannemen. Hierin stond uitgedrukt, dat het Congres aan den staat den eisch stelt, te zorgen, dat er overal algemeen, verplicht, kosteloos, voldoend lager onderwijs zal worden gegeven ; dat het ongewenscht is, de godsdienstige arbeiders tegen te werken in hun verlangen naar Christelijk onderwijs, maar dat aan de bijzondere school dezelfde materieele eischen gesteld moeten worden, als aan de openbare, ook wat betreft de positie der onderwijzers, wier zelfstandigheid door den staat moet worden gewaarborgd, evenals de vrijheid van keuze der ouders. Alleen wanneer aan deze voorwaarden geheel voldaan werd, zou het Congres voor financieele gelijkstelling zijn.

Deze motie had ten doel de Christelijke arbeiders te winnen voor de S.D.A.P. of wel „om den klassenstrijd te redden, laten wij den geloofsstrijd rusten", zooals Troelstra het uitdrukte.

Van eenige verdraagzaamheid, overeenkomstig de strekking van de Groninger motie, werd in de volgende jaren weinig gemerkt.

DE UNIERAPPORTEN.

We zagen boven, dat Dr. Kuyper in de jaren zeventig ijverde voor het restitutiestelsel en dat hij dit aanbeval, al was het ook onder voorbehoud. Want het subventiestelsel lag meer in de lijn van zijn beginselen, maar dit was niet zonder wetswijziging te verkrijgen. Afkeerig was hij van subsidie en toch — Mackay, de geestverwant van Kuyper, had in 1889 geen restitutie, ook geen subventie, maar subsidie gegeven.

Hiermee was de voet gezet op een weg, die afboog van het pad, dat door Kuyper als het juiste was aangewezen. Wat deze had gewild, was meer in overeenstemming met het karakter van de vrije school.

Lohman, die in den schoolstrijd het accent meer legde op het recht van gelijkstelling der beide scholen, al hield hij wel rekening met de vrijheid, was het met de toekenning van subsidie wel eens. Trouwens, als voorzitter van de commissie van voorbereiding had hij een groote rol gespeeld in de tot standkoming van de wet.

Men was begonnen *recht* te doen, en al was de wijze waarop, niet geheel, zooals die gewenscht werd, wat het zwaarste was, moest het zwaarste wegen.

Kuyper zag dit anders en had er dan ook bij Mackay op aangedrongen, het subventiestelsel in de wet neer te leggen. Maar de minister verklaarde geen kans te zien, met de gegevens, die hem ten dienste stonden, een schets van dit stelsel te maken. Het ontbrak hem toen aan een indeeling in bevolkingsklassen, die hij daarvoor noodig had.

Maar al was de wet-Mackay niet geheel in overeenstemming met de Antirevolutionaire beginselen, toch heeft men haar geaccep-

teerd en dankbaar aanvaard de verlichting, die zij bracht voor de bijzondere school. Men heeft dit gedaan, omdat men het goede niet verwerpen wilde, als men het betere niet kon krijgen. Want, wanneer men moest kiezen : waarschijnlijken ondergang, tenminste langzame kwijning van de bijzondere school zonder rijkshulp, of handhaving er van met een redelijke kans op vooruitgang, door middel van subsidie, dan koos men natuurlijk het laatste.

Toch — we zagen het reeds — had de nieuwe wet nog lang niet overal ruimte gemaakt. Meer dan de helft der scholen had geen, ja soms zelfs een schadelijken invloed er van ondervonden.

En daarnaast ging de bevoorrechting der openbare school door de gemeenteraden maar steeds verder. Dit onrecht werd diep gevoeld — en men vroeg zich af, op welke wijze er een eind aan gemaakt zou kunnen worden.

Het zijn de locale comité's van Meppel, Bolsward en Leeuwarden geweest, die op de Algemeene vergadering van de Unie „Een school met den Bijbel" op 27 Maart 1894 met een drietal voorstellen kwamen, die de strekking hadden, de wenschen van de voorstanders van Christelijk onderwijs tot uiting te brengen.

Op die vergadering werd een commissie benoemd [1]), die in Februari van het volgend jaar bij het bestuur van de Unie een rapport indiende, dat bekend staat onder den naam van het Unie-rapport.

Wel wilde de commissie de bevordering van het vrije onderwijs, maar ook, er moest zooveel mogelijk gebruik gemaakt worden van de gedienstigheden der praktijk. Om tot een beteren toestand te geraken, achtte zij het wenschelijk, dat voortgegaan werd in de lijn van de wet van 1889, waarvan uitdrukkelijk verzekerd werd, dat zij de noodige vrijheid van opvoeding en onderwijs niet belemmerde.

Toegegeven werd, dat het verkrijgen van een rijksbijdrage gebonden moest worden aan zekere voorwaarden, zooals dit reeds nu gebruikelijk was. Maar die voorwaarden moesten zoodanig zijn, dat iedere school die kon aanvaarden.

---

[1]) Zie Bijlage II.

Zoo zou de rijksbijdrage grooter of kleiner kunnen zijn, naargelang van het aantal vakken, dat gegeven werd, alsmede afhankelijk van het aantal onderwijzers, dat in de school aanwezig was. Mede zou rekening gehouden kunnen worden met de plaats van vestiging. Immers een stadsschool kost meer dan een dorpsschool.

Al deze zaken konden bij de wet geregeld worden.

Zoo zocht de commissie de oplossing van den schoolstrijd in de richting van de wet-1889 en zij twijfelde er niet aan, of allerwege zouden dan particuliere scholen van alle kleur verrijzen. Reeds zag ze in het verschiet de verwerkelijking van het ideaal : de bijzondere school regel, de openbare aanvulling.

Zij wilde de gemeente bij de kosten van het onderwijs uitschakelen. Deze zouden moeten worden bestreden uit de schatkist van het rijk, dat, tot dekking er van een schoolbelasting zou kunnen heffen van alle ingezetenen. Maar toch wilde de commissie ruimte overlaten aan het particulier initiatief. Want de rijksbijdrage zou slechts zóó groot mogen zijn, dat de kosten gedekt werden van „een eenvoudig ingerichte lagere school". Wilde een schoolbestuur hier boven gaan, dan zou zij, door het heffen van een schoolgeld van de ouders der leerlingen, hiertoe in staat gesteld kunnen worden.

Aan de bespreking van dit rapport namen verschillende voor-aanstaande personen op het gebied van den schoolstrijd deel.

Maar de verschillen waren niet van ernstigen aard, zoodat het rapport bij hoofdelijke stemming met algemeene stemmen werd aangenomen.

Toen het gepubliceerd werd, was de ontvangst onder de voorstanders van Christelijk onderwijs over 't algemeen zeer welwillend. In de pers werd er propaganda voor gemaakt, op Uniedagen werd het besproken, de vereeniging van Christelijke onderwijzers hield er zich mee bezig en op haar Algemeene vergadering stond men er welwillend tegenover.

Toch waren niet allen het met het rapport en de conclusiën eens en weldra zou dit blijken. Den 26en October 1896 bevatte „De Standaard" een artikel van Dr. Kuyper, met het opschrift : Een twistappel.

Hiermee begon hij een bestrijding van het Unierapport, die hij voortzette in een artikelenreeks, die een drietal weken duurde.

In dezen zelfden tijd dienden een 14-tal heeren, waaronder ook Dr. Kuyper, een bezwaarschrift in bij het Uniebestuur tegen het rapport. Zij waren het met de strekking er van in 't geheel niet eens. Zij waren er van overtuigd, dat de Unie het beginsel had laten varen, dat de ouders, zoo zij kunnen, het onderwijs moeten betalen. Ja, zeiden zij, het stelsel van het Unierapport ligt in de richting van de beginselen der socialisten, die uitgaan van de stelling, dat de geheele maatschappij moet zorgen voor iets, dat van algemeen belang is en die dit uit de algemeene kas moet bekostigen. Werd dit stelsel toegepast, dan zou het zedelijk besef en de vrijheid der burgers op het gebied van het onderwijs op den duur verloren gaan. Daarbij zou komen, dat de kosten van het onderwijs door de centralisatie bij het rijk hoog zouden worden opgedreven.

Het Hoofdbestuur van de Unie, dat alle verdeeldheid wilde vermijden, benoemde nu in de commissie voor schoolwetsherziening nog de heeren Dr. H. Bavinck, Dr. A. Kuyper en Dr. J. Woltjer.

Het resultaat van den arbeid van deze vergroote commissie was een nieuw rapport, dat den 17en April 1900 op de jaarvergadering van de Unie ter tafel gebracht werd. Het was een compromis geworden tusschen tweeërlei opvatting over den vorm van overheidssteun, met de daaruit voortspruitende consequenties, de beschouwing van De Savornin Lohman en die van Kuyper. Ook in de vergadering kwam het uit, dat daar deze stroomingen vertegenwoordigd waren en hoewel zooveel mogelijk getracht werd tot overeenstemming te komen, geheel gelukt is dit niet. Maar er was een geest van toenadering en begrijpen. Algemeen wilde men aan de bezwaarden tegemoet komen en nadat nog enkele veranderingen waren aangebracht werd het rapport met algemeene stemmen aangenomen. [1])

We geven hier de definitief vastgestelde conclusiën :

1. Op de lagere scholen worden, zoo mogelijk door de commis-

---

[1]) Zie Bijlage III.

siën, die door het beheer der scholen zijn of worden aangesteld, van hen, die niet tot de onvermogenden behooren, een proportioneel schoolgeld geheven, naar bij de wet vast te stellen regelen.

2. De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging van de lagere school.

3. Door het rijk worde ten behoeve van de lagere scholen aan de schoolcommissiën een vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen bij de wet vast te stellen, naar zoodanige maatstaf, dat de kosten van een gewone, eenvoudig ingerichte lagere school, voor zoover deze niet uit de schoolgelden te vinden zijn, worden gedekt, en rekening gehouden wordt met de uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

4. De uitkeering van die bijdrage worde, evenals thans, gebonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrij laten en alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.

5. Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hun plaats de gemeentebesturen op, met dien verstande echter, dat zij op tijd en wijze, bij de wet te regelen, het beheer der scholen overdragen aan plaatselijke schoolcommissiën, te benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen.

VOORTSCHRIJDEN OP DEN „SUBSIDIE-WEG".

Langzaam, maar zeker ging het bijzonder onderwijs voort op den weg, die leiden moest naar de financieele gelijkstelling met de openbare school. Verschillende stations zijn op dien weg aan te wijzen. Het eerste, dat na de wet-Mackay bereikt werd, was de vermeerdering van subsidie, door minister Goeman Borgesius gegeven, als gevolg van de invoering van de leerplichtwet.

Want hierin hebben de Liberalen hun zin gekregen. Tientallen van jaren had de leerplicht als een dreigend spook gezweefd boven de wereld van het Christelijk onderwijs. Met alle kracht hadden de voorstanders der vrije school er zich steeds tegen verzet. Groot was het aantal artikelen, brochures en boeken, die waren geschreven als protest tegen de bedreiging van de vrijheid van geweten. Maar niettegenstaande dat alles, kwam het gevaar steeds nader bij. Vooral toen in 1898 een wet op den leerplicht de Tweede Kamer werd aangeboden. Wel werd zij niet aangenomen, maar het duurde niet lang of een tweede ontwerp volgde.

Hoog laaide de schoolstrijd weer op. De Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs kwam in actie en nam de volgende motie aan: „De Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, vergaderd te Amsterdam, zonder zich op dit oogenblik uit te spreken over hetgeen ter bevordering van schoolbezoek wenschelijk en mogelijk zou wezen, is van oordeel, dat het bij de Staten-Generaal aanhangige wetsontwerp op den leerplicht onaannemelijk is, als bevattende een reglementeering der opvoeding, die het ouderlijk gezag aantast, — als onrechtvaardig voor ouders, die zich niet aan verwaarloozing der opvoeding hunner kinderen schuldig maken — als bedreigende het bijzonder onderwijs, zoowel

in zijn bestaan als in zijn ontwikkeling — als verstorende de verhouding tusschen de ouders en de hoofden van scholen, — als miskennende de eischen der tucht op de school, — als schadelijk zoowel uit financieel als uit maatschappelijk oogpunt."

Deze motie vertolkte vrijwel de algemeene opinie in de kringen van het Christelijk onderwijs. Niet dat men daar tegen getrouw schoolbezoek was. In 't geheel niet. Maar men wilde dit op indirecte wijze bevorderen, niet door dwang van de wet.

Vooral Dr. J. Th. de Visser stelde zich scherp tegenover het ontwerp en noemde het een aanranding van het recht van de ouders, waardoor men verder afgevoerd werd van het juiste standpunt: de school aan de ouders.

Maar noch de tegenstand in de Kamer, noch die in de pers konden beletten, dat de wet, zij het ook met de kleinst mogelijke meerderheid, aangenomen werd. De Kamerleden beseften allen, dat het er om zou gaan. Voor- en tegenstanders, allen waren ze voor de stemming opgekomen. Alleen van de laatsten ontbrak er één, nl. de heer Schimmelpenninck van der Oye, die tengevolge van een val van het paard zijn been gebroken had. Zoo kwam de wet „dank zij de capriolen van een Oldenburger hengst" met één stem meerderheid in het Staatsblad.

Het keurslijf, waarin de vrije school van lieverlede gesnoerd werd, was weer iets nauwer aangehaald, aan meer verplichtingen moest zij voldoen, meer uitgaven werden haar opgelegd. Om hieraan tegemoet te komen, verhoogde Borgesius het volgend jaar het subsidie.

Toch bleef het verschil tusschen openbaar en bijzonder onderwijs nog zeer groot, toch liet de rechtsgelijkheid tusschen beide nog veel te wenschen over, toch ontvingen de bijzondere onderwijzers heel wat minder salaris dan hun openbare collega's.

Steeds moeilijker werd het voor de school met den Bijbel om de concurrentie vol te houden. Om hieraan te gemoet te komen, dienden de heeren Mackay, De Savornin Lohman, Kuyper, Van Alphen en De Visser, in 1901, de volgende motie in: „De Kamer, van oordeel, dat het wenschelijk is, de door de wet vastgestelde

minima voor de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare en bijzondere lagere scholen, alsmede de wettelijke verhoogingen dier jaarwedden, ten laste van het rijk te brengen, gaat over tot de orde van den dag."

Wel kwam de motie niet in behandeling, maar ze wees toch de richting aan van den weg, die men verder wilde bewandelen. Dat Kuyper deze motie ook onderteekend had, was een bewijs, dat er een kentering in zijn gevoelens had plaats gehad. Want deze motie lag geheel in de lijn van de wet-1889, van subsidieering. Kuyper had subventie op den achtergrond geplaatst en legde nu mede, zij het ook uit een oogpunt van opportuniteit, het accent op de rechtsgelijkheid.

Trouwens dit standpunt heeft hij ook ingenomen bij de indiening van zijn onderwijswet in 1905.

Nieuwe hoop was er ontstaan in het kamp van het Christelijk onderwijs, toen het coalitie-ministerie-Kuyper in 1901 was opgetreden. Vooral onder de onderwijzers waren de verwachtingen hoog gespannen en zag men verlangend uit naar een betere salarieering, opdat de armoede uit de gezinnen geweerd zou worden. Toen een paar jaar verloopen waren, zonder dat een hunner wenschen vervuld was, kwam er onrust en teleurstelling in de gelederen. Maar die waren spoedig weer vergeten, toen de onderwijsnovelle in 1904 de Kamer bereikte. Zij hield in, dat aan de gemeenten en aan de besturen der bijzondere scholen de minima der salarissen door het rijk zouden worden uitgekeerd, terwijl ook aan de bijzondere onderwijzers pensioen zou worden toegekend.

Als er een bewijs noodig was geweest, dat de schoolstrijd niet geëindigd was, dan werd dit geleverd in dit jaar. Fel keerde zich de haat tegen de Christelijke school. De Bond van Nederlandsche onderwijzers was buitengewoon heftig. De brochure: „Maakt front voor de openbare school!" werd bij duizenden verspreid. De verschillende onderwijsorganisaties, versterkt door het Nut van 't Algemeen, door liberale en socialistische vereenigingen, zij allen stonden zij aan zij, om de staatsschool te verdedigen. Zij schroomden niet het bijzonder onderwijs als minderwaardig

te kwalificeeren; zij waarschuwden voor komende onverdraagzaamheid, voor kleine schooltjes, die als paddestoelen uit den grond zouden verrijzen. Men schold de voorstanders van Christelijk onderwijs voor subsidievreters, voor struikroovers. Het scheen, alsof de openbare school zou ondergaan, wanneer dit ontwerp wet werd.

Was het wonder, dat Lohman zijn brochure schreef: „De schoolstrijd heropend"?

Doch de onrust duurde niet lang. 't Was maar een stroovuur geweest, dat spoedig was uitgedoofd. Want toen de wet, met rechts tegen links was aangenomen, keerde de kalmte weer. Het schrikbeeld der openbare onderwijzers, dat ze hun betrekking zouden verliezen, was verdwenen. Hun school stond nog altijd daar, als de meestbegunstigde.

En de bijzondere school? Zij had meer voordeelen ontvangen, haar positie was verbeterd, een aanzienlijke verruiming was voor de besturen ingetreden, de verhoogde salarissen en de pensioeneering waren voor de onderwijzers een groote vooruitgang en geruststelling.

Maar — en dit was een schaduwzijde, wilde een school deze voordeelen genieten, dan moest zij weer aan nieuwe eischen voldoen. De vrijheid van beweging werd ook door deze wet meer aan banden gelegd. Het aantal uren in de verplichte vakken werd opgevoerd en van 18 op 20 gesteld. Zoo ging de wet-1905 voort op den weg, die het belangrijkste vak op de Christelijke school, het Bijbelsch onderwijs, in gevaar zou brengen.

Behalve Dr. Kuyper heeft ook minister Heemskerk den financieelen druk verlicht. Door het „Bouwwetteke" werd, in 1912, een hoogere bouwsubsidie aan de bijzondere scholen toegekend. Ook nu stemden Liberalen en Socialisten als één man tegen.

Het volgend jaar deed Heemskerk een nieuwe poging, om aan het bijzonder onderwijs meer ruimte te geven. Hij diende een ontwerp van grondwetsherziening in, waarvan Dr. Kuyper schreef, dat hij daarin bijna letterlijk terugvond „wat steeds als de bede onzer begeerte en de wensch onzer hope gold: De vrije school regel

in de grondwet en de staatsschool slechts intredend, waar de vrije school ontbrak !"

Weer zette men links het sein op onveilig, want dit ontwerp dreigde de openbare school van zijn bevoorrechte plaats af te dringen en te degradeeren tot een aanvulling. Weer werd een agitatie ontketend, als in 1905, en werd alle man in 't geweer geroepen.

De vereeniging „Volksonderwijs" maakte meer dan ooit propaganda, waardoor het aantal harer afdeelingen en leden steeg. De school was weer het middelpunt van den politieken strijd en het was voor links een groote geruststelling, toen het ministerie-Heemskerk plaats moest maken voor dat van Cort van der Linden.

In den loop van de laatste jaren was bij velen de overtuiging gevestigd, dat de oplossing van den schoolstrijd moeilijk anders gevonden kon worden, dan door de financieele gelijkstelling, dat men dus voort moest gaan op het pad, dat men in 1889 was ingeslagen. Ook Dr. Kuyper begreep, dat dit in de gegeven omstandigheden niet wel anders kon. De meening, dat de nadruk gelegd moest worden op de rechtsgelijkheid, won steeds meer aanhangers. Kuyper kwam hier praktisch toe, toen hij in „De Standaard" van 19 Februari 1914 het standpunt van het Gewijzigd Unierapport als verouderd kwalificeerde, dat nu vervangen was door dat der gelijkstelling.

Ook anderen, die vroeger bezwaar hadden gehad tegen het Unierapport, herzagen hun opvattingen. Uit de kringen van Gereformeerd Schoolonderwijs klonken thans geheel andere tonen dan tevoren. Vooral deze Vereeniging had steeds den nadruk gelegd op het behoud der vrijheid. Een commissie had in 1904 een „Rapport en Advies" opgesteld, waarin de drang naar vrijheid nog wel te beluisteren viel, maar lang zoo sterk niet als vroeger. Zij erkende, dat de staat ook belang heeft bij het onderwijs, dat deze bij verhooging der eischen ook verplicht is in de kosten tegemoet te komen, dat dus „de aanvaarding der rijkssubsidie door de ouders op geenerlei wijze kan worden afgekeurd". „Principieel kan staatssubsidie en staatscontrôle bij het onderwijs, ook op Christelijk standpunt,

niet worden bestreden". Vandaar dat de commissie niet aarzelde te adviseeren, op den ingeslagen weg voort te gaan.

De Unie begreep eveneens, dat haar gewijzigd rapport zijn tijd gehad had. De Algemeene Vergadering van 22 April 1919 beantwoordde dan ook ontkennend de vraag: Is het Gewijzigd Unierapport ook in dezen tijd nog te beschouwen als de formuleering van onze wenschen op het gebied der onderwijswetgeving?

Zoo kwamen onder de vrienden van het vrije onderwijs overal symptomen voor, waaruit bleek, dat bij hen de ideeën zich gingen wijzigen. Het was een langzamerhand zich aanpassen aan de gewijzigde omstandigheden en men maakte zich als 't ware gereed, om de financieele gelijkstelling, die in uitzicht kwam, te kunnen accepteeren.

Dit is wel te begrijpen, want de vraag: restitutie, subventie of subsidie gold geen beginsel, dat rechtstreeks of meer indirect uit Gods Woord kon worden afgeleid. Het stelsel, dat men wenschte te volgen, diende meer tot richtsnoer voor een bepaalden tijd. Toen de omstandigheden zich wijzigden, wijzigden zich ook deze opvattingen.

En de omstandigheden waren zeer veel veranderd. De kosten van een school waren steeds grooter, de eischen aan het onderwijs gesteld, steeds scherper geworden. Daardoor was het al moeilijker, om op een voldoende wijze te voorzien in de opvoeding en het onderwijs der kinderen op de bijzondere school. Wilde men dus de bestaansmogelijkheid van deze inrichting niet in gevaar brengen, dan was men verplicht, den toestand te nemen, zooals hij zich ontwikkeld had.

Hoe langer hoe schrijnender werd het onrecht gevoeld, dat het Christelijk volksdeel werd aangedaan, maar daardoor ook zag men hoe langer hoe meer uit naar financieele gelijkstelling. Eindelijk is die gekomen en wel door het ministerie-Cort van der Linden.

En wat een tiental jaren te voren niet mogelijk scheen, dat gebeurde nu: Liberalen zoowel als Socialisten hebben hun steun aan deze gelijkstelling gegeven.

Hoe dit mogelijk was? Zeker niet, door dat de geesten waren

omgezet, al waren er, die het onrecht erkenden, en uit een billijkheidsoogpunt loyaal hun stem er aan hebben gegeven. Maar de linksche partijen wilden algemeen kiesrecht in de grondwet brengen, terwijl de S.D.A.P. daarenboven hoopte, bij het eindigen van den schoolstrijd, de Christelijke arbeiders naar haar kamp te lokken.

Zoo werd het gelijk oversteken.

Doch laten we niet op de geschiedenis vooruitloopen. In 1913 was dan Cort van der Linden minister geworden. Reeds in dat zelfde jaar stelde hij een staatscommissie in, onder voorzitterschap van Dr. D. Bos, met de opdracht „wettelijke voorschriften te ontwerpen ten aanzien van de voorziening in de kosten van het openbaar en het bijzonder onderwijs, waardoor de deugdelijkheid en de krachtige vooruitgang van het onderwijs der jeugd wordt verzekerd, onder behoud van de opvoedkundige zelfstandigheid van het bijzonder onderwijs." Alle politieke partijen uit de Kamer waren in deze „Bevredigingscommissie" vertegenwoordigd.

Na ruim tweejarigen arbeid bracht zij in 1916 haar Rapport uit aan H.M. de Koningin, waarin o.m. was neergelegd een wijziging van het grondwetsartikel 192 en een ontwerp tot regeling van de financieele gelijkstelling.

Met recht kon worden gesproken van een „Bevredigingsrapport". Want het was een compromis geworden, waarbij beide partijen iets hadden toegegeven. Zoo vond men in het nieuwe grondwetsartikel tevergeefs het beginsel, dat de bijzondere school regel zou zijn en de openbare aanvulling.

Cort van der Linden leverde vlug werk. Drie dagen na de publicatie van het Rapport, diende hij reeds het nieuwe onderwijsartikel bij de Kamer in. Tegelijkertijd zou ook art. 80 over het kiesrecht in behandeling komen. Uit de debatten bleek toch nog, dat niet allen con amore met de eischen van den nieuwen tijd meegingen. Zeker niet de heer Lieftinck, die niets had geleerd en niets was vergeten. Hij was nog de oude palstaander, als een dertig jaar te voren, de „frontmaker" voor de openbare school. Hij ontkende het recht, dat de bijzondere school zou hebben op eenig staatssubsidie, hij uitte zijn fellen haat tegen Kerk en Christendom,

hij liet nog eenmaal het geluid hooren uit de dagen van het bloeitijdperk van het liberalisme, uit de tijden van Kappeyne : het was het afscheid van het oude bij den aanvang van het nieuwe.

Maar er waren nog anderen, mannen, in hun hart even fel tegen de school met den Bijbel, doch die begrepen, dat de beweging, die op gelijkstelling moest uitloopen, niet was tegen te houden. En, evenals vroeger, in 1848, riepen de vrienden van de openbare school, ook nu weer om „waarborgen", opdat hun troetelkind veilig zou zijn voor de komende concurrentiestrijd. Doch winnen konden zij het niet en na eenige wijziging werd het ontwerp met één stem tegen aangenomen. Die stem was van den heer Lieftinck.

Het Ministerie Cort van der Linden had in 1918 plaats moeten maken voor het kabinet Ruys de Beerenbrouck, waarvan Dr. J. Th. de Visser, als minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, deel uitmaakte.

Dezen was het gegeven, om een nieuwe schoolwet te maken, waarin de financieele gelijkstelling was uitgewerkt. Ondanks alle aanvallen heeft Dr. de Visser zijn wet bijna ongewijzigd in het Staatsblad gekregen. Dat het niet zonder die aanvallen zou zijn, was wel te verwachten. Want er bestond, zooals steeds, bij de vrienden der openbare school zoo'n vrees, dat de bijzondere ook maar eenigszins in een bevoorrechte positie zou komen, dat zij op allerlei manier haar nog terug trachtten te dringen.

Een week voor de eindstemming, toen de uitslag reeds zeker was, richtte minister De Visser het woord tot den ouden veteraan in den schoolstrijd, Jhr. De Savornin Lohman. Wat zal er in het hart van den grijzen staatsman zijn omgegaan, toen de minister hem dank bracht voor alles, wat hij voor het onderwijs in het land gedaan had. Welk een verschil tusschen het begin en het einde van zijn politieken loopbaan ! Men was uit den druk uitgekomen en de zege was behaald. De tijden van vernedering waren voorbij en men was tot eere geraakt. Het kleine aantal scholen uit het verleden was gegroeid tot een menigte, die door de nieuwe schoolwet nog aanzienlijk grooter zou worden. En aan dat alles had de oude

Lohman mee mogen werken, daarvoor had hij gestreden met alle krachten, die hem ten dienste stonden en nog wel in de voorste gelederen. Nu was zijn werk voltooid. Den 30en Juni 1920 werd de wet met 75 tegen 3 stemmen aangenomen.

Een jubel ging door het leger, dat steeds gestreden had voor den bloei van de school met den Bijbel. Maar ook, er was behoefte, om God te danken voor Zijn zegen, waarom er tegen den 29en September een dank- en bedestond werd uitgeschreven. Op dien Woensdagavond was de groote Domkerk te Utrecht gevuld met een talrijke schare.

Uit alle deelen van het land waren zij samengekomen, de vrienden en vriendinnen van het Christelijk onderwijs.

Daar zaten de grijze voortrekkers, die den strijd een halve eeuw hadden meegemaakt.

Het waren de mannen, die hadden meegewerkt aan het Volkspetitionnement, die konden vertellen van tijden van moedeloosheid, maar ook van herlevende energie, van opveerende geloofskracht, te midden van de vijandschap der wereld, van verguizing en haat, van tegenwerking en achteruitzetting.

Na dezen lijdensweg, dien zij hadden afgeloopen, mochten zij eindelijk ook de zegepraal beleven van dien langen en bangen strijd. Blijdschap zal hun hart hebben vervuld, doch getemperd door den weemoed bij de gedachte aan zoovele medestrijders, die ook hun beste krachten hadden gegeven, maar die reeds waren gevallen, voordat de triomf was behaald.

Daar zaten ook de mannen en vrouwen in de kracht van hun leven. Ook zij hadden het juk getorst, zij hadden de plaatsen ingenomen van de gestorvenen en bezield door denzelfden geest, hadden zij aan het Christelijk onderwijs hun liefde verpand, hun krachten gegeven, hun geld geofferd.

Tusschen die allen bemerken wij de jongeren, die in betere tijden opkwamen. Mochten zij nog wel iets van den druk hebben gevoeld, 't was toch slechts kort. Zij kunnen maaien, wat hun vaderen hebben gezaaid.

Zij allen, ouden en jongen waren naar de oude bisschopsstad

gereisd, om in de historische Domkerk God te danken voor Zijn trouw, die Hij had bewezen aan Zijn volk.

Tezamen hieven zij den lofpsalm aan, nadat Ds. J. L. Pierson, van Groningen, het spreekgestoelte had beklommen en onder begeleiding van het machtig orgelgeluid klonk het langs de gewelven :

Laat ieder 's Heeren goedheid loven ;
Want goed is d'Oppermajesteit ;
Zijn goedheid gaat het al te boven ;
Zijn goedheid duurt in eeuwigheid.
Laat Isrel nu Gods goedheid loven,
En zeggen : roemt Gods majesteit ;
Zijn goedheid gaat het al te boven ;
Zijn goedheid duurt in eeuwigheid.

De Heer is mij tot hulp en sterkte ;
Hij is mijn lied, mijn psalmgezang ;
Hij was het, die mijn heil bewerkte ;
Dies loof ik Hem mijn leven lang.
Men hoort der vromen tent weergalmen
Van hulp en heil ons aangebracht ;
Daar zingt men blij met dank'bre psalmen ;
Gods rechterhand doet groote kracht.

Ps. 118 : 1 en 7.

Met het sober, maar steeds indrukwekkend gebed : „Onze Vader, Die in de hemelen zijt", opende Ds. Pierson, de Voorzitter van den Schoolraad deze samenkomst.

Welsprekend, als deze prediker het kon zijn, wees hij op de eenheid, die allen moet binden, van welke kerkelijke richting men ook zij, de eenheid, die het Kruis tot middelpunt heeft, die zich moet uiten in tastbare werkelijkheid.

Het was niet toevallig, dat de spreker teruggreep op den tijd van het Volkspetitionnement. Toen was de eenheid er gekomen, dank zij den druk van de liberale meerderheid. Zij had zich geuit

in het gebed, in de gaven en steunend op 's Heeren toezegging: „Mijne genade is u genoeg, Mijn kracht wordt in zwakheid volbracht", waren de strijders opnieuw begonnen. Zij voelden zich wel verdrukt, doch niet benauwd; twijfelmoedig, doch niet mismoedig; vervolgd, doch niet daarin verlaten; nedergeworpen, doch niet verdorven.

Zoo was de historie en tegenover dit verleden staat het heden, waarin niet de klacht mag worden gehoord, om wat te wenschen overblijft, maar waarin alleen *gedankt* moet worden. „Laat ons Hem danken voor het kwade en voor het goede; voor de moeite en voor de hulp; voor het leed en de vertroosting; voor den strijd en de zege. Hem danken voor dit Groote, dit Wondere, dat wij met ontroering gedenken; dat de smaad is weggewischt, het onrecht is gewroken, dat Hij het zaaien met tranen maakt tot een maaien met gejuich!"

Plechtig was het oogenblik, toen de spreker allen verzocht op te staan en hij onder ademlooze stilte Gods Woord deed spreken, waarin culmineerde alle dank en lof, die ieder gevoelde in zijn hart: „Loof den Heere, mijne ziel! en al wat binnen in mij is, „Zijn heiligen naam! De Heere doet gerechtigheid en gerichten „al dengenen, die onderdrukt worden. Barmhartig en genadig is de „Heere, lankmoedig en groot van goedertierenheid. Hij doet ons „niet naar onze ongerechtigheden. Zoo hoog de hemel is boven „de aarde, is Zijne goedertierenheid geweldig over degenen, die „Hem vreezen. De goedertierenheid des Heeren is van eeuwigheid „en tot eeuwigheid over degenen, die Hem vreezen en Zijne ge„rechtigheid aan kindskinderen; aan degenen, die Zijn verbond „houden, en die aan Zijne bevelen denken om die te doen.

„De Heere heeft Zijn troon in de hemelen bevestigd en Zijn „koninkrijk heerscht over alles.

„Looft den Heere, Zijne Engelen, gij krachtige helden, die Zijn „Woord doet, gehoorzamende der stemme Zijns Woords.

„Looft den Heere, alle Zijne heirscharen, gij Zijne dienaars, die „Zijn welbehagen doet.

„Looft den Heere, alle Zijne werken, aan alle plaatsen Zijner

„heerschappij. Loof den Heere, mijne ziel. Hallelujah, Amen."

Er is gebeden en gedankt, en toch — we hebben niet gekregen, wat altijd was gehoopt. Want ook deze wet ging uit van de vooronderstelling, dat onderwijs een zaak is van den staat.

En daarbij was het aantal belemmeringen voor de vrijheid zeer vermeerderd. De openbare school bleef de norm, waarnaar de bijzondere zich had te richten, terwijl al weer het aantal uren voor de verplichte vakken was opgevoerd, nu tot 22.

Het Gewijzigd Unierapport was niet verwerkelijkt. Integendeel. Was er dan wel reden om te juichen, was er oorzaak tot dank? Er zijn er, die het kwalijk genomen hebben, dat de juichtoon heeft weerklonken, dat het dankgebed ten hemel werd opgezonden. Waren zij in hun afkeuring geheel billijk? Ik geloof het niet. We moeten verschillende factoren laten gelden, om de stemming van 1920 te verklaren en ons niet geheel laten beïnvloeden door het feit, dat we niet in alles hebben gekregen, wat we wel wenschten.

Vergeten we niet, dat de schoolstrijd reeds ongeveer tachtig jaren had geduurd en men langzamerhand strijdensmoede was geworden. Wel waren er verschillende successen behaald, en we denken aan de wetten van 1889 en 1905. Maar doordat we deze hadden geaccepteerd, hadden we bewilligd in de aanneming van subsidie, die telkens verhoogd, nu eindelijk op financieele gelijkstelling was uitgeloopen. En met die subsidie hadden we ons neergelegd bij de beperkingen van onze vrijheid, zoo, dat we ze uiteindelijk niet meer als zoodanig gevoelden. Toen kwam de wereldoorlog en daarmee de materieele druk. Het geld verminderde in waarde, alles wat noodig was voor het lager onderwijs steeg in prijs. De gemeentebesturen verhoogden de salarissen der openbare onderwijzers en de besturen der bijzondere scholen waren niet in staat, om op even ruime wijze dit voorbeeld te volgen. Zoo werd het verschil in traktement tusschen beide groepen nog aanzienlijker.

Is het dan niet te verklaren, dat de onderwijzers juichten, toen ze van den druk bevrijd waren, dat de besturen en de ouders zich verblijdden in de eindelijke gelijkstelling? Is het niet begrijpelijk, dat men, van den last bevrijd, zich niet dadelijk rekenschap gaf

van de strekking en de gevolgen van de nieuwe wet? Vooral niet, omdat men er aan gewend was geraakt, dat de overheid bepalingen maakte omtrent de inrichting van de bijzondere school en men al tevreden was, wanneer zij niet raakte aan de richting van het onderwijs.

Zoo is het ook te verklaren, dat zelfs in latere jaren, toen de betere situatie gewoonte geworden was, men beweerde, dat de bijzondere school nog altijd haar vrijheid bezat. En men had gelijk, wanneer men daarmee alleen bedoelde, de paedagogische vrijheid, de vrijheid van richting, niet die van oprichting en inrichting der scholen.

DE TIJD NA 1920.

Toen de schoolwet-De Visser door de Kamers was aangenomen, werd er een nieuw tijdperk ingeluid. De tijd van strijd was voorbij en de vrede zou nu heerschen op schoolgebied. Er was een zekere voldaanheid en rust gekomen en men genoot van den nieuwen toestand. Men sprak van „den tachtigjarigen oorlog" die was uitgestreden, en die men nu in het verleden wist. Want : de schoolstrijd is geëindigd ! Dit lied werd door verschillende partijen in allerlei toonaarden gezongen.

De schoolstrijd is geëindigd ! jubelden de Liberalen. Zij verheugden zich, want de onderwijskwestie was het cement geweest, dat de coalitie sterk maakte. En nu deze kwestie was opgelost, zouden de drie rechtsche partijen weldra uit elkaar vallen, waardoor de liberale partij haar politieke stellingen zou kunnen versterken.

De schoolstrijd is geëindigd ! juichten de Socialisten. Nu de geestelijke belangen van de Christelijke arbeiders veilig gesteld waren, zou vanzelf het zwaartepunt verlegd worden naar de zorg voor het stoffelijk bestaan en zouden zij zich scharen onder de vanen van de S.D.A.P., die voor het materieele welzijn zooveel beloofde.

De schoolstrijd is geëindigd ! zoo riepen het zelfs vele vrienden van de school met den Bijbel. In de roes van de overwinning waren zij de geschiedenis vergeten en zagen ze alleen naar het behaalde succes. De juiste beteekenis van den schoolstrijd was hun in dien tijd niet meer recht duidelijk.

Want de strijd om de vrije school is niet in de eerste plaats het streven naar bekostiging van het Christelijk onderwijs door staat en gemeente. Hij bestaat, in zijn wezen, ook niet in den smaad,

dien de voorstanders van een Christelijke opvoeding ondergingen, niet in het naroepen der kinderen, die de „fijne" school bezochten, zelfs niet in het benadeelen in bedrijf of het ontnemen van het brood aan den arbeider. In zijn voornaamste, zijn diepe beteekenis is de kamp voor de school met den Bijbel, een strijd der geesten, de strijd tusschen het Koninkrijk Gods en het Rijk van de wereld.

Daarom is de schoolstrijd *niet* uit en kan ze nooit eindigen, zoolang er twee soorten onderwijs bestaan, die beheerscht worden door levensbeschouwingen, waartusschen het antwoord staat op de vraag: Wat dunkt u van den Christus?

Juist in den na-oorlogschen tijd komt de tegenstelling: vóór of tegen den Christus, scherper dan ooit uit, dringen de anti-Christelijke geestesstroomingen meer dan ooit naar voren.

De vergoding van het menschelijk vernuft, van menschelijke kracht en energie, de onverschilligheid van velen voor al het bovenzinnelijke en daartegenover de overdreven belangstelling voor het occulte, voor spiritisme en wat daarmee samenhangt, de zucht naar omkeering van het bestaande op elk gebied, de snelle verbreiding van de actie der godloozen, de verheerlijking van den staat en den volksgeest, de roep om terug te keeren naar het oud-Germaansche heidendom, het zijn alle teekenen, dat de vijand zich wapent als nooit te voren.

De strijd, die de Christenen hebben te voeren in den tegenwoordigen tijd is daarom dubbel zwaar, en groot is de verplichting, die op hen rust, om te zorgen, dat het leger op sterkte blijft. Meer dan ooit hebben zij te denken aan het woord: „Wie het kind heeft, heeft de toekomst." Daarom hebben we onze kinderen op te voeden bij den Bijbel.

Ook de tegenpartij werpt zich op de school en hoopt daardoor de jeugd reeds vroeg in zijn richting te brengen. Zoo is reeds lange jaren de openbare school op verschillende plaatsen de secteschool van het socialisme. Met het communisme in bond propageert de S.D.A.P. de verplichte, neutrale staatsschool, ondanks de Groninger motie.

Laten we hooren naar de stem van een hunner: „En mochten

zij (de voorstanders van de algemeene volksschool) eenmaal de macht in handen krijgen, dat zij daar dan kalm en bezadigd, maar met een gerust hart, gebruik van maken, overtuigd als zij kunnen zijn, dat de invoering van de verplichte, neutrale staatsschool is een daad van hoog staatkundig belang en wijs staatsbeleid en van de meest strikte staatkundige rechtvaardigheid."

Deze vijanden zullen den strijd voeren op leven en dood. Maar zij zijn niet de eenige. Er zijn nog andere tegenstanders. Zij zitten in de bestuurscolleges, die de onderwijswet mee moeten uitvoeren. Wij merken hen op in de gemeenteraden, wanneer zij maatregelen voorstaan, waardoor het bijzonder onderwijs het hem toekomende zoo schraal mogelijk wordt toegemeten.

Wij zien het bij sommige gemeentebesturen, die aanvragen om schoolstichting argwanend gadeslaan. Dan probeeren ze, of er wettelijk niet eenige aanmerking op gemaakt kan worden, zelfs met een schijn van recht. Wat kost het dan een moeite, om een bijzondere school te stichten ! Dan moeten Gedeputeerde Staten er aan te pas komen, om onwillige besturen te dwingen, de wet uit te voeren en de gelden voor den bouw der school toe te staan. Ja, soms moet zelfs de minister dwingend optreden.

De ware geest van verzoening en pacificatie blijkt ook niet, wanneer er eenige aanleiding is voor de vrienden der openbare school, om zich bezorgd te maken over deze inrichting. Dan verheffen zij hun stemmen en spreken van „paedagogische jammergestalten" bij het bijzonder onderwijs, dan beklagen zij zich over de gelijkstelling, die volgens hen het staatsbudget uit zijn evenwicht heeft gebracht, dan roepen ze ach en wee over al die bijzondere scholen, die noodeloos worden gesticht.

Tegenover dit alles hebben wij ons leger paraat te houden, moeten wij onze gelederen versterken. Dat heeft de Unie „Een school met den Bijbel" begrepen. In 1931 is zij een propaganda-actie begonnen. Nieuwe kracht ging van haar uit en ze bewees, dat er nog leven in haar was. Zij heeft het land verdeeld in districten, ieder onder een districtscommissaris, die met de leiding der propaganda in zijn ressort is belast. Een van de middelen is het propa-

gandablad „De Unie", dat de beginselen uiteen zet van het Christelijk onderwijs, dat de noodzakelijkheid aantoont van de school met den Bijbel. Zoo werkt de Unie mede tot versteviging van de Christelijke school.

Maar hierbij bleef zij niet staan. Zij begreep, dat de wet van 1920 niet heeft gegeven, wat we eigenlijk moesten hebben gehad. 't Was niet het ideaal, dat we ons hadden voorgesteld. En al waren we ook dankbaar in 1920, we waren toch niet voldaan. We behielden onze wenschen. Daarom benoemde het hoofdbestuur van de Unie een commissie tot herziening van het Gewijzigd Unierapport. Zij moest een nieuw program van actie maken, dat geschikt was voor de huidige omstandigheden.

Den 3en April 1933 werd het „Unieprogram"[1]) aan de Algemeene vergadering voorgelegd en met algemeene stemmen aangenomen.

Zoo wordt er ook thans nog schoolstrijd gestreden, al hooren we geen daverende leuzen en helklinkende krijgsmuziek.

---

[1]) Zie Bijlage IV.

BIJLAGE I.

SMEEKSCHRIFT OM EEN SCHOOL MET DEN BIJBEL.

SIRE !

Wij allen, die, in dit plechtig oogenblik, met de oprechte verzekering van onzen eerbied voor Uw vorstelijk gezag en van onze verknochtheid aan Uw stamhuis, als getrouwe onderdanen tot Uw Koninklijken tròon naderen, zijn ouders of voogden of verzorgers van kinderen, die in de schooljaren vallen, of ook ingezetenen, die in de Christelijke opvoeding van de volksjeugd zeer ernstig belang stellen.

Voor die kinderen onzes volks, voor onze eigen kinderen, komen we bij Uwe Majesteit pleiten. Pleiten, op grond van het Grondwettig recht, ons in het negende artikel van Uw eerste Staatswet gewaarborgd.

Pleiten, óók op grond van de edele geestdrift, waarmee de vorsten uit Uw Koninklijk stamhuis steeds tegen de krenking van eerzame burgers in hun teederste rechten zijn opgekomen.

Maar pleiten bovenal, op grond van dat onvervreemdbaar en onschendbaar recht zelf, dat elk vader bezit, om te spreken, vrij uit, zelfs bij zijn Koning, te spreken, zoodra het heilig belang van zijn kroost wordt bedreigd.

En in dat droeve geval verkeeren wij, Sire !

Nu straks het vierde eener eeuw hebben we met klimmende belangstelling, maar ook, waartoe het verheeld ? met klimmende bezorgdheid, den strijd gadegeslagen, die, èn in den boezem der natie, én in onze Staten-Generaal, èn tot in den raad Uwer Ministers, over de volksschool gevoerd is.

Koesterden velen onzer daarbij nog lange jaren de hoop, dat de Schoolwet, waaronder we sinds 1857 leven, op de proef minder bedenkelijk zou blijken, — thans, na een beslissende ervaring van straks twintig jaren, zou het nog vasthouden aan die hoop, plicht-

verzaking jegens onze kinderen en schier de zelfmisleiding der onnoozelen zijn.

Neen, er valt, helaas, niet meer aan te twijfelen, of, droever zelfs dan we duchtten, gunt reeds de nu bestaande schoolinrichting slechts als privilegie aan rijkere ouders, wat in Uw gezegend land, o Koning, immers het recht ook van de armsten Uwer onderdanen behoorde te zijn, om namelijk zijn kinderen, désverlangd, een plaats te kunnen verzekeren op een *School met den Bijbel.*

Thans is zulk een „School met den Bijbel", in letterlijken zin, òf een weelde, die alleen de met goederen bedeelden zich voor hun kroost veroorloven kunnen, òf wel een aalmoes, aan behoeftige kinderen, door anderer milddadigheid verstrekt.

Maar voor verreweg het grooter aantal van Uw onderdanen, met name voor die breede klasse, die met de handen het brood verdient, of ook in kleiner neering en bedrijf een bescheiden middel van bestaan vindt, trekt reeds de Wet, die thans het schoolwezen in Uwer Majesteits Rijk regelt, een onoverkomelijken scheidsmuur op tusschen de school van hun kinderen en Gods heilig Woord.

Immers, ze zijn eenvoudig onmachtig om *eerst* aan de Staatsschool mee te betalen, en *dan* nog zelf uit particuliere middelen een eigen school in stand te houden. En het is zoo — ook Uwe Majesteit weet het — dat op vele Uwer dorpen, de Bijbel nog wel tersluiks op de openbare school geduld wordt, maar geduld op eene wijze, die dat heilig Woord onwaardig is, en, door wetsontduiking, allerminst met de hoogheid van Uw wettelijk gezag strookt.

Bij dezen voor een Christennatie onverschoonbaren toestand, zou ons, Sire, dan ook reeds lang de moed ontzonken zijn, indien het vooruitzicht ons niet had staande gehouden, dat zulk een stuitende rechtskrenking, in Nederland, onder de Kroon van een Oranjevorst, wel tijdelijk, nooit duurzaam, kon worden geduld.

Zoo hebben we dan, deels uit nooddwang, onze kinderen naar de Staatsschool gezonden, deels door eigen krachtsinspanning op kleiner schaal voorzien in de behoefte aan eigen scholen, — en voorts ons nu deze lange jaren geschikt in het onvermijdelijke, dès verzekerd,

dat de verlichting van onzen druk niet kón uitblijven, en er eerlang maatregelen tot rechtsherstel *moesten* komen door de rechtvaardigheid van Uwer Majesteits Gouvernement.

Maar hoe U dan, Sire, onze grievende teleurstelling onder woorden te brengen, nu men, eindelijk dan tot schoolwetherziening overgaande, niet slechts met onze schreiende grieven geen de minste rekening hield en àlles staande liet wat ons een steen des aanstoots was, maar bovendien in ons ouderrecht nog een greep verder dan dusver waagde, ons geduld en onze klacht met het dreigen van nog gestrenger maatregelen beantwoordt, en in steê van onzen druk te verlichten, dien nog aanmerkelijk verzwaart.

Eerlang toch zal aan Uwe Majesteit een Wetsvoordracht worden voorgelegd, die, ontving ze Uw Koninklijke sanctie, de oprichting en instandhouding van vrije scholen, nu reeds nóg moeilijker, maar wat het ergst is, ging men voort op dien weg, straks geheel onmogelijk zou maken, en alzoo in plaats van onze kinderen bij hun opgroeien met den Bijbel te hereenigen, hun schoolopvoeding tenslotte al verder dreigde af te brengen van den grondslag der Schrift.

Met eerbiedigen ernst, maar toch ook met vrijmoedigen aandrang, komen we U daarom vragen, Sire : *Zal het daar dan metterdaad toe komen moeten*?

Toe komen moeten, onder de regeering van een Vorst, die in het gedenkwaardige jaar van 1856, met zulk een trouw en zulk een fierheid, ons den moed hergaf door zijn Koninklijk optreden.

Toe komen moeten, in een tijdsgewricht, waarin de staatkundige woeling al meer het hoofd opsteekt, om de vastheid van élk gezag los te wrikken.

Toe komen moeten, nu merkbaar in alle rangen en standen de liefde voor wat hoog en heilig is daalt?

Sire, zal dat goed voor Uw land en volk, zal dat goed voor de nationale toekomst of (waarom het niet uitgesproken?) zal dat goed voor God zijn, indien men in Nederland op den klassieken bodem der gewetensvrijheid, voortaan, de rijken uitgezonderd, geen „school met den Bijbel" meer voor zijne kinderen zal kunnen hebben?

Het behoeft toch aan de voet eens troons, waarop Oranje de souvereiniteit draagt, geen herinnering, hoe in dat Woord van God de kracht van de volkeren der Hervormden, de steun van het gezag, de zenuw der consciëntie-vrijheid en de hefboom tot nationale veerkracht ligt.

Zoolang dat Woord in eere was, heeft de Almachtige, mee door Uwe doorluchte vaderen, ons land steeds mildelijk gezegend.

En omdat wij aan dat Woord gelooven, nog gelooven met ons hart, Sire, hebben we bijna allen bij den heiligen Doop eenmaal plechtelijk voor den God Uwer en onzer vaderen de gelofte gedaan om onze kinderen in hun opvoeding bij dat Woord te houden.

Daarom dan, geëerbiedigde Koning, neemt een deel van Uw volk ootmoediglijk, maar ook met stil vertrouwen, zijn toevlucht tot Uwer Majesteits troon, om het op Uw Koninklijk hart te binden, of het toch Uwe Majesteit believen mocht, Hare hooge medewerking tot zulk eene verergering van het ons aangedane onrecht nimmer te verleenen, en U alzoo te smeeken: *„Plaats, Sire, onder zulk een Wetsvoordracht Uw Koninklijke handteekening nooit!"*

In wat voege of maniere als dan voor degelijker volksontwikkeling door een deugdelijker schoolwet zal te zorgen zijn, ligt buiten den kring ónzer overweging.

De gewone burger in den lande brengt aan zijn Koning geen raad, maar ziet naar zijn Koning op, om hulp in zijn bedruktheid.

En daarom laten ook wij, Sire, in Uw Koninklijk Paleis niets dan de nederige bede van ons smeekschrift achter, of Uwer Majesteits rechtvaardigheid, zonder aan anderer rechten te kort te doen, ook ons (als die toch ook behooren tot Uwe getrouwe onderdanen) bij ons deugdelijk recht mocht willen handhaven, door invoege als in den weg der Constitutie oirbaar zal blijken, zulk een regeling voor ons schoolwezen te verordenen, dat voortaan, voor den armsten evengoed als voor den rijksten Uwer onderdanen, in Uw goede land de mogelijkheid besta, om desverlangd, voor zijn kinderen *een School te hebben met den Bijbel.*

Hetwelk doende, enz.

AMSTERDAM, Juni 1878.

BIJLAGE II.

HET UNIE-RAPPORT VOOR SCHOOLWETWIJZIGING.

In de 17de Jaarvergadering van de Unie, gehouden te Utrecht den 16den April 1895, is door eene Commissie, bestaande uit de H. H. Æ. Mackay, te 's-Gravenhage, Voorzitter ; T. Bos, te Bedum ; H. J. Emous, te Amsterdam ; Th. Heemskerk, te Amsterdam ; R. Husen, te Utrecht ; W. Jansen, te Utrecht ; A. W. van Kluyve, te Middelburg ; A. F. de Savornin Lohman, te Amsterdam ; T. P. Mackay, te 's-Gravenhage ; M. Noordtzij, te Kampen ; H. Pierson, te Zetten ; J. E. N. Schimmelpenninck van der Oye, te 's-Gravenhage ; D. Wijnbeek, te Zwolle en R. Derksen, te Rotterdam, Secretaris, uitgebracht het volgende

Rapport.

Tegen de bestaande regeling van het lager onderwijs kunnen o.a. drie groote grieven worden aangevoerd :

a. zoolang het grootste deel van de kosten der openbare school, mede door de wijze, waarop de meeste gemeentebesturen, in strijd met den geest der schoolwet, de schoolgeldheffing hebben geregeld, ten laste komt van de gemeentekas, blijft er eene ongewenschte rechtsongelijkheid bestaan tusschen diegenen, die het voor hen bruikbare onderwijs van gemeentewege ontvangen en diegenen die dit zelven moeten bekostigen ;

b. lotsverbetering van de openbare onderwijzers is niet mogelijk zonder de reeds te zwaar gedrukte gemeenten nog meer te belasten, terwijl ook het Rijk die slechts ter harte kan nemen, indien, ter wille van het in de wet opgenomen beginsel van rechtsgelijkheid, de bijdrage aan alle scholen worde verhoogd ;

c. het blijkt meer en meer, dat vele openbare scholen onder de leiding komen van onderwijzers, wier beginselen door de ouders der aldaar schoolgaande kinderen worden afgekeurd, zonder dat iemand bij machte is, zoodanige onderwijzers te weren.

De vraag dringt zich op, of meer volledige toepassing der in 1889 aangenomen beginselen op schoolwetgebied niet verbetering zou brengen in den toestand; of niet, door de gemeentebesturen te ontheffen van de verplichting, om op kosten der gemeente lager onderwijs te verschaffen en deze ten laste te brengen van het Rijk, de beide eerstgenoemde grieven zouden worden weggenomen. Aan de laatstgenoemde grieve kon worden tegemoet gekomen, indien eensdeels de oprichting van bijzondere scholen, onverschillig van welke richting, werd in de hand gewerkt, anderdeels aan de gemeentebesturen meer vrijheid werd gegund te zorgen, dat het onderwijs wordt gegeven in den geest van de ouders der schoolgaande kinderen en hun de bevoegdheid wordt verleend om met het oog daarop onderwijzers aan te stellen en te ontslaan. De bestaande schoolwet verbindt aan de uitkeering der bijdrage voorwaarden, die, gelijk thans een ieder toegeeft, de noodige vrijheid van opvoeding en onderwijs niet belemmeren, behalve dat, evenals in den tijd toen er van rijksbijdragen nog geen sprake was, de onderwijzers moeten voldoen aan zekere van Staatswege gestelde eischen, welke echter met de bijdrage in geen onverbrekelijk verband staan, en op zichzelve moeten worden beoordeeld.

Door de bijdrage aan voorwaarden te verbinden, die elke school, van welke richting ook, kan aanvaarden, heeft de wetgever het in zijne hand, overal den toestand der school te verbeteren, zonder den ijver en het initiatief van particulieren te dooden.

Evenals thans zou de bijdrage grooter of kleiner kunnen zijn, naar gelang van het aantal vakken in de school onderwezen en het in de school benoodigd en aanwezig personeel. Bij de regeling van het bedrag der bijdrage zou ook rekening kunnen worden gehouden met de plaats der vestiging van de school, omdat de scholen ook bij gelijke inrichting niet overal hetzelfde kosten. *De regelen,* bij de vaststelling van het bedrag in acht te nemen, en de *voorwaarden,* aan de uitkeering der bijdrage verbonden, konden evenals thans in de wet worden opgenomen. Het juiste bedrag, waarop de bijdragen moeten worden vastgesteld, zou òf in de wet zelve òf telken jare bij Koninklijk Besluit kunnen worden bepaald.

Voor de *vaststelling van die bijdrage* zou in aanmerking moeten komen :

a. de minimum-jaarwedde voor de in school aanwezige werkkrachten ;

b. het minimum-bedrag, dat voor elken onderwijzer betaald moet worden om hem een pensioen te verzekeren ;

c. de huur voor eene vrije woning ten gebruike van het hoofd der school ;

d. eene zekere vergoeding voor het verschaffen der schoollokalen ;

e. 't geen benoodigd is voor het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen, schoolboeken, leermiddelen en schoolbehoeften ; voor verlichting, verwarming en schoonhouden der lokalen.

De *voorwaarden,* aan de uitkeering verbonden, zouden dezelfde kunnen zijn als de thans bestaande. Ter betere verzekering evenwel van het lot der onderwijzers, zou de overlegging moeten gevorderd worden van het bewijs, dat het bedrag aan traktement en pensioenbijdrage, waarop bij de vaststelling der bijdrage gerekend is, ook inderdaad aan den onderwijzer is ter hand gesteld, of te zijnen behoeve uitgegeven.

Het is niet twijfelachtig, dat langs dezen weg overal particuliere scholen van allerlei richting zouden verrijzen. Tegen uitspatting der vrijheid zou, evenals thans, moeten gewaakt worden door de bepaling van art. 53 der schoolwet, waarbij het verspreiden van leeringen, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands, wordt verboden, alsmede door de bepalingen van de wet tot regeling en uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering, welke van gelijke strekking zijn.

Intusschen is er een overgang noodig. Het zou zeker eenigen tijd duren, voordat door allen de voordeelen van den nieuwen toestand werd ingezien. Hier en daar zou voldoende ijver ontbreken, om voor *allen* de noodige scholen op te richten. Ook is het mogelijk, dat in gemeenten, waar allen van dezelfde geestesrichting zijn, de ingezetenen het liefst het Gemeentebestuur met de zorg voor het

onderwijs zagen belast ; iets waartegen geen bezwaar kan bestaan, zoodra de dissentiëerenden, mits, evenals nu, in genoegzamen getale, om schoolonderwijs te kunnen verlangen, zich aan die gemeenteschool kunnen onttrekken.

Daarom zou aan de gemeentebesturen, als zijnde wettelijke en permanente colleges, de bevoegdheid moeten worden gelaten om, liefst door bijzondere commissies, in de nog bestaande leemten te voorzien. In vele, vooral grootere gemeenten zouden die besturen het beheer der school kunnen opdragen aan plaatselijke schoolcommissies, voor de verkiezing waarvan aan de belanghebbende ouders invloed zou kunnen worden toegekend. De gemeentebesturen zouden dan dezelfde plaats kunnen innemen als de besturen der bijzondere scholen wat betreft de inrichting van het onderwijs. Voor de aan hen uit te keeren bijdrage zouden in beginsel dezelfde regelen moeten gelden als voor de bijdragen aan de bijzondere scholen.

De vraag is, op welke wijze de voor dit stelsel benoodigde gelden te vinden zouden zijn.

Op dit oogenblik worden de kosten van de openbare scholen gevonden, voor een zeer klein deel — ongeveer 1/10 — door schoolgelden, bij de heffing waarvan rekening mag worden gehouden met de meerdere of mindere gegoedheid der ouders ; het overige wordt gevonden door belasting, waarin de niet-schoolgebruikers evenzeer als de gebruikers bijdragen. Billijk is het trouwens, dat, wanneer de wet in het algemeen belang zekere eischen stelt aan het onderwijs, waardoor de kosten daarvan aanzienlijk verhoogd worden, ook allen daartoe bijdragen naar verhouding van hun gegoedheid. Vooral, waar het geldt een instelling, die zóózeer zonder onderscheid alle gezinnen raakt ; ook de kinderloozen, die toch zelven ook uit het gezin zijn voortgekomen.

Werden nu de onderwijskosten geheel of grootendeels ten laste gebracht van het Rijk, dan zou ten opzichte van de financieele regeling in het wezen der zaak niets veranderen. De gemeentebegrootingen zouden worden ontlast van de groote en zoo ongelijk drukkende uitgaven voor de scholen, en de gemeenten niet langer

belast met de zorg voor een nationaal belang, dat in geenerlei verband staat met de gemeentelijke inkomsten. Het rijk daarentegen zou, door invoering van een schoolbelasting van alle ingezetenen geheven, door opcenten op directe belastingen, of op eenige andere wijze, zoowel de gebruikers als niet-gebruikers doen bijdragen tot het in stand houden van de instellingen van het onderwijs voor heel de natie. Maar, doordat bij de uitkeering der rijksbijdragen geen onderscheid meer gemaakt wordt tusschen de verschillende scholen, die aan de eischen der wet voldoen, zou de groote onbillijkheid komen te vervallen, dat, gelijk thans het geval is, een deel der belastingbetalers tweemaal voor dezelfde zaak betaalt, terwijl de overigen dat niet behoeven te doen.

Ook de schoolgeldheffing zal niet geheel kunnen gemist worden, vermits de rijksbijdrage uiteraard zich bepalen zal tot vergoeding van het allernoodzakelijkste en het elk schoolbestuur moet vrijstaan, door vermeerdering van inkomsten te trachten, het onderwijs zijner school uit te breiden.

De Vergadering, zich met dit Rapport vereenigende, heeft daarop met *algemeene stemmen* aangenomen de volgende

Conclusiën.

De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging van de lagere school.

Door het Rijk worde voor elke lagere school een vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen bij de wet vast te stellen, waarbij de tegenwoordige wet tot leidraad kan worden genomen, en naar zoodanigen maatstaf, dat de kosten van eene gewone, eenvoudig ingerichte lagere school worden gedekt, en rekening gehouden wordt met uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

De uitkeering van die bijdrage worde, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrij laten en alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.

Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hunne plaats de gemeentebesturen op. Hun worde de vrijheid verleend het beheer hunner scholen over te dragen aan plaatselijke schoolcommissies, en voorts die scholen zoo in te richten, als het meest strookt met den geest van de ouders der schoolgaande kinderen.

Het bestuur van De Unie „Een School met den Bijbel",

J. E. N. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, Voorzitter.

R. DERKSEN, Secretaris.

BIJLAGE III.

HET GEWIJZIGD UNIE-RAPPORT VOOR SCHOOLWET-WIJZIGING.

In de 22ste Jaarvergadering van de Unie, gehouden te Utrecht den 17den April 1900, is door eene Commissie, bestaande uit de H.H.: Æ. Mackay, te 's-Gravenhage, *Voorzitter*; H. Bavinck, te Amsterdam; T. Bos, te Dokkum; H. J. Emous, te Amsterdam; Th. Heemskerk, te 's-Gravenhage; R. Husen, te Utrecht; A. W. Van Kluyve, te Middelburg; A. Kuyper, te 's-Gravenhage; A. F. de Savornin Lohman, te 's-Gravenhage; T. P. Mackay, te 's-Gravenhage; M. Noordtzij, te Kampen; H. Pierson, te Zetten; Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, te Hoevelaken; J. Woltjer, te Amsterdam; D. Wijnbeek, te Zwolle, en R. Derksen, te Zeist, *Secretaris*, uitgebracht het volgende

Rapport.

Tegen de bestaande regeling van het Lager Onderwijs kunnen o.a. drie groote grieven worden aangevoerd.

a. Zoolang het grootste deel van de kosten der openbare school, mede door de wijze, waarop de meeste Gemeentebesturen, in strijd met den geest der schoolwet, de schoolgeldheffing hebben geregeld, ten laste komt van de gemeentekas, blijft er eene ongewenschte rechtsongelijkheid bestaan tusschen diegenen, die het voor hen bruikbare onderwijs van gemeentewege ontvangen en diegenen, die dit zelve moeten bekostigen;

b. zelfs lotsverbetering van de *openbare* onderwijzers is niet mogelijk zonder de reeds te zwaar gedrukte gemeenten nog meer te belasten; terwijl ook het Rijk die slechts ter harte kan nemen indien, terwille van het in de wet opgenomen beginsel van rechtsgelijkheid, de bijdrage van alle scholen wordt verhoogd;

c. het blijkt meer en meer, dat vele *openbare* scholen onder de leiding komen van onderwijzers, wier beginselen door de ouders

der aldaar schoolgaande kinderen worden afgekeurd, zonder dat iemand bij machte is zoodanige onderwijzers te weren.

De vraag dringt zich op, of meer volledige toepassing der in 1889 aangenomen beginselen op schoolwetgebied niet verbetering zou brengen in den toestand; of niet aan de genoemde en vele andere genoeg bekende grieven kan worden tegemoet gekomen, door de gemeentebesturen te ontheffen van de verplichtingen, om zelve de kosten van haar lager onderwijs te dragen, door deze ten laste te brengen van het Rijk, en door aan alle scholen eene bijdrage op gelijken voet uit te keeren, en alzoo de oprichting van bijzondere scholen, onverschillig van welke richting, in de hand te werken.

De bestaande schoolwet verbindt aan de uitkeering der bijdrage voorwaarden, die, gelijk thans een ieder toegeeft, de noodige vrijheid van opvoeding en onderwijs niet belemmeren, behalve dat, evenals in den tijd, toen er van rijksbijdrage nog geen sprake was, de onderwijzers moeten voldoen aan zekere van Staatswege gestelde eischen, welke echter met de bijdrage in geen onverbrekelijk verband staan, en op zichzelve moeten worden beoordeeld.

Door de bijdrage aan voorwaarden te verbinden, die elke school, van welke richting ook, kan aanvaarden, heeft de wetgever het in zijne hand overal den toestand der school te verbeteren, zonder den ijver en het initiatief van particulieren te dooden.

Evenals thans, zou de bijdrage grooter en kleiner kunnen zijn, naar gelang van het aantal vakken in de school onderwezen en het in de school benoodigd en aanwezig onderwijzend personeel.

Bij de regeling van het bedrag der bijdrage zou ook rekening kunnen worden gehouden met de plaats der vestiging van de school, omdat de scholen ook bij gelijke inrichting niet overal hetzelfde kosten. *De regeling,* bij de vaststelling van het bedrag in acht te nemen, en de *voorwaarden,* aan de uitkeering der bijdrage verbonden, konden, evenals thans, in de wet worden opgenomen. Het juiste bedrag, waarop de bijdragen moeten worden vastgesteld zou òf in de wet zelve òf telken jare bij Koninklijk Besluit kunnen worden bepaald.

Bij de *vaststelling van die bijdrage* zou alles in aanmerking

moeten komen, wat voor het houden eener school vereischt wordt, derhalve :

a. de minimum-jaarwedde voor het onderwijzend personeel ;

b. het minimum-bedrag, dat door elken onderwijzer betaald moet worden om hem een pensioen te verzekeren ;

c. de huur voor een vrije woning ten gebruike van het hoofd der school ;

d. eene zekere vergoeding voor lokaliteit ;

e. hetgeen noodig is voor het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen, schoolboeken, leermiddelen en schoolbehoeften ; voor verlichting, verwarming en schoonhouden der lokalen.

De *voorwaarden,* aan de uitkeering verbonden, zouden dezelfde kunnen zijn als de thans bestaande. Ter verzekering van het lot der onderwijzers, zou de overlegging moeten gevorderd worden van het bewijs, dat het bedrag aan traktement en pensioenbijdrage, waarop de vaststelling der bijdrage gerekend is, ook werkelijk daarvoor is besteed.

Het is niet twijfelachtig, dat langs dezen weg overal particuliere scholen van allerlei richting zouden verrijzen. Tegen uitspatting der vrijheid zou, evenals thans, moeten gewaakt worden door de bepaling van artikel 53 (nu 57) der schoolwet, waarbij het verspreiden van leeringen strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands, wordt verboden, alsmede door de bepalingen van de wet tot regeling en uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering, welke van gelijke strekking zijn.

Intusschen is er een overgang noodig. Het zou zeker eenigen tijd duren, voordat door allen de voordeelen van den nieuwen toestand werden ingezien. Hier of daar zou voldoende ijver ontbreken, om voor *allen* de noodige scholen op te richten.

Daarom zou op de Gemeentebesturen, als zijnde wettelijke en permanente colleges, de verplichting moeten worden gelegd, om in de nog bestaande leemten te voorzien. Die besturen zouden desverkiezende het beheer der school kunnen opdragen aan eene plaatselijke commissie voor de verkiezing, waarvan aan de belang-

hebbende ouders invloed zou kunnen worden toegekend. Voor de aan hen uit te keeren bijdrage zouden dezelfde regelen gelden als voor de bijdragen aan de bijzondere scholen.

De vraag is, op welke wijze de voor dit voorstel benoodigde gelden te vinden zouden zijn.

Op dit oogenblik worden de kosten van de openbare school gevonden, voor een zeer klein deel — ongeveer 1/10— door schoolgelden, bij de heffing waarvan rekening mag worden gehouden met de meerdere of mindere gegoedheid der ouders ; het overige, dat ten laste komt van de Gemeenten met de bijdragen van het Rijk, wordt gevonden door belasting, waaraan de niet-schoolgebruikers evenzeer als de gebruikers bijdragen. Billijk is het trouwens, dat wanneer de wet in het algemeen belang zekere eischen stelt aan het onderwijs, waardoor de kosten daarvan aanzienlijk verhoogd worden, ook allen daartoe, evenals voor het onderwijs der onvermogenden, bijdragen naar verhouding van hun gegoedheid. Doch onbillijk is het, dat daarbij de gebruikers van de bijzondere school, gelijk thans het geval is, dubbel betalen, in tegenstelling van de gebruikers van de openbare school.

Werden nu de onderwijskosten in de eerste plaats gevonden uit de schoolgelden en voor het ontbrekende ten laste gebracht van het Rijk, dan zouden vooreerst de gemeente-begrootingen worden ontlast van de groote en zoo ongelijk drukkende uitgaven voor de scholen, en de Gemeenten niet langer belast worden met het bekostigen van een nationaal belang, dat in geen verband staat met de gemeentelijke inkomsten ; ten andere zou het Rijk de schoolgeldheffing en tevens de belastingheffing in verband met de Rijksbijdrage, waardoor in de onderwijskosten moet worden voorzien, zoodanig kunnen regelen, dat de gebruikers van de bijzondere school daarbij niet in ongunstiger conditie kwamen, dan zij, die van de openbare school gebruik maken.

Van hen, die niet tot de onvermogenden behooren, zou een proportioneel schoolgeld moeten worden gevorderd, en voorts door het Rijk een bijdrage verleend moeten worden aan al de scholen, waardoor het tekort in de kosten van een gewone, eenvoudig inge-

richte lagere school kan worden gedekt, waarbij echter rekening zou kunnen worden gehouden met de locale behoeften van uitbreiding der leerstof en de vermeerdering van onderwijzend personeel. De vaststelling, zoowel van het bedrag der schoolgeldheffing, als van de Rijksbijdrage, zou moeten geschieden naar bij de wet vast te stellen regelen.

Wil een Schoolbestuur (Gemeentebestuur) aan de school een kostbaarder inrichting geven, zoodat de kosten niet gedekt worden door het schoolgeld en de rijksbijdrage, dan zal het daartoe bevoegd zijn en hierin voorzien, niet door een bijdrage uit de openbare kas, maar door het heffen van een suppletoir schoolgeld of door vrijwillige bijdragen. Ook de voorstanders van de vrije school zullen door vrijwillige bijdragen kunnen voorzien: 1e. in kostbaarder inrichting van hunne scholen, indien die verlangd wordt; 2e. in de kosten van kleine scholen, die in leerlingen beneden het te stellen minimum blijven; 3e in het bijeenbrengen van het kapitaal voor schoolbouw.

De Vergadering, zich met dit Rapport vereenigende, heeft daarop met *algemeene stemmen* aangenomen de volgende

Conclusiën.

1. Op de lagere scholen worde, zoo mogelijk door de Commissiën, die voor het beheer der scholen zijn of worden aangesteld, van hen, die niet tot de onvermogenden behooren, een proportioneel schoolgeld geheven, naar bij de wet vast te stellen regelen.
2. De gemeenten worden niet langer belast met de bekostiging van de lagere school.
3. Door het Rijk worde ten behoeve van de lagere scholen aan de Schoolcommissiën eene vaste bijdrage uitgekeerd, te berekenen naar regelen bij de wet vast te stellen, naar zoodanigen maatstaf, dat de kosten van eene gewone, eenvoudig ingerichte lagere school, voor zoover deze uit de schoolgelden te vinden zijn, worden gedekt, en rekening gehouden wordt met uitbreiding van leerstof en vermeerdering van het onderwijzend personeel.

4. De uitkeering van die bijdrage worde, evenals thans, verbonden aan voorwaarden, die de inrichting van het onderwijs vrij laten en alleen strekken om de besteding der rijksgelden voor het beoogde doel te verzekeren.
5. Voor zoover de ingezetenen niet zelve in hun onderwijs voorzien, treden in hunne plaats de Gemeentebesturen op, met dien verstande echter, dat zij op tijd en wijze, bij de wet te regelen het beheer der scholen overdragen aan plaatselijke Schoolcommissiën, te benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen.

Het Bestuur van De Unie: „Een School met den Bijbel",

SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE VAN HOEVELAKEN, *Voorzitter.*

R. DERKSEN, *Secretaris.*

BIJLAGE IV.

UNIE-PROGRAM.

1. Gegrond op het beginsel, dat aan den Staat de opperzeggenschap over het geestelijke leven van het volk niet toekomt en dat naar Gods geopenbaarden wil de opvoeding der kinderen de plicht en het recht der ouders is, blijve de vrijheid van onderwijs ongerept gehandhaafd.

2. Het van overheidswege te verschaffen onderwijs zij aanvulling van de werkzaamheid der vrije maatschappelijke instanties[1]) en worde mitsdien slechts daar ter hand genomen of voortgezet, waar deze niet in staat zijn het volksonderwijs voldoende te verzorgen, of in die verzorging te kort schieten. Waar onderwijs van harentwege verschaft wordt, bevordere de Overheid op onpartijdige wijze het overnemen van deze werkzaamheid door de vrije maatschappelijke instanties en trede zij terug, zoodra de verzorging van het onderwijs aan die instanties kan worden overgedragen.

3. Krachtens eigen roeping heeft de Overheid de taak aan de verzorging van het onderwijs aan de kinderen des volks bij den voortduur haar volle aandacht te wijden; toe te zien op het peil van het onderwijs met volkomen eerbiediging van de door de maatschappelijke instanties daarin voorgestane richting; af te weren alle daadwerkelijk pogen, om het onderwijs dienstbaar te maken tot verbreiding van leeringen, die het wettig gezag ondermijnen en in strijd zijn met de goede zeden; door uitkeering uit de publieke kassen der maatschappelijke instanties financieel in staat te stellen op redelijke wijze het door haar verzorgde onderwijs te behartigen, onder de bij de wet te stellen voorwaarden, betreffende de deugdelijkheid daarvan en voorts strekkende, om de besteding der uitgekeerde bedragen voor het beoogde doel te verzekeren. De bekostiging van het openbaar onderwijs, alsmede de vergoeding

[1]) Hieronder worden in dit verband mede de kerken verstaan.

van de kosten der bijzondere scholen uit de publieke kassen, vinde haar grens in de vervulling van de noodzakelijke levensbehoeften der scholen.

4. De bemoeiing van de Overheid met het bijzonder onderwijs worde beheerscht door objectieve, wettelijke regelen, welke de vrijheid inzake de inrichting der scholen niet meer beperken dan strikt noodig is ter verzekering van de deugdelijkheid van het onderwijs.

5. De heffing van het proportioneel schoolgeld van de ouders der schoolgaande kinderen blijve gehandhaafd.

6. De uitkeering uit de publieke kassen ten behoeve van het onderwijs worde in dien zin geregeld, dat voor elke school bij den aanvang des jaars bekend, zij welk bedrag voor dit jaar, indien voldaan wordt aan de wettelijke voorwaarden, tenminste zal kunnen worden besteed.

7. Bij de regeling van de opleiding der onderwijzers worde ter zake van de oprichting en het voortbestaan van kweekscholen zoo mogelijk beslissende invloed toegekend aan de georganiseerde groepen van scholen, onderscheiden naar de richting, welke voor verkrijging en aanvulling van haar personeel op die kweekscholen zijn aangewezen.

8. Voor het buitengewoon lager onderwijs, het onderwijs aan schipperskinderen en andere takken van het onderwijs, wier verzorging bijzondere eischen stelt, worden — voor zoover dit in verband met den aard en de behoeften van die onderwijstakken noodig is — afzonderlijke wettelijke regelen vastgesteld.

De Commissie tot herziening van het Gewijzigd Unierapport:

Dr. K. Dijk.	Dr. J. F. Reitsma.
Prof. Dr. W. J. Aalders.	Prof. Mr. V. H. Rutgers.
G. van Andel.	Mr. J. Terpstra.
J. Hobma.	Mr. J. J. Hangelbroek, *Secr.*

INHOUD.

	Blz.
Voorbericht	3
Het schoolwezen tijdens de Republiek	5
De eerste onderwijswetten	11
De strijd om de vrijheid van onderwijs. 1806—1857	15
Supra-naturalisme en Orthodoxie	15
Strijders tegen den geest der eeuw	19
Drang naar vrijheid van onderwijs	22
De beginactie voor het bijzonder onderwijs	29
Grondwetsherziening	38
De Groninger richting en haar tegenstanders	45
De „Christelijke Vrienden" en het Christelijk onderwijs	49
De Vereeniging van Christelijke onderwijzers	55
De deur op een kier, 1848—1857	58
De wet-Van der Brugghen	62
De strijd om het karakter van de openbare school. 1857—1889.	68
De stand der partijen	68
Oprichting van de Vereeniging voor Chr. Nationaal Schoolonderwijs	74
Schoolstrijd in de gemeenten en in de Kamer	79
Verdeeldheid onder de vrienden der Christelijke school	111
a. Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs	111
b. Conflict met de Etisch-irenischen	114
Strijd der geesten	118
a. Modernisme en Calvinisme	118
b. Het Liberalisme en de Christelijk-Historische of Antirevolutionaire partij	121
Nieuwe actie van den tegenstander	125
Tegenaanvallen	135
Zware strijd	138
De wet-Kappeyne	148
De Christelijke arbeiders en de onderwijskwestie	155
De Unie „Een school met den Bijbel"	160
Nieuwe opleving	163

De strijd om de financieele gelijkstelling. 1889—1920..... 170
De schoolwet-Mackay 170
De Schoolraad 174
De Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs. 176
Sociaal-Democratie 178
De Unie-rapporten 180
Voortschrijden op den „subsidieweg" 185
De tijd na 1920 198
Bijlagen 202